THE BOOK WAS DRENCHED

TEXT FLY WITHIN THE BOOK ONLY

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_190835

UNIVERSAL
LIBRARY

إن أريد إلا الإصلاح ما استطعت وما توفيقي إلا بالله عليه توكلت وإليه أنيب

لله الحمد ہر آن چیزکہ خاطر میخواست ✦ آخر آمد زپس پردۂ تقدیر پدید

اعنی

فضل رحمانی و امداد یزدانی بامین نومی

حضرتِ مخدوم دفترِ سوم

مکتوباتِ امامِ ربانی

حضرتِ مجددِ الفِ ثانی

الشیخ احمد سرهندی قدس سرہ

باہتمام و تصحیح خاکسار نور احمد عفا اللہ عنہ پنسپر فری ثم امرتسری

زیرِ نگرانی شیخ عبد العزیز میجر باز ایڈیٹر تسہیل مطبوعہ کردید

فہرست جدید کتاب مستطاب مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی رض حصہ نہم کہ آخرین حصص ست

نمبر	مضمون کتاب	نمبر	مضمون کتاب	نمبر	مضمون کتاب
۲	مکتوب ہفتاد و ششم در علو شان العلم و بیان مرتبۂ تجرد کہ علم را در آن گنجایش ست و مرتبۂ تجرد کہ علم را نیز در رنگ سائر شیون در آن گنجایش نیست۔		ذات نیست۔	۲۱	بنات النعش را در منزل خود یافتہ۔
۳	باید دانست کہ ہر جا تعین ست رائحۂ امکان دارد و شوبے از عدم با وے ہمراہ ست و بیان مذہب شیخ محی الدین بن عربی اندرین باب۔	۱۲	خوش گفت صاحب فتوحات کی کہ عالم اعراض مجتمعہ است در عین واحد امادو دقیقہ را اینجا فروگذاشتہ است یکے آنکہ الخ	۲۱	مکتوب ہشتاد و دوم در اظہار آلام مہاجرت فرزندان خواجہ محمد معصوم و خواجہ محمد سعید با بعضے بشارات کہ حضرت ایشان بعد از نماز تہجد مے بینند کہ ہر دو برادر با یکے از یاران پیش وکیل بادشاہ رفتہ اند کہ نوکر بادشاہ گردند۔
۴	بیان حقیقت کعبۂ ربانی و بیرون بودن این معارف از طور نظر و فکر و کشف و شہود و دفع توہم خرق جمیع حجب از ذات تعالی۔	۱۳	بیان حال عارف تام المعرفۃ۔	۲۲	مکتوب ہشتاد و سوم در برکات عسکر کہ بودن دران نہ باختیار ست۔
۵	مکتوب ہفتاد و ہفتم در اسرار حقیقت کعبۂ ربانی با دقائق عجز از معرفت و معرفت حقیقت صلوۃ و کلمۂ طیبہ نفی و اثبات و حقیقت قرآن مجید۔	۱۳	نصیب از ذات دیگر ست و نصیب از صفات دیگر و ہر کدام را علامات و آثارات دیگر ست و علوم و معارف دیگر۔	۲۲	مکتوب ہشتاد و چہارم در بیان آداب این طریقہ علیہ و آنکہ طالب را باید کہ بعد از تصحیح عقائد و بعد از علم باحکام فقہیہ ضروریہ و بعد از عمل بمقتضائے آن علم جمیع اوقات خود را مصروف ذکر الٰہی گرداند بشرط آنکہ الخ۔
۶	شیخ محی الدین بن عربی گفتہ کہ خاتم الانبیا نیز این علوم را از خاتم الاولیا اخذ مینماید و خاتم الولایۃ المحمدیۃ خود را گفتہ و مورد طعن خلائق گشتہ۔	۱۴	بیان تجلی ذات و مذہب شیخ محی الدین بن العربی و تحقیق حضرت ایشان اندرین باب بطریق سوال و جواب۔	۲۳	
۷	عجب معاملہ است شیخ با این گفتگو و با این شطح از مقبولان بنظرے درآید و در عداد اولیا مشہود میگردد۔	۱۵ و ۱۶	سوال شیخ محی الدین بن العربی رویت اخروی را بصورت لطیفہ جامعہ مثالیہ مقرر ساختہ ست معتقد تو درین مسئلہ چیست جواب رویت صورت جامعہ رویت حق نیست الخ۔	۲۳	
۷	بیان معنی این قول قف یا محمد فان اللہ یصلی۔	۱۷	درین عرصہ شیخ ست کہ گاہے با وے صلح ست و گاہے جنگ اوست کہ سخن معرفت و عرفان را بنیاد نہادہ و شرح و بسط دادہ اوست کہ الخ۔	۲۴	مکتوب ہشتاد و ششم در سر کثرت ظہور خوارق و قلت آن۔
۸ و ۹	مکتوب ہفتاد و ہشتم در اظہار اشتیاق و اشفاق با مخدوم زادہائے عالی مرتبہ خواجہ محمد سعید و محمد معصوم با ذکر تمنات لشکر و ذکر حبس و منع کہ از جانب سلطان وقت بودہ	۱۷	مکتوب ہشتاد و ہفتم در اسرار مرادی و مریدی حضرت ایشان و بیان آنکہ ارادت شان بر رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بوسائط کثیرہ ست و بیان عدد آنہا در طریقہ نقشبندیہ و قادریہ و چشتیہ۔	۲۴	کثرت ظہور خوارق از ولی دلالت بر افضلیت او بر دیگران کہ آن قدر خوارق از ایشان بظہور نیامدہ ندارد الخ۔
۱۸ و ۱۹		۱۸		۲۴	ظہور خوارق شرط نبوت ست نہ ولایت۔
۹	مکتوب ہفتاد و نہم در اسرار بیچونی ذات موہوب عارف و تحقیق تجلی ذات و رویت اخروی۔	۱۸ و ۱۹	نظام از معتزلہ قیام این اعراض بانفسہا گفتہ و شیخ محی الدین بن عربی قیام آنہا بذات حق داشتہ و حضرت ایشان تردید ہر دو قول فرمودہ۔	۲۴	مقصود اصلی از ریاضات و مجاہدات انبیا علیہم السلام تحصیل ظہور خوارق نبودہ نہ وصول بدرجات قرب چہ ایشان مجتبا اند الخ۔
۱۰	بیان مراد از کنہ شے و ذات شے و آنکہ گفتہ اند کہ معرفت کنہ ذات محال ست۔	۱۸	عادۃ اللہ جاری گشتہ کہ بعد از قرون متطاولہ صاحب دولتے را بعد از فنائے اتم بقائے اکمل مے بخشد	۲۶	
۱۱	معرفت غریبہ و مسئلہ عجیبہ کہ تا حال از اہل کشف و عرفان بظہور نیامدہ۔	۱۹		۲۶	
۱۱	سوال اسما و صفات را قیام بخود نیست بلکہ قیام شان بذات ست تعالی۔ دیگرے با آنہا چگونہ قائم باشد۔ جواب گویم کہ دیگرے الخ۔	۲۰	و انموذجے از ذات اقدس او را عطا میفرماید کہ قیام آن عارف بلکہ تمام اولو العالم بآن ذات موہوب مربوط میسازد و این قسم بزرگ در یک عصر متعدد نمیشود الخ	۲۷	مکتوب ہشتاد و ہشتم در اسرار خلت خلیل و اثبات تعین وجودی۔
۱۱	مراد از آنکہ ذات ممکن عدم ست آن ست کہ ممکن را		مکتوب ہشتاد و یکم در حل معاملہ و تعبیر واقعہ خواجہ جمال الدین حسین کہ بیہوش گشتہ و نورے دیدہ بمثل آفتاب درخشندہ و تلاقی پروین و	۲۷	حق تعالی بندہ را چون بدولت خلت سرفراز میفرماید قبح و کراہت اخلاق و اوصاف خلیل از نظر منتفی گردد و سوال و جواب متعلق بآن۔
				۲۸	بیان نسبت میان محبت و محبت و بیان فرق میان ہر دو و بیان لوازم آنہا۔
				۲۸	بیان معنی حدیث الاطال شوق الابرار الی لقائی و انا الیہم لاشد شوقا و بیان تصور شوق در آنحضرت جل شانہ بطریق سوال و جواب و فرق میان تمنا و ارادہ و مراد و متمنا۔

نمبر	مضمون کتاب
۲۹	خلت پس مقام عالی ست و کثیر البرکة در عالم مجاز هر کسے را که با دیگرے اُنس و الفت ست همه از ظلال مقام خلت ست حتے که پدر را با پسر و برادر را با برادر الخ -
۲۹ و ۳۰	تعین اول تعین حضرت ذات ست بحضرت وجود و آن تعین اول وجودی رب حضرت خلیل ست لهذا او امام همه آمد و بعد از وے هر پیغمبرے که مبعوث گشت مامور بمتابعت او شد -
۳۰	سوال ازین بیان لازم آمد که حضرت خلیل از حضرت حبیب افضل باشد و آن خلاف اجماع ست جواب وصول الخ -
۳۱	پس فضل کلی در میان انبیا نصیب این دو بزرگوار آمد هر چند یکے از دیگرے افضل بود -
۳۱	و حضرت موسے چون رئیس مجان ست ناچار او را بحضرت ذات تعالی مسیتے ست که دیگران را نیست اما این فضل راجع بجزئی ست -
۳۲	باید دانست انبیا که بتوسل نبی بحضرت ذات تعالے برسند آن نبی در میان ذات و در میان آن انبیا حائل نیست بخلاف امت آن نبی که آن نبی در میان حائل ست - مگر آنکه در فردے از افراد امت حیثیت نبی مفقود ست و تبعیت موجود -
۳۲	سوال و جواب متعلق بآن و سوال و جواب متعلق بمتابعت آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام مر ملت حضرت
۳۲	ابراهیم را با وجود استقلال شریعت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم -
۳۳	دانا نیند که تعین اول تعین وجودی ست و آن رب حضرت خلیل ست و بدو تعین او -
۳۳	بزرگی و علو شان حضرت خلیل از امر اتبع که به حبیب خود فرموده است توان دریافت اما محبوبیتے که نصیب خاتم الرسل آمد بر جمیع فضائل و مراتب قرب چربیده ۳۴ سوال
۳۴	تو در رسائل خود نوشته که رب حضرت خلیل و حضرت حبیب شان اعلم ست فرق به تفصیل و اجمال ست جواب این معرفت پیش از وصول بحقیقت ولایت خلت بود ۹ است الخ -
۳۴	تعین اول وجودی را که تو یافته بآن تعین اول علمی جملی که دیگران یافته اند چه نسبت ست میان این دو تعین تعین دیگر هم هست یا نه جواب تعین وجودی فوق تعین علمی ست الخ
۳۴	تنبیه در بیان مراد از وصول نظری و وصول قدمی
۳۵	**مکتوب هشتاد و نهم** در شرح سخن شیخ روزبهان بقلی با بعضے دقائق توحید وجودی -

نمبر	مضمون کتاب
۳۵	روزبهان گفته دیگر غلط آن ست که گویند همه اوست و بر مزید گیرد را گویند که ما خود اوئیم پس آن کافران را صد هزار خدا باشد الخ -
۳۵	و آنچه این فقیر از اطلاقات ایشان معنی همه اوست مے فهمد آن ست که این همه جزئیات حادث ظهور یک ذات اند الخ -
۳۶	امام اعظم و امام ابو یوسف تا شش ماه در مسئله خلق قرآن با یکدیگر مناقشه داشتند در دو بدل میکردند تا آنکه منحص شد کسیکه قرآن را مخلوق گوید کافر گردد -
۳۷	معنی دیگر بیم عبارت همه اوست را هست که از حلول و اتحاد بعید ست یعنی همه نیستند موجود اوست نه آنکه اینها هم هستند و با او متحد اند الخ -
۳۷	و مختار این فقیر درین مسئله و مناسب شان تقدیس و تنزیه عبارت همه از اوست نه بآن معنی که علمائے ظواهر بر آن اقتصار نمایند و گویند الخ -
۳۸	بهین ارتباط اصالت و ظلیت که صوفیه بآن مهتد گشته اند معامله صوفیه را با علمائے علیین برده است و چون علمائے ظواهر را این دید میسر نشده الخ -
۳۸	باید دانست ازین تحقیق واضح گشت که صوفیه که قائل بکلام همه اوست اند عالم را با حق جل و علا متحد نمیدانند و حلول و سریان اثبات نمیکنند -
۳۹	بدانکه ظل شے عبارت از ظهور شے ست در مرتبهٔ ثانی یا ثالث یا رابع مثلا صورت زید الخ -
۳۹	**مکتوب نود و دوم** در بیان حقیقت مشاهده کردن قلب عرفا حق را جل و علا و بیان قول صاحب عوارف و قول صاحب تعرف و تحقیق حضرت ایشان قدس الله تعالی اسرارهم -
۴۰	بیان آنکه حق را جل و علا هر چند مثل نیست اما مثال هست و روا داشته اند که در مثال بصورتے ظهور فرماید این را بطریق سوال و جواب بیان فرموده اند و تحقیق خاص آورده -
۴۱	آنچه صاحب فصوص تجویز رویت اخروی بصورت مثالیه نموده است آن رویت حق نیست بلکه رویت صورت حق هم نیست الخ -
۴۱	شیخ در نفی رویت حق از معتزله و فلاسفه کم پائی نمیکند این قدر فرق ست که مقتدائے ایشان عقل عقیل شان ست و مقتدائے شیخ کشف بعید از صحت -
۴۲	**مکتوب نود و یکم** در بیان فرق میان معرفت و ایمان حقیقی بطریق سوال و جواب و بیان آنکه تصدیق قلبی عین گرویدن ست یا نه -

نمبر	مضمون کتاب
۴۴	اگر گویند که تو اذعان نفس بعد از اذعان قلب گفتی و اذعان نفس را بایمان حقیقی تعبیر نمودی حال آنکه فلاسفه و ارباب معقول در تصدیق مطلق اذعان نفس گرفته اند و از اذعان قلب سخن نگفته جواب گوئیم که الخ - و جواب دیگر گوئیم الخ -
۴۵	سوال زهاد و عباد با ایمان حقیقی مشرف اند یا نه جواب اگر بمرتبهٔ مقربین برسند و نفوسشان مطمئنه گردد با ایمان حقیقی برسند -
۴۵	سوال صاحب معرفت اجمال که منشأ آن کفر حقیقی ست اینها را عارف چون توان گفت جواب اگر مقصود این ست که کافر طریقت را عارف بچه معنی توان گفت جوابش آنست که کافر طریقت الخ
۴۵	**مکتوب نود و دوم** در بیان استماع صوفیه کلام حق را سبحانه و مکالمهٔ ایشان با و تعالی و نقل کلام امام جعفر صادق و حضرت شیخ عبد القادر جیلی قدس سرهما و تحقیق حضرت ایشان قدس سره در باره کلام لفظی و نفسی -
۴۷	**مکتوب نود و سیوم** در تحقیق تعین اول وجودی و تفریق میان مبادی تعینات حبیب و خلیل و کلیم علیهم الصلوات والتسلیمات -
۴۷	سوال تعین اول چون رب حضرت خلیل بود پس معنی اول ما خلق الله نوری که پیغمبر ما فرموده است چه باشد جواب مرکز دائره اسبق الخ -
۴۸	بیان سبقت و قرب ولایت محمدی از ولایت خلیلی و کلیمی بوجوه متعدده -
۴۹ و ۵۰	سوال هر کمالے که جزو را میسر گردد کل را نیز میسر ست زیرا که کل عبارت ازان جزو و اجزائے دیگر ست پس سبقت و قرب که در جزو پیدا شود و در کل نباشد وجه آن چیست جواب کما لیکه در جزو بطریق اصالت پیدا شود در کل به تبعیت و وساطت جزو خواهد بود نه بطریق اصالت الخ -
۴۹ و ۵۰	سوال تعین اول وجودی وجود او در خارج ست یا ثبوت علمی دارد و بس و هیچ کدام ازین دو تردید راست نے آید - چه در خارج الخ - جواب گوئیم در نفس امر ثابت ست الخ -
۵۰	**مکتوب نود و چهارم** در بیان دقائق کمال و جمال ذاتی و مرتبهٔ مقدسه که فوق ست و نصیب تعینات حبیب و خلیل و کلیم علیهم السلام ازان دو مرتبه و بهره تعین حضرت ایشان ازان و بیان ملاحت و صباحت -
۵۱ و ۵۲	وجه مامور بودن آن سرور بمتابعت ملت ابراهیم

	مضمون کتاب
	وجہ آنکہ حضرت عیسے بشارت قدوم آن سرور باسم احمد داده است۔
۵۲	محیط دائرہ محبوبیت متمرجہ بمحبت منشأ ولایت
۵۲ و ۵۳	فردے از افراد امت آن سرور است پس آن سرور را بتوسط آن فرد کمالات محیط آن دائرہ نیز میسر شد و دعائے اللّٰھم صل علی محمد کما صلیت علی ابراہیم بعد از ہزار سال باجابت مقرون گشت و مسئول مستجاب شد الخ۔
۵۳	تنبیہ نبی ہر چند بعضے کمالات را بتوسط فردے از افراد امت خود حاصل نماید اما نقص آن نبی ازین راہ لازم نیاید چہ آن فرد این کمال را بمتابعت آن نبی یافتہ است الخ۔
۵۴	مکتوب نود و پنجم در اسرار یکہ مخصوص بولایت حضرت ایشان ست۔
۵۵	فصل بالخیر۔ اگر شمہ از ان کار و بار کہ باین ولایت مربوط ست اظہار نماید قطع البلعوم و ذبح الحلقوم
۵۶	تنبیہ حضرت حق سبحانہ ہمیشہ بر تنزیہ خود است واز حدوث و نقص منزہ۔ تغیر و تبدل را دران حضرت بار نیست و اتصال و انفصال را دران بارگاہ گنجایش نیست قرب و وصل خواص بندگان نہ از قبیل قرب جسم بجسم خواہد بود الخ۔
۵۷	مکتوب نود و ششم در اسرار یکہ متعلق ست بدو اسم مبارک آن سرور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ احمد و محمد باشد۔
۵۸	بعد از ہزار سال ولایت محمدی بولایت احمدی انجامید و کار و بار از دو طوق عبودیت بیک طوق رسید و بجائے طوق نخستین حرف الف کہ رمزے از رب اوست متمکن گشت تا محمد احمد شد۔
۵۸	سوال فنا و بقا کہ مشایخ قرار دادہ اند چہ معنی ست و این فنا و بقا کہ در تعین محمدی گفتہ شد بکدام معنی ست جواب فنا و بقا کہ ولایت بآن مربوط ست الخ۔
۵۹	مکتوب نود و ہفتم در سر موہوم بودن عالم و فرق میان مذہب سوفسطائی بحرد و میان مذہب صوفیہ علیہ۔
۶۰	مکتوب نود و ہشتم در سر کثرت التذاذ از حسن صوری۔
۶۰ و ۶۱	مکتوب نود و ہم در اظہار شکر نعم ظاہریہ و باطنیہ کہ مفاض از برکات اکابر ما وراء النہرست
۶۲	مکتوب صدم در کشف سر گرفتاری حضرت یعقوب بحضرت یوسف با بعضے از اسرار غریبہ و علوم عجیبہ۔
۶۲ و ۶۳	این ہمہ افراط محبت و گرفتاری حضرت یعقوب بحضرت یوسف از کدام راہ بودہ حال آنکہ او را و آبا کرام او را حضرت حق سبحانہ اولی الایدی والابصار میفرماید پس گرفتاری بما دون حق چہ مناسب شان این چنین انبیاء کرام باشد جواب این سوال مبتنی بر مقدمہ ست و آن آنست کہ حسن و جمال آخرت و ہمچنین تلذذات آن موطن نہ در رنگ حسن و جمال و نیوی ست الخ
۶۳ و ۶۴	سوال حسن و جمال در ممکن چون مستعار از مرتبہ وجوب ست و ممکن پیش از مظہر و مرآت آن مرتبہ نباشد پس تفاوت درین دو موطن از کجا آمد و یکے مرضی و مقبول و دیگرے نامقبول چرا گردد جواب مبنی بر چند مقدمہ ست مقدمہ اولی و دوم و ثالث و رابع و خامس و جواب سوال اول۔
۹۵	و آنکہ گرفتاری آخرت را در رنگ گرفتاری دنیا مذموم داشتہ حقیقت آخرت را کما ہی ندانستہ رابعہ اگر حقیقت بہشت را کما ہی میدانست فکر سوختن آن نمیکرد الخ۔ خطائے عاشقان حکم صواب دارد و سکر شان حکم صحو گیرد۔
۶۷	باید دانست کہ مکشوف این فقیر آن ست کہ رویت ہر شخص بہشتی در بہشت باندازہ آن اسم الٰہی ست کہ مبدأ تعین او ست و بکسوت اشجار و انہار و غلمان ظہور فرمودہ بآن معنی کہ بعد از چند گاہ الخ۔
۶۷	گفتہ اند ذات الله تعالے تمامہ علم و تمامہ قدرۃ

	مضمون کتاب
	وکلہ ارادۃ و سوال و جواب متعلق بآن۔
۶۸	این چنین دولتمندے بعد از انبیاء عزیز الوجود است این بزرگوار ہر چند نبی نیست اما بہ تبعیت انبیا شریک دولت خاصۂ انبیاست الخ۔
۶۹	سوال این وجود یکہ بعارف تمام الفنا بخشیدہ اند آیا این وجود ہم در رنگ سائر موجودات این نشأ در مرتبۂ خس و خاشاک ست یا ازین مرتبہ برآمدہ است اگر برآمدہ است وجود خارجی پیدا کردہ است یا نہ و نزد تو مقرر ست کہ در خارج غیر حق ہیچ چیز موجود نیست جواب آنچہ در آخر کار معلوم گشتہ است الخ بیان مراتب سہ گانہ مرتبۂ وہم و مرتبۂ نفس امر و مرتبۂ خارج و ارباب این مراتب۔
۶۹ و ۷۰	سوال از مرتبۂ وہم بمرتبۂ نفس امر رفتن کدام مزیت دارد و کدام قرب بآن مربوط ست جواب منشأ ہر خیر و کمال الخ۔
۷۰	حروف و کلمات قرآنی نیز آنجا یعنی در نہایات مقام مرتبۂ نفس امر مشہود میگردد و مقام اینہا فوق مقام انبیاست۔
۷۱	از علو شان این حروف و کلمات مقدسہ معلوم میگردد کہ کلام نفسی ہم ہمین حروف و کلمات ست قاضی عضد بے تقدیم و تاخیر ہمینہا را کلام قدیم نفسی گفتہ و سوال و جواب متعلق بآن۔
۷۱ و ۷۲	سوال آیا این حروف و کلمات قرآنی باین دولت مخصوص گشتہ اند یا حروف و کلمات سائر کتب منزلہ نیز باوے درین دولت شرکت دارند و ہمہ کلام قدیم نفسی اند جواب ہمہ را درین دولت شرکت ست الخ۔
۷۲	سوال از تحقیق سابق معلوم گشت کہ درین نشأ در ضمن مظاہر جمیلہ شہود و مشاہدہ کہ گفتہ اند واقع نیست و ایشان را قابلیت مظہریت آن مرتبہ مقدسہ نہ آیا در غیر این مظاہر درین نشأ شہود و مشاہدہ متحقق ست

صفحہ	مضمون کتاب
	یا نہ جواب آنچہ معتقد این فقیر ست آنست کہ نصیب این نشأ ایقان ست الخ۔
۷۲	سوال وجواب متعلق بآن وبیان درجات ثلثہ
۷۳ و	یقین کہ علم وعین وحق باشد وبیان قول صاحب
	تعرف ورائے خاص حضرت ایشان در معانی این
	درجات ثلثہ۔
۷۳	بزرگان یافت مطلوب را در انفس مقرر ساختہ اند
	وبیرون انفس بے حاصل دانستہ ونزد فقیر انفس
	نیز در رنگ آفاق بے حاصل ست واز یافت مطلوب
	خالی۔ ہنر یکہ در آفاق وانفس ست استدلالی است
	بر مطلوب ودلالت ست بمقصود ووصول مطلوب
	بماورا ر آفاق وانفس مربوط الخ۔
۷۴	این درجات ثلثِ یقین چون داخل علم الیقین
	گشت عین الیقین نزد تو چہ بود جواب عین
	الیقین مثلاً عبارت ازان حالت ست کہ بنفسِ
	دخان را بآتش کائن ست الخ۔
۷۴	خاتمہ حسنہ در بیان حسن وجمال محمدی کہ
	متعلق محبت پروردگار عالمیان گشتہ است
	واو صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بآن جمال محبوب
	رب العالمین آمد۔
۷۵	باید دانست کہ خلق محمدی در رنگ خلق سائر
	افراد انسانی نیست بلکہ بخلق ہیچ فردے از افراد
	عالم مناسبت ندارد کہ او صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
	باوجود نشأ عنصری از نور حق مخلوق گشتہ
	است۔
۷۵	آن سرور را ظل نبود واین را بدو وجہ اثبات
	نمودہ اند۔
۷۵	مشہود میگردد کہ علم جلی کہ از صفات اضافیہ گشتہ است
	نورے ست کہ در نشأ عنصری بعد از نصاب از
	اصلاب بارحام مشکرہ بمقتضائے حکم ومصالح
	بصورت انسانی ظہور نمودہ مسمی بمحمد واحمد شدہ۔
۷۶	از اینجا قرب احمد با احد باید دریافت چہ واسطہ کہ درمیان
	دارد وآن صفت علم ست امریست کہ اتحاد بمطلوب
	دارد پس حجابیت را در انچہ گنجایش دارد ایضا

صفحہ	مضمون کتاب
	علم را حسنے ست ذاتی کہ غیر او را این حسن
	ثابت نیست۔
۷۶	سوال کریمہ یحبہم ودلالت دارد بران کہ محبت
۷۷ و	حضرت حق بغیر او صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز متعلق
	میشود ودیگران ہم محبوب او تعالی میباشند
	وجہ تخصیص آن چیست کہ در دیگران موجود نیست
	جواب محبت دوست الخ۔
۷۷	محسوس میگردد کہ آن قسم غلبہ محبت کہ حضرت موسے
	راست با حضرت حق ہمان طور افراط محبت حضرت
	حق راست با حضرت خاتم الرسل ہیچ تفاوت مفہوم
	نمیگردد۔
۷۷	سوال صوفیہ تمام افراد عالم را مظاہر اسمار الٰہی
	داشتہ اند وحقائق اشیا را ہمان اسما یافتہ پس
	تمام عالم ظہور اسمار الٰہی باشد پس تخصیصے کہ ظہور
	بعضے اسما را بخلقت آن سرور نمودی وجہ آن چہ باشد
	جواب حقائق اشیا نزد صوفیہ اعیان ثابتہ اند کہ
	صور علمیہ اسمار الٰہی اند نہ اسمار الٰہی الخ۔
۷۸	بغیر آن سرور ہیچکس در نظر نمے درآید کہ ظہور نفس اسم
	الٰہی باشد الا قرآن مجید کہ آن نیز ظہور نفس اسم
	الٰہی ست این قدر ست کہ منشأ ظہور قرآنی از
	صفات حقیقیہ ست ومنشأ ظہور محمدی از صفات
	اضافیہ ومعاملہ کعبہ ربانی ازین دو ظہور برتر ست
	کہ آنجا ظہور معنی تنزیہی ست بے کسوت صور و
	اشکال الخ۔
۷۸	ہر چند درین دولت خاصہ محمدی دیگرے را شرکت
۷۹ و	نیست اما این قدر میباید کہ ازان دولت خاصہ
	بعد از تکمیل بقیہ ماندہ بود آن بقیہ را بیکے از
	دولتمندانِ امت او عطا فرمودہ اند وبہ تبعیت
	وراثت او را شریک دولت خاصہ او گردانیدہ۔
۷۹	سوال حضرت شیخ محی الدین بن العربی حقیقت
	محمدی را عبارت از حضرت اجمال علم داشتہ وآنرا
	تعین اول گفتہ وفوق آن مرتبہ لاتعین تصور نمودہ
	کہ مرتبہ ذات بحت ست وتو آنرا از قسم صفات
	اضافیہ داشتی کہ دون صفات حقیقیہ است وجہ

صفحہ	مضمون کتاب
	آن چہ باشد جواب شیخ محی الدین در خارج جزو ذات
	احدیت مجردہ را موجود نمیداند ووجود صفات را
	جزو علم اثبات نمینماید الخ ونزد فقیر الخ۔
۷۹	شیخ محی الدین کہ علم جلی را حقیقت محمدی گفتہ
	است واین نشأ عنصری را ظہور آن؟ النسبۃ مراد او
	ظہور نفس اسم ست چنانچہ تو گفتہ یا ظہور صورت
	این اسم چنانچہ در سائر ممکنات ست جواب
	صورت اسم نیز اکہ الخ۔
۸۰	سوال دران مرتبہ اتحاد علم وعالم معلوم ست کہ حاصل
	آن علم حضوری ست پس صورت اسم را آنجا چہ
	گنجایش بود چہ حصول صورت در علم حصولی است
	جواب آن مرتبہ مرتبۂ ذات بحت نیست لہذا آنرا
	تعین وتنزل گفتہ الخ۔
۸۱	مکتوب صد ویکم در منع تفسیر تاویل آیات
	قرآن بر طبق مذاق فلاسفہ وآنکہ مصنف تفسیر
	تبصیر الرحمن خیلے میل بمذہب فلاسفہ دارد۔
۸۲	مکتوب صد ودوم در ترغیب مجاہدات وانزوا
	وتربیت طالبان حق وآنکہ انبساط با خلائق
	زیادہ بر قدر حاجت داخل لایعنی ست۔
۸۲	مکتوب صد وسوم در ترغیب تحصیل کمال وتکمیل
۸۳ و	وآنکہ احوال کہ طالبانرا در ابتدا روے میدہد ذوق و
	لذت مے بخشد در رنگ آن ست کہ طفلان را بسبق
	الف وبا آموختہ سازند۔
۸۳	مکتوب صد وچہارم در بشارت بحصول بعضے
	مقامات عالیہ مر خواجہ محمد سعید وخواجہ محمد معصوم
	را وتفویض معاملہ قیومیت بایشان۔
۸۴	مکتوب صد وپنجم در ترغیب بر احیائے سنت
۸۵ و	وتہدید از بدعت۔
۸۵	احیا کنندگان احیائے سنت این دقیقہ رعایت کنند کہ کار
	بایقاظ فتنہ نکشد ویک حسنہ باعث ظہور بسیار
	سیئہ نگردد۔
۸۶	مکتوب صد وششم در بیان واقعہ کہ حضرت ایشان
	آن سرور را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دیدہ اند و
	بشارتہائے علیا یافتہ اند واجازت نامہ ازان سرور

	مضمون کتاب
۸۷	امروز طاهائے متلون فرمودہ ایم کہ بروحانیت آن سرور پیوندد مجلس شادی سازند۔
۸۷	مکتوب صد و ہفتم در بیان سبب فتور در نسبت رابطہ و در التذاذ در طاعات
۸۸	مکتوب صد و ہشتم در بیان معاملاتے کہ بامیل لا میل تعلق دارد۔
۸۸	مکتوب صد و نہم در بیان آنکہ ایجاد عالم در مرتبہ
۸۹ و	وہم ست یا بواسطہ استقرار و تعلق ایجاد بنفس امری گشتہ است و بیان آنکہ ہم وحدت نفس امری ست و ہم کثرت و تحقیق آنکہ فنائے سالک با وجود ثبات و استقرار آن بچہ معنی ست۔
۸۹	سوال تو در رسائل خود نوشتہ کہ ظل ہر چہ دارد
۹۰ و	اصل ست و در ظل پیش از اصالت داری ہنرے نیست اگر سالک ہر چہ دارد از خیر و کمال باصل خود بدہد فنا متحقق گردد و از وے نامے و نشانے نماند حاصل این کلام چیست و کمالات اصل دون بچہ معنی ست جواب این فنا در رنگ آنست کہ شخصے جاہائے الخ
۹۰	وہم و خیال و مدار کار بودن سلوک این رہ بریں ہر دو و بیان شرافت و بزرگی اینہا۔
۹۱	سوال از تحقیق سابق واضح شد کہ فنا و نیستی باعتبار تخیل ست اگرچہ بیقین قلبی رساند و وجدانی و ذوقی سازد نہ باعتبار تحقق و وجود و تو در بعض رسائل نوشتہ کہ این فنا باعتبار وجود ست و زوال عین واقع ست حقیقت این معاملہ چیست جواب چون این رجوع وجود ظل باصل الخ۔
۹۱	مکتوب صد و دہم در بیان آنکہ معاملہ عارف بجائے میرسد کہ صورت ہیچ سلوکے و حصولے نمیکند آن نمان ہر دو از ذات او را شاہراہے ست بمطلوب و بیان آنکہ چون این عارف بمحبوب حق ست و بعض او بعض او تعالی و چنین تعظیم و اہانت و آل و اصحاب آن سرور را بآن سرور نیز بہمین نسبت ست علیہم الصلوۃ والسلام۔
۹۲	مکتوب صد و یازدہم در بعضے از اسرار غریبہ مقام قاب قوسین او ادنی و سر آنکہ عارف کامل شمائل خود را نیابد

	مضمون کتاب
۹۴	مکتوب صد و دوازدہم در بیان آنکہ صفات حقیقیۂ او تعالی نزد علمائے اہل سنت نہ عین ذات اند و نہ غیر ذات سبحانہ۔
۹۴ و ۹۵	مکتوب صد و سیزدہم در بیان آنکہ صفات او تعالی بحیات و علم و سائر کمالات متصف اند و در تحقیق معنی قیام صفات بذات جل سلطانہ۔
۹۵	تحقیق این مبحث آنست کہ قیام صفات بذات اقدس او تعالی نہ در رنگ قیام عرض ست بجوہر کلا بلکہ شبیہ قیام مصنوع ست بصانع ہر چند آنجا اتصاف ست و اینجا اتصاف نہ الخ۔
۹۶	مکتوب صد و چہاردہم در تحقیق صفات واجبی تعالت و کیفیت تعلق علم او تعالی بکمالات خویش و در بیان آنکہ معنی را از قیام بعین چارہ نیست اما اثبات محل او را ہیچ در کار نیست و بیان تعین وجودی و مبادی تعینات انبیا و ملائکہ و اولیا و عوام مومنین و کفار و موجودات نشأۃ اخروی
۹۸	صور علمیہ در مرتبۂ وجوب کائن اند محل و مکان را آنجا گنجایش نیست و غیر از قیام آنجا متصور نہ۔
۹۹	متاخران صوفیہ گفتہ اند کہ ثبوت صور علمیہ (اعیان ثابتہ و حقائق ممکنات) در خانۂ علم ست و بس و در خارج از علم بوئے از وجود با انبیا نرسیدہ است فیالیت شعری ما مراد ہولاء الاکابر الخ۔
۱۰۴	مکتوب صد و پانزدہم در جواب استفسارہائے مرزا حسام الدین احمد۔
۱۰۵	مکتوب صد و شانزدہم در ترغیب بخدمتگاری خلق اللہ۔
۱۰۵ و ۱۰۶	مکتوب صد و ہفدہم در بیان معنی کریمۂ ان فی ذلک لذکری۔
۱۰۹	مکتوب صد و ہژدہم در بیان حدیث شریف مرفوع ما نزل من القرآن آیۃ الا و لہا ظہر و بطن و لکل حرف حد و لکل حد مطلع۔
۱۱۵ و ۱۱۶	مکتوب صد و نوزدہم در شرح قول صاحب عوارف در رد فرقہ حلولیہ۔
۱۱۶	مکتوب صد و بستم در بیان اختیار کردن عزلت

	مضمون کتاب
۱۱۷	مکتوب صد و بست و یکم در حل عبارت مکتوب ہشتاد و ہفتم از جلد ثالث کہ متضمن اسرار مریدی و مرادی حضرت ایشان ست۔
۱۱۹	سوال حصول جذب نحوے از محبوبیت می طلبد پس کفار را کہ اعداء اللہ اند نصیبے از جذب چگونہ تجویز نمودہ آید جواب تواند کہ حقائق بعضے از کفار نحوے از معنی محبوبیت داشتہ باشند کہ باعث حصول جذب شان شدہ باشد و چون آنرا بمتابعت صاحب شریعت متحلی نساختند خاسر و مخذول ماندند۔
۱۲۰	سوال صفات واجبی را جل شانہ ہر گاہ باعتبار ارتفاع حیثیت از حضرت ذات او تعالی جائز نباشد ارتفاع حیثیت صفات از میان و اصل و موصول الیہ بچہ معنی بود جواب سالک چون وصولے و تحققے باصل خود کہ اسمے ست از اسماء الٰہی حاصل کرد و الخ۔
۱۲۱	سادہ لوحان از عدم توسط استغنائے از بعثت خیر البشر اگرچہ نسبت بہ بعض بود تو ہم نکند و عدم احتیاجے بمتابعت او گمان نبرد کہ آن کفر ست۔
۱۲۱	اغلاطون از بخردی صفائے کہ در نفس خود از ریاضات و مجاہدات یافت خود را از بعثت انبیا مستغنی دانست۔
۱۲۲ و ۱۲۳	توسط آن سرور علیہ الصلوۃ والسلام بدو معنی ست و بیان تفصیل ہر دو معنی۔
۱۲۶ و ۱۲۷ و ۱۲۸	مکتوب صد و بست و دوم در بیان توسط حقیقت محمدی و ظہور اول و بیان کمالیکہ مربوط ست بامت شدن او علیہ الصلوۃ والسلام و بیان قرب خواص این امت با انبیاء در وصول و الحاق بحقیقۃ الحقائق و بیان اختلاف در تعین اول و حقیقۃ الحقائق کہ تعین وجودی ست یا تعین جمعی یا حضرت اجمال علم با تحقیقات مجملہ بطریق سوالات و جوابات۔
۱۳۰	سوال چون خلیل توسط حبیب اللہ درخواستہ و آرزوے امتی بودن او فرمودہ حضرت حبیب اللہ را العربتابعت ملت حضرت خلیل آنچہ معنی بود آنحضرت در بیان صلوۃ و سلام خود کما صلیت

نمبر	مضمون کتاب
	وسلمت چرا فرماید جواب حقیقت شے ہر چند بلند تر بود و بہ تنزیہ اقرب باشد مظہر آن در عالم عناصر پست تر بود الخ۔
۱۳۰	گاہ ہست کہ فاضل را بتابعت مفضول امر کنند و ازین امر قصوری در فاضلیت او لازم نیاید۔
۱۳۰ و ۱۳۱	بیان حقیقت حضرت صدیق و حضرت ہر دو اسرافیل و حقائق ملائکہ کرام۔
۱۳۱	سوال عارف را از حقیقت خود کہ عبارت از اسم الٰہی ست ترقی بعد از وصول بآن حقیقت جائز ست یا نہ جواب وصول بآن حقیقت بر دو نوع ست الخ
۱۳۱	سوال ترقی از حقیقت محمدی کہ حقیقۃ الحقائق ست و حقیقت ممکنے فوق آن نیست جائز ست یا نہ و تو در رسائل خود نوشتہ کہ ترقی از حقیقت محمدی واقع نشد حقیقت این معاملہ چیست جواب جائز نیست و آنکہ نوشتہ ام مراد ازان ظل ولیست الخ۔
۱۳۲	از ینجا لازم مے آید کہ آن سرور را نیز از آن حقیقت ترقی واقع نشود۔ جواب آن سرور نیز با علوشان ہمیشہ ممکن ست الخ۔
۱۳۲	سوال از ینجا واضح گشت کہ دیگران را نیز بطفیل وصولے بحقیقۃ الحقائق ثابت ست پس درمیان متبوع و تابع و اصلی و طفیلی فرق چہ بود جواب وصول دیگران بآن حقیقت از قبیل الحاق خادم ست بمخدوم الخ۔
۱۳۳	تعین جمی کہ تعین اول ست و حقیقت محمدی ممکن ست یا واجب قدیم ست یا حادث صاحب فصوص تعین اول را کہ حقیقت محمدی گفتہ و تعینے ازان بوحدت کردہ و تعین ثانی را کہ واحدیت گفتہ و اعیان ثابتہ کہ آنرا حقائق ممکنات گوید دران مرتبہ اثبات نمودہ ہر دو تعین را وجودی میگوید و قدیم میداند و تعین روحی و مثالی و جسدی را تعین امکانی تصور میکند اعتقاد تو درین مسائل چیست جواب نزد این فقیر الخ
۱۳۴	سوال تو در مسائل خود میان واجب و ممکن نسبت اصالت و ظلیت اثبات کردہ و ممکن را ظل واجب گفتہ و نیز واجب را باعتبار اصالت حقیقت ممکن کہ کالظل اوست نوشتہ و اگر باین اعتبار شیخ نیز واجب را حقیقت ممکن

نمبر	مضمون کتاب
	گوید چہ باک بود جواب این ہمہ معارف سکریہ است و از نارسائی بحقیقت معاملہ ہرگاہ محمد را ظل نبود خدائے محمد را چگونہ ظل باشد علم بظلیت عالم سالک را در راہ بکار مے آید و کشان کشان باصل مے برد و چون الخ۔
۱۳۵	سوال جواب از سبب اندوہ و حزن متواصل آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با وجود آنکہ کمالات صوری و معنوی علمی و عملی ہر چہ در نوع بشر ممکن باشد در آن سرور عالم بالفعل حاصل و متمکن ست۔
۱۳۶	شہدا فی سبیل اللہ بچند چیز بر انبیا مزیت دارند و بیان آن چیزہا۔
۱۳۷	سوال بقائے احکام امکان در مقام قاب قوسین ظاہر ست کہ قوس امکان و وجوب بر پاست اما در مقام ادنیٰ کہ بالاصالۃ مخصوص بآن سرور ست بقائے احکام امکان بچہ معنی ست جواب ما بہ الامتیاز در وجوب و امکان عدم ست الخ۔
۱۳۷ و ۱۳۸	سوال و جواب متعلق بجواب سوال سابق۔
۱۳۹ و ۱۴۰	پس ہر چہ از مطلوب از جانب خود بے اعلام او گوید از خود گفتہ باشد و ہر چہ از وستاید خود را ستودہ باشد اینجا عارفے فرماید تو اند بود کہ در کریمہ وان من شیٔ الا یسبح بحمدہ ضمیر بحمدہ راجع بشیٔ باشد الخ۔
۱۴۰	بیان آنکہ عجز از معرفت معرفت ست زیرا کہ عجز از معرفت عبارت از معرفت ست بانہ لا یعرف الخ۔
۱۴۱	بیان معنی وجوب معرفت حق جل و علا بطریق سوال و جواب و بیان قول امام اعظم سبحانک ما عبدناک حق عبادتک و لکن عرفناک حق معرفتک۔
۱۴۱	فرق درمیان معرفت عوام و معرفت خواص بطریق سوال و جواب۔
۱۴۲	بیان آنکہ معرفت را صورتے ہست و حقیقتے و آنکہ عین حق معرفت ست حقیقت معرفت ست بطریق سوال و جواب۔
۱۴۲	سوال ازین بیان لازم آمد کہ علوم و معارف صوفیہ از حیز اعتبار ساقط باشد و معرفت حق بانہا مربوط نبود کہ حق معرفت بعلوم شرعیہ حاصل شد و معرفتے نماند کہ صوفیہ بتلاش اکتساب نمایند پس صوفیہ را در معرفت حق از علما

نمبر	مضمون کتاب
	ہیچ مزیت ثابت نگشت جواب علوم کشفیہ صوفیہ معدات اند الخ۔
۱۴۳	سوال چون عجز از معرفت ثابت شد و کمال منحصر در عجز آمد پس صوفیہ کہ مراتب سہ گانہ اعتبار نمودہ اند بچہ معنی بود و از علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین چہ مراد باشد جواب فقیر را درین مسئلہ با قوم مشاجرہ ہست این بزرگوران باین مراتب الخ۔
۱۴۴	**مکتوب صد و بست و سوم در بیان آنکہ راہہائے کہ موصل اند بجناب قدس دو اند و بیان اقسام و اصلان و تعیین راہہائے ایشان۔**
۱۴۴	و اصلان راہ قرب نبوت بالاصالت انبیا اند و صحابہ ایشان۔ و از سائر امتان تا کرا باین دولت بنوازند درین راہ توسط نیست و اصلان راہ قرب ولایت قطاب و اوتاد و بدلا و نجبا و عامۂ اولیا را اللہ اند۔
۱۴۴	پیشوائے و اصلان راہ قرب ولایت و سرگروہ ایشان حضرت علی مرتضیٰ ست و حضرات فاطمہ و حسنین درین مقام با ایشان شریک اند انگارم کہ حضرت امیر قبل از نشأ عنصری نیز ملاذ این مقام بودہ اند و سر کرا فیض و ہدایت ازین راہ میرسید بتوسط ایشان میرسید و بعد ایشان منصب بحسنین ترتیبا مفوض گشت و بعد ایشان بہر یکے از ائمہ اثنا عشر تا آنکہ نوبت بحضرت شیخ عبد القادر جیلی رسید و منصب مذکور باو مفوض گشت الخ۔
۱۴۵	مجدد الف ثانی نائب حضرت شیخ ست و بہ نیابت شیخ این معاملہ با و مربوط و این را بطریق سوال و جواب آوردہ اند و سوال و جواب دیگر نسبت بحضرت عیسے و حضرت مہدی ذکر کردہ اند۔
۱۴۶	باید دانست روبہت کہ شخصے از راہ قرب ولایت بقرب نبوت برسد و در ہر دو معاملہ شریک باشد و بطفیل انبیا اورا آنجا ہم جا بدہند و اینجا ہم معاملہ با و منوط گردانند
۱۴۶	**مکتوب صد و بست و چہارم در جواب استفسار** عبارت رسالہ مبدأ و معاد کہ صورت کعبہ چنانچہ مسجود صورت محمدی ست حقیقت کعبہ نیز مسجود حقیقت محمدی ست۔ و بیان صورت کعبہ و حقیقت آن و اخر دعوانا ان الحمد للہ رب العلمین ؛

الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون الذین امنوا وکانوا یتقون

۳۱۲۷

بامداد یزدانی و
فضل رحمانی

حصہ ہشتم

دفتر سوم

مکتوبات

حضرت امام ربانی
مجدد الف ثانی
۱۰۳۴ھ

در مطبع روز بازار سٹیم پریس امرتسر مطبوع گردید

بامدادِ یزدانی وفضلِ رحمانی

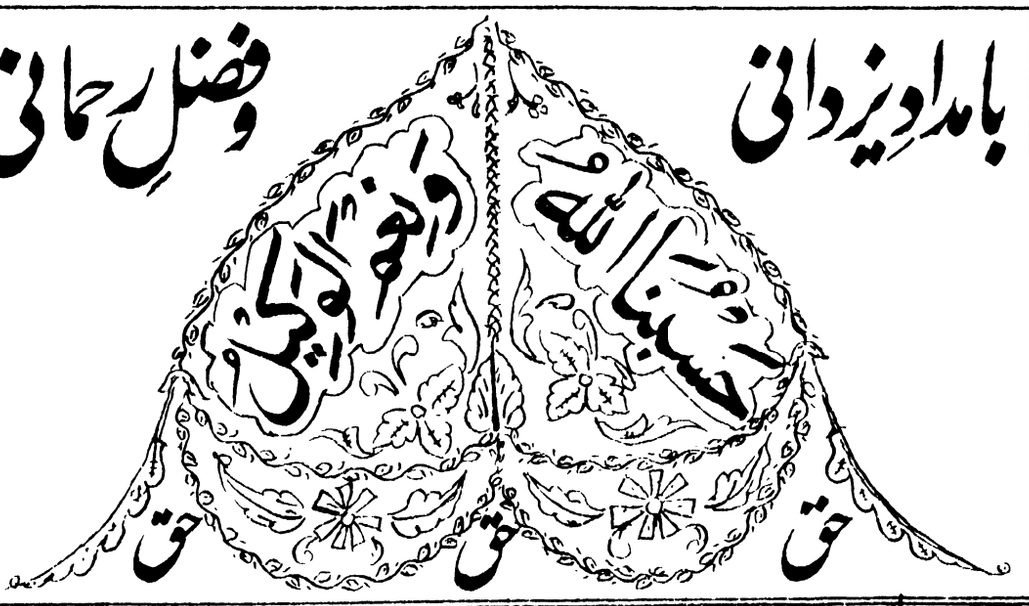

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مکتوب (۷۶) ہفتاد و ششم

بحضرتِ مخدوم زادہ خواجہ محمد معصوم در عُلُوِّ شانِ العلم و مرتبۂ مقدّسۂ فوقِ آن کہ مُعبّرست بنورِ صرف شانِ العِلم ہرچند تابعِ شانِ الحیوۃ ست امّا علم را در مرتبۂ حضرتِ ذات تعالیٰ وتقدّس بعد از سُقوطِ اعتبارِ صفات وشیُون شانے ست وگنجایشے کہ حیوۃ را نہ وبسایرِ صفات وشیُون خود چہ رسد مرتبہ ست در موطنِ تجرّد از جمیعِ نسب کہ غیر از اطلاقِ نور بر خود تجویز نمیفرماید انگار کہ علم را نیز آنجا گنجایش است نہ آن علم کہ آنرا حُصُولی یا حضوری گویند کہ آن ہا ہر دو قسم خود تابعِ حیوۃ ست آن علم بیچون وبیچگونہ است در رنگِ حضرتِ ذاتِ تعالیٰ وتقدّس وہمہ شعورست بیچون بے اعتبارِ عالِم ومعلوم وفوقِ آن مرتبہ مرتبہ الیست کہ علم را دران موطن در رنگِ سایرِ شیُون گنجایش نیست آنجا ہمہ نورست کہ اصلِ آن شعُورست کہ بیچون وبیچگونہ است وچون ظلِّ آن حضرتِ نور بیچون وبیچگونہ بود از بیچونی اصل کہ عینِ نورست چہ گوید وچہ تواند گفت وہمہ کمالات چہ وُجوبی و چہ امکانی ظلالِ نورند وبنور برپااند وُجود ہم از نورِ وُجود گشتہ است ومبدأِ آثار شدہ مرتبہ

یعنی آن شان و گنجایش صفت حیوۃ را ہم نیست با آنکہ از اقدم صفات ست

مکتوبات امام ربانی دفتر سوم حصہ ششم

شانِ العلم

مرتبۂ علم در آن موطن گنجایش ندارد مرتبۂ حیوۃ ہم درین گنجایش ندارد مرتبۂ اولی

اُولیٰ چون از مرتبۂ حضرتِ نور صرف رائحۂ انحطاط دارد و جامع شعور و نور ست مُخبرِ صادق علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام آنرا مخلوق گفتہ است و تعبیر ازان گاہے بعقل فرمودہ آنجا کہ گفتہ اوّل ما خلق اللہ العقل و گاہے آنرا بنور یاد فرمودہ و گفتہ اوّل ما خلق اللہ نوری و ہر دو یکے ست ہم نور ست و ہم عقل و شعور و چون آن سرور علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام این مرتبۂ نور را بخود نسبت دادہ است و فرمودہ نوری تو ان گفت کہ این مرتبہ حقیقتِ محمدی بود و تعیّنِ اوّل باشد نہ آن حقیقت و تعیّنِ اوّل کہ متعارف گشتہ است آن تعیّن اگر ظلّے از ظلالِ این تعیّن باشد ہم مُغتنم ست چنانچہ مُراد ازین عقل آن عقل نیست کہ فلاسفہ آنرا بطریقِ ایجاب از واجب تعالیٰ صادرِ اوّل گفتہ اند و آنرا مصدرِ صُدورِ کثرت ساختہ باید دانست کہ ہر جا تعیّن ست رائحۂ امکان دارد و شوبے از عدم با وے ہمراہ ست کہ باعثِ تعیّن و تمیّزِ وجود گشتہ است تعالیٰ + وَبِضِدِّهَا تَتَبَيَّنُ الْأَشْيَاءُ + صفاتِ واجبی ست جلّ شانہا کہ تعیّن و تمیّز پیدا کردہ اند با وجودِ قِدَم واجب لِذواتہا نیستند بلکہ واجب لِذاتِ الواجب اند تعالیٰ کہ حاصلِ آن وجوب بالغیر ست کہ از اقسامِ امکان ست ہر چند از اطلاقِ لفظِ امکان در صفاتِ قدیمہ تحاشی لازم ست کہ مُوہِم حُدوث ست و مُناسب آنجا اطلاقِ وُجوب ست کہ از ذاتِ واجب آمدہ است تعالیٰ اما فی الحقیقت امکان را آنجا گنجایش ست کہ وُجوبِ شان لِذواتہا نیست و از غیر آمدہ است ہر چند غیر نگویند و غیر مُصطلح خواہند اما اثنینیت مقتضیِ غیریّت ست الاثنانِ متغایران قضیۂ مقررۂ اربابِ معقول ست عجب ست کہ شیخ محی الدین بن العربی دو تعیّن را وجوبی گفتہ است و سہ تعیّن را امکانی فی الحقیقت جمیعِ تعیّنات داغِ ظلّیت و رائحۂ امکان دارند ہر چند از ممکن تا ممکن فرقِ بسیار ست یکے قدیم و دیگرے حادث بود اما ہمہ از دائرۂ امکان خارج نیستند و بوئے از عدم دارند و مرتبۂ دوم کہ نورِ صرف ست و بالتعیّن متعیّن آنرا ذاتِ بحت و احدیّتِ مجرّدہ در رنگِ دیگران خیال نکنی کہ آن نیز حجابے ست از حُجُبِ نورانیّتِ صرف کہ اِنَّ لِلّٰهِ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَظُلْمَةٍ ہر چند تعیّن نیست اما حجابِ

مطلوب حقیقی ست اگرچہ آخرین حُجُب بود و او تعالی وَرَاءَ الْوَرَاءِ ست این نور صرف چون داخل دائرۂ تعیّن نسبت از ظلمتِ عدم منزّہ و مبرّا ست وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی مثل آن مثل شعشعانِ نور آفتاب ست کہ حاجبِ قرصِ اوست و از عین قرصِ او منتشر گشتہ حجاب او شدہ است فی الحدیث حِجَابُهُ النُّوْرُ و این مرتبۂ علیا فوق تجلیاتِ ذاتیہ است از تجلیاتِ فعل و صفت چہ گوید زیرا کہ تجلی بے شوبِ تعیّن متصوّر نیست و این مقام فوقِ جمیع تعیّنات ست اما منشأ آن تجلیاتِ ذاتیہ ہمان نورِ صرف ست و تجلی بتوسّطِ او صورت بندد وَلَوْلَاهُ لَمَا حَصَلَ التَّجَلِّی و حقیقتِ کعبۂ ربانی انگارم کہ حضرتِ این نور ست کہ مسجودِ جمیع آمدہ است و اصلِ جمیع تعیّنات شدہ است ہر گاہ ملاذ و ملجائے تجلیاتِ ذاتیہ این نور بود مسجودیّتِ دیگران چہ ستایش او نماید و چون کمالِ فضل و عنایتِ خداوندی جَلَّ سُلْطَانُهٗ عارفے را از ہزاران بوصولِ این دولت مشرّف سازد و بفنائے و بقائے درین موطن سرفراز فرماید تواند کہ بقا باین نور یافتہ از فوق و فوق الفوق حظِّ وافر دریابد و بنور از نور گذشتہ باصلِ نور برسد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ این معارف چنانچہ ورائے طورِ نظر و فکر ست ورائے طورِ کشف و شہود ست نیز ارباب کشف و شہود در فہمِ این معلوم در رنگِ ارباب علم و عقل اند نور فراستِ نبوّت باید کہ بدولتِ متابعتِ انبیا علیہم الصلوٰت والتسلیمات بدرکِ این حقائق ہدایت فرماید و بدریافتِ این علوم و معارف دلالت کند باید دانست کہ این نور در رنگِ سایرِ انوار حاشا کہ شائبہ از امکان داشتہ ممکن باشد و از جنسِ جوہر و عرض بود مرتبہ ست کہ غیر از نور بر وے ہیچ چیز اطلاق نمیتوان کرد اگرچہ وجوبِ وجود بود کہ وجوب دونِ اوست تنبیہ ازین بیان کسے تو ہم نکند کہ خرقِ جمیع حُجُب از ذاتِ تعالی در حقِ این عارف متحقق گردد چہ اخیر جمیعِ حُجُبِ این نور را گفتہ است و آن ممتنع ست بحدیثے کہ نقل کردہ اند اِنَّ لِلّٰهِ سَبْعِيْنَ اَلْفَ حِجَابٍ مِّنْ نُوْرٍ وَّظُلْمَةٍ لَوْ كُشِفَتْ لَاَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهٖ مَا انْتَهٰى اِلَيْهِ بَصَرُهٗ مِنْ خَلْقِهٖ زیرا کہ اینجا تحقق و بقا بحجب ست

کہ مُعِدّاتِ یکدیگرند نہ خرقِ حُجُبِ شتّان ما بینہما ربّنا اٰتنا مِن لدنک رحمۃً وّھیّئ لنا (اسباب و موجبات)
مِن امرِنا رشدًا والسلام علی مَنِ اتّبع الھدیٰ

مکتوب (۷) ہفتاد و ہفتم

بحضرتِ مخدوم زادہ خواجہ محمد سعید در اسرارِ حقیقتِ کعبۂ ربّانی باد قائق عجز و معرفت و حقیقتِ صلوٰۃ و کلمۂ طیّبہ نفی و اثبات الحمد للّٰہ الّذی ھدانا لھذا وما کنّا لنھتدی لولا ان ھدانا اللّٰہ لقد جاءت رسل ربّنا بالحق ۔ بعد از مرتبۂ علیا نورِ صرف کہ آنرا این فقیر حقیقتِ کعبۂ ربّانی یافتہ است و نوشتہ مرتبہ ایست بس عالی کہ حقیقتِ قرآن مجید سبحانی ست جلّ سلطانہٗ کعبۂ معظمہ بحکمِ قرآن مجید قبلۂ آفاق گشتہ است و بدولتِ مسجودیّت ہمہ مشرّف شدہ امامِ قرآن ست و باموم پیشِ قدمِ کعبۂ معظمہ این مرتبۂ مقدّسہ مبدأ و سُعتِ بیچون حضرتِ ذات ست تعالیٰ و تقدّس و نیز مبدأ امتیازِ بیچونی و بیچگونگی آن حضرت آن درجۂ علیا ست و سُعت دران درجۂ مقدّسہ نہ از درازیِ طول و پہنیِ عرض ست کہ آن از سماتِ نقص و امکان ست امریست کہ تا بآن متحقّق نشود نہ دریابد و ہمچنین امتیاز دران مرتبۂ مقدّسہ نہ بمزایلت و مُبائنت ست کہ آن مستلزمِ تبعّض و تجزّی ست کہ از لوازمِ جسم و جسمانی ست تعالیٰ اللّٰہ سبحانہٗ عن ذٰلک و آن موطنِ فرضِ شے غیر شے متصوّر نیست کہ غیریّت مُنبیٔ از مُغایرت و اثنینیّت ست بلکہ فرض ہم گنجایش ندارد کہ از قبیلِ فرضِ مُحال ست من لّم یذق لم یدرِ ؎ چگویم با تو از مُرغے نشانہ ۔ کہ با عنقا بود ہم آشیانہ ۔ ز عنقا ہر کہ نچشید ندانست ہست نامے بپیشِ مردم ۔ ز مرغِ من بود آن نام ہم گم ۔ و آن موطنِ ہر شے کہ فرض کردہ شود اگرچہ فرضِ محال بود و دران شے ہر چند دور دور رفتہ شود اگرچہ ہیچ رفتہ نشود ہرگز امرے آنجا پیدا نشود کہ اختصاص بآن شے داشتہ باشد و در شے دیگر مفروض یافتہ نشود و مع ذٰلک امتیاز دران دو شے مفروض کائن و بائن بود و احکامِ یکے از دیگرے متمیّز باشد فسبحان من لّم یجعل

۷ قال اللّٰہ تعالیٰ فاذکرونی اذکرکم واشکروا لی ولا تکفرون
فتقلّب وجھک فی السماء فلنولّینّک قبلۃ ترضٰھا فول وجھک شطر المسجد الحرام وحیث ما کنتم فولّوا وجوھکم شطرہ

۸ ہم عاجز نیست مفقود الخبر نیست

۹ بنی آدم را خلق یا بسوے خود یا بسوے غیر خود

۱۰ ملک الفقراء

لِلْخَلْقِ إِلَيْهِ سَبِيلًا إِلَّا بِالْعَجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِهِ۔ عجز از معرفت نصیب اکابر اولیاست عدم معرفت دیگرست و عجز از معرفت دیگر مثلاً حکم بعدم امتیاز دران موطن مقدس نمودن و ہر کمال ذاتی را عین دیگر یافتن چنانچہ گفتہ اند علم عین قدرت ست و قدرت عین ارادت اینجا عدم معرفت ست بامتیاز آن موطن و حکم بامتیاز آن موطن نمودن و اعتراف بعدم دریافت کنہ آن امتیاز کردن عجز از معرفت امتیاز آن موطن ست عدم معرفت جہل ست و عجز از معرفت علم بلکہ عجز متضمن دو علم ست علم بشے و علم بعدم دریافت کنہ آن شے از جہت کمال عظمت و کبریائے آن شے اگر علم ثالث را ہم درج بکنیم گنجایش دارد و آن علم بعجز و قصور خود ست کہ مؤید مقام عبدیت و عبودیت خود ست و در عدم معرفت کہ جہل ست بساست کہ آن جہل مرکب گردد و جہل خود را جہل نداند و علم انگارد و در عجز معرفت ازین مرض نجات تام ست بلکہ این مرض آنجا گنجایش ندارد کہ اعتراف بعجز خود دارد و اگر عدم معرفت و عجز از معرفت یکے باشد ہمہ نادانان عرفا بوند و جہل شان واسطہ کمال شان بود بلکہ آنجا ہر کہ جاہل تر باشد عارف تر باشد کہ معرفت آنجا عدم دریافت معروف ست و در عجز از معرفت این مقدمہ صادق ست کہ ہر کہ عاجز تر از معرفت بود عارف تر در معارف باشد عجز از معرفت مدحے ست کہ شباہت بذم دارد و عدم معرفت ذمے ست صرف کہ رائحہ از مدح ندارد رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا بِكَمَالِ الْعَجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِكَ سُبْحَانَكَ شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ اگر این فرق را ملاحظہ میفرمود کہ این فقیر بآن مہتد گشتہ است ہرگز عجز معرفت را بہ جہل یاد نمیکرد و آنرا عدم علم نمے شمرد آنجا کہ گفتہ فَمِنَّا مَنْ عَلِمَ وَمِنَّا مَنْ جَهِلَ فَقَالَ الْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ وبعد ازان علوم شق اول را بیان نمودہ است و بآن مباہات فرمودہ و آن علوم را مخصوص بخود دانستہ و گفتہ کہ خاتم الانبیا نیز این علوم را از خاتم الاولیا اخذ مینماید و خاتم الولایۃ المحمدیۃ خود را گفتہ و ازین راہ مورد مطاعن خلائق گشتہ و شراح فصوص در توجیہات آن صرف ہمم نمودہ اند و نزد فقیر بلکہ توان گفت فی الحقیقت این علوم کہ شیخ گفتہ است ہمراتب پایان تر ازان عجز ست

بلکه بآن عجز نسبت ندارد که بظلال وابسته است و عجز دران موطن اصل ست سُبْحَانَ اللهِ قائلِ این قول حضرت صدیق ست رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ چنانچه گفته اند و مصدر ظهور این عجز او رَضِیَ اللهُ تَعَالٰی عَنْهُ که رأس عُرفا و رئیس صدیقان ست علم چه بود که ازان عجز سبقت نماید و کدام قادر بود که ازان عاجز پیش قدم باشد بلے هرگاه بخواجهٔ صدیق عَلَیْهِ وَعَلٰی آلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ چنان گوید اگر صدیق چنین گوید چه توان کرد عجب مُعامله است شیخ با این گفت و گو و با این شطح خلافِ جواز از مقبولان بنظر مے درآید و در عِدادِ اولیا مُشاهد میگردد ؎ با کریمان کارها دشوار نیست ؎ آرے گاهے بود که بدُعائے رنجند و گاهے بود که بدشنامے خندند رد کنندهٔ شیخ در خطر ست و قبول کنندهٔ او با سخنانِ او نیز در خطر شیخ را قبول باید کرد و سخنان خلافی او را قبول نباید کرد این ست طریقِ وسط در قبول و عدمِ قبولِ شیخ که اختیارِ این فقیر ست وَاللهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقِیقَةِ الْحَالِ بر سرِ اصل سخن رویم و گوئیم که این مرتبهٔ مقدسه که آنرا حقیقتِ قرآن مجید گفته ایم اِطلاقِ نور نیز درین مرتبه گنجایش ندارد و در رنگ سایر کمالاتِ ذاتیه نور نیز در راه مانده آنجا غیر از وُسعتِ بیچون و امتیازِ بیچگون هیچ چیز را گنجایش نمیباید و کریمهٔ قَدْ جَآءَكُمْ مِّنَ اللهِ نُوْرٌ اگر مُراد از نور قرآن بود تواند بود که باعتبارِ انزال و تنزُّل باشد چنانچه کلمهٔ قَدْ جَآءَكُمْ ایماے بآن دارد و فوق این مرتبهٔ مقدسه مرتبه ایست بس عالی که حقیقتِ صلوة ست که صورتِ آن در عالمِ شهادت بمصلیانِ اربابِ نهایت برپاست تواند بود که ایماے باین حقیقتِ صلوة رفته باشد آنچه در قصهٔ معراج آمده ست که قِفْ یَا مُحَمَّدُ فَاِنَّ اللهَ یُصَلِّیْ بلے عبادتیکه شایانِ مرتبهٔ تجرُّد و تنزُّه بود مگر از مراتبِ وجوب صادر گردد و از اطوارِ قِدَم بظهور آید فَالْعِبَادَةُ اللَّائِقَةُ بِجَنَابِ قُدْسِهٖ تَعَالٰی هِیَ الصَّادِرَةُ مِنْ مَرَاتِبِ الْوُجُوْبِ لَا غَیْرُ فَهُوَ الْعَابِدُ وَالْمَعْبُوْدُ درین مرتبهٔ مقدسه کمالِ وُسعت و امتیازِ بیچون ست چه اگر حقیقتِ کعبه است جزو او ست و اگر حقیقتِ قرآن ست هم بعض او و اگر صلوة جامعِ جمیعِ کمالاتِ مراتبِ عبادات ست در که نسبتِ اصل لاصل کائن ست چه معبودیتِ صِرف آنرا متحقق ست و حقیقتِ صلوة که جامعِ جمیعِ عبادات ست

درین مرتبہ عبادت ست مر مرتبۂ مقدسہ را کہ فوقِ اوست کہ استحقاقِ معبودیت صرف مر آن فوق را ثابت ست کہ اصلِ کل ست و ملاذِ ہمہ دراں موطن وسعت نیز کوتہی مینماید و امتیاز ہم در راہ میماند اگرچہ بیچون و بیچگونہ باشد منتہائے اقدامِ کُمّل از انبیا و اکابرِ اولیا علیہم الصلوات و التسلیمات اوّلاً و آخراً تا نہایتِ مقامِ حقیقتِ صلوۃ ست کہ نہایتِ مرتبۂ عبادت عُبّاد ست و فوقِ آن مقامِ معبودیتِ صرف ست کہ ہیچکس را دراں دولت بہیچ وجہ شرکت نیست تا قدم بالاتر نہد تا ہر جا کہ شوبِ عبادت و عابدیت ست قدم را در رنگِ نظر گنجایش ست و چوں معاملہ بمعبودیت صرف رسد قدم کوتہی کند و سیر بانجام رسد لیکن حمداً للہِ سبحانہ کہ نظر را ازانجا منع نفرمودہ اند و بقدرِ استعدادِ او گنجایش دادہ ؎ بلا بودے اگر این ہم نبودے ✦ گنجایش دارد کہ در امرِ قف یا محمد و اشارتے باین کوتاہیِ قدم بودہ باشد یعنی ساکن باش اے محمد و قدم بیشتر منہ کہ فوقِ مرتبۂ صلوۃ کہ از مرتبۂ وجوب صادر ست مرتبۂ تجرّد و تنزّہِ حضرتِ ذات را تعالیٰ و تقدّس قدم را آنجا جولانگاہے نیست و گنجایش نہ و حقیقتِ کلمۂ طیبۂ لا الٰہ الا اللہ درین موطن متحقق میگردد و نفیِ عبادتِ آلہۂ غیر مستحقہ این جا صورت مے بندد و اثباتِ معبودِ حقیقی کہ جزاو مستحقِ عبادت نیست درین مقام حاصل میشود و کمالِ امتیاز درمیانِ عابدیت و معبودیت اینجا ہویدا میگردد و عابد از معبود کما ینبغی جُدا میشود و معلوم میگردد کہ معنیِ لا الٰہ الا اللہ نسبت بحالِ منتہیان لا معبود الا اللہ ست چنانچہ در شرعِ معنیِ آن کلمہ قرار یافتہ ست لا موجود و لا وجود و لا مقصود گفتن نسبت بہ ابتدا و وسط ست و لا مقصود فوقِ لا موجود و لا وجود ست کہ دریچۂ لا معبود الا اللہ ست باید دانست کہ دراں موطن ترقی در نظر وحدت در بصر وابستہ بعباداتِ صلوۃ ست کہ کارِ منتہیان ست عباداتِ دیگر مگر در تکمیلِ صلوۃ مدد فرمایند و نقصِ آنرا شاید تلافی کنند ازینجا تواند بود کہ نماز را حسن لذاتہ گفتہ اند در رنگِ ایمان و عباداتِ دیگر را حسن لذواتہا نیست ✦

مکتوب ہفتاد و ہشتم (۷۸)

۱ یعنی اگرچہ آن وسعت و انتہا نسبت بہ کمل مبدء کیف باشد کوتہی مینماید و در راہ میماند ۱۲

۲ یعنی فوق مرتبۂ صلوۃ کہ از مرتبۂ وجوب است و از مرتبۂ بالاتر قدم را جولانگاہ نیست ھذا و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال و مرادہ ۱۲

۳ یعنی از مرتبۂ وجوب صادر ست مرتبۂ تجرد و تنزہ حضرت ذات را تعالیٰ و تقدس قدم را آنجا جولانگاہے نیست و گنجایش نہ ۱۲

۴ یعنی در رنگِ ایمان حسن لذاتہ ثابت شد و در عباداتِ دیگر حسن لذواتہا نیست ۱۲

بحضرتِ مخدوم زادہائے عالی مرتبہ خواجہ محمد سعید و خواجہ محمد معصوم در اظہارِ اشتیاق و اشفاق باایشان باذکر ثمرات عسکر الحمد للہ والصلوٰۃ والسلام علی رسول اللہ فرزندانِ گرامی ہرچند مشتاق و خواہانِ دوامِ صحبت ماند و ماہم آرزومندِ حضور و ملاقاتِ ایشان اما چہ توان کرد کہ جمیع آرزوہا میسر نیست ؎ یجری الریاح بما لا تشتہی السفن + درین طور عسکر بے اختیار و بے رغبت ماندن بسیار مغتنم میداند و یک ساعتِ این عرصہ را بہ از ساعاتِ کثیرہ آنکہ دیگر تصور مینماید آنجا آن میسر ست کہ در جاہائے دیگر معلوم نیست کہ تمثالِ آن میسر شود علوم و معارفِ این موطن جدا ست و احوال و مقاماتِ این مجمعہ علاحدہ منعمے کہ از جانبِ سلطان ست آنرا دریچہ کمال رأفت و رضامندی مولائے خود میداند جل شانہ و سعادتِ خود درین حبس مے انگارد علے الخصوص درین ایامِ مشاجرت عجائب کاروبار ست و درین اوقاتِ پر تفرقہ غرائب غنج و دلال لیکن ہر دولتِ تازہ و بوالعجب کہ روز بروز میرسد فرزندان در دل میخلند و از دوری و نایافتِ آنہا جگر در اضطراب مے باشد آنگارم کہ شوقِ من بر شوقِ شما چربِ و غالب ست و مقرر ست کہ آنقدر کہ پدر خواہانِ پسر ست پسر خواہانِ پدر نیست ہرچند قضیۂ اصالت و فرعیت مقتضی عکس این معنی ست چہ اصل را احتیاجے نیست و فرع سراسر محتاجِ اصل اما از پیشگاہ چنین آمدہ و اشد شوق اصل را ثابت گشتہ آرے ؎ در خانہ بکد خدائے ماند ہمہ چیز + اگر دہلی ست بشما ہمسایہ ست و اگر آگرہ ست ہم بکرم اللہ سبحانہ قریب والسلام

مکتوب (۷۹) ہفتاد و نہم

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد معصوم در اسرار بیچونی ذات موہوب عارف و تحقیقِ تجلی ذات و رویت اخروی چون معاملہ عارف از شیون و صفات بالا رود و از وجوہ و اعتباراتِ ذات تعالی و تقدس فوق انجا مد و از مقامیکہ تعبیر ازان بحقیقتِ صلوٰۃ نمودہ ایم تفوق پیدا کند توجہ و توجہ آنجا

۷۱ یعنی دہ بیست از اوقات
۷۲ یعنی دوبارہ بر خلاف آرزو و منشی گشتہ موافق خلاف جہت موافق
۷۳ یعنی شان
۷۴ یعنی بیکسر بخش صورت و بیکسر یعنی شیشہ و شان یعنی
۷۵ یعنی غنیمت
۷۶ یعنی عجائب قولہ غنج بالضم و دلال بکسر اول و تشدید ثانی و الف و لام ناز و کرشمہ و امثال آنرا
۷۷ یعنی اختلاف
۷۸ یعنی شوق فرع اشتباہ شد
۷۹ یعنی بالکہ دہلی و آگرہ مراد دار الخلافہ شاہجہان آباد
۸۰ یعنی دیدار حق جل و علا بروز قیامت چنانچہ منطوق نصوص قرآنی و احادیث رسول سبحانی ست
تصحیح تمت
الحمد للہ تعالی

در رنگ متوجّہ الیہ بیچون خواہد بود کہ چون را بہ بیچون راہ نیست و آن متوجّہ ذاتِ عارف ست بعد حذفِ جمیع وُجوہ و اعتبارات از وے و کُنہ عبارت از ہمان ذات مجرّد ست کہ بذاتِ خود نہ بوجہ و اعتبارِ متوجّہ ذات و کُنہِ معروف و مطلوبِ خود ست و آنکہ گفتیم کہ کنہ عبارت از ذات مجرّد ست زیرا کہ کُنہِ شے آنست کہ ماورائے جمیع وُجوہ و اعتباراتِ شے بود و ذاتِ شے ہمان ست کہ ماورائے جمیع وُجوہ و اعتباراتِ شے ست چہ ہر چہ از وجوہ و اعتبارات شے اعتبار کردہ شود ذاتِ شے ماورائے ہمہ آنہاست در مرتبۂ ذات اثباتِ ہیچ امر گنجایش ندارد و ہر چہ آنجا اثبات نمودہ آید داخلِ وُجوہ و اعتبارات ست و ذات ماورائے آنست غیر از نفی و سلب دران مقام امرے متصوّر نیست اگر علم بامتیاز ست آنجا بسلب ست و اگر تعبیر و تفسیر ست ہم بسلب و ہر چیز کہ اثبات دران گنجایش نبود و بغیر از سلب در تعبیر نیاید نصیبے از بیچونی دارد و مجہول الکیفیۃ ست و توجّہے کہ در مرتبۂ ذات اثبات نمودہ آید ہم عینِ ذاتِ متوجّہ خواہد بود نہ وجہ و اعتبارِ ذات چہ جمیع وُجوہ و اعتبارات دران مرتبہ مسلوب گشتہ است و بغیر از یک ذات نماندہ پس ناچار آن توجّہ کہ عینِ ذات ست نیز نصیبے از بیچونی خواہد داشت پس راست آمد کہ توجّہ و متوجہ در رنگِ متوجّہ الیہ بیچون خواہد بود ہر چند از بیچون تا بہ بیچون فرقِ بسیار ست مَا لِلتُّرَابِ وَرَبِّ الْاَرْبَابِ لہذا در توجّہ و متوجّہ نصیبے از بیچونی اثبات نمودہ ست کہ بیچون حقیقی متوجہ الیہ ست فقط و ہر گاہ ذات و کُنہِ ممکن مجہول الکیفیۃ و بیچون باشد و ہیچ در اثبات نیاید ذاتِ واجب تعالے کہ در کمال لطافت و تقدّس و تنزّہ ست چگونہ مُدرک شود و کدام حاصل ازان بدست آید ؎ اگہ از خویشتن چو نیست چنین + چہ خبر دارد از چنان و چنین + اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْن از کمالِ رأفت و مہربانی در ممکن کہ سراسر چون ست نصیبے از بیچونی عطا فرمود تا از بیچونِ حقیقی آگاہی پیدا کند و گرفتاری بآن حاصل نماید ؎ وَلِلّٰہِ دَرُّ مَنْ قَالَ اَلْکِرَامِ نَصِیْبٌ + و آنکہ معرفتِ کُنہِ ذات را مُحال گفتہ اند معرفتِ متعارف خواہد بود کہ از عالمِ کیف و چون ست و تعلّقِ آن بہ بیچون مُحال ست امّا امریکہ از عالمِ بیچون بود و باتّصالِ

بیچون به بیچون واصل گردد و حظی ازان دولت عظمی فراگیرد چرا محال بود مغیرفة غریبة و مسئلة دقیقة عجیبة قلما ظهرت الی الان من اهل الکشف والعرفان این ذات مجرد که نصیبی از بیچونی دارد و بتفصیل بیان یافته است مخصوص بعارف تام المعرفة ست که واصل حضرت ذات مجرد گشته ست تعالی وتقدس و فنای و بقای دران درجهٔ علیا حاصل کرده و این دولت اثر آن بقای ذاتست و سائر ممکنات را که سوای آن عارف باشند نصیبی از ذات نیست و اصلا ذات ندارند که صفات ایشان بآن قائم باشد همگی وجود شان ظلال اسما و صفات ست و عکوس شیون و اعتبارات که قیام باصل خود دارند که اسما و صفات باشند نه بامریکه تعبیر ازان بذات نموده آید لطائف سبع انسانی که جامع ترین ممکنات ست اگر خفی ست و اگر اخفی اثر صفات ست و جسمانی و روحانی او پرتو اسما و اعتبارات ذات تعالی وتقدس از نفس ذات در وی تعینی نفر موده اند و قیام آنها بآن ذات نداده سوال اسما و صفات را قیام بخود نیست بلکه قیام شان بذات ست تعالی وتقدس دیگرے بآنها چگونه قائم باشد جواب گویم که دیگرے باینها وقتے قائم نتواند شد که موجود بود و اگر آن دیگر در مرتبهٔ توهم ثبوت و استقرار پیدا کرده باشد چرا باینها قائم نباشد که اضعف ست و آنکه گفته ایم و نوشته که ذات ممکن عدم ست در رنگ آنست که بگویند که ممکن را ذات نیست ذاته عدم ولا ذات له هر دو بیک معنی ست هر چند تدقیق فلسفی تغایر درمیان این دو مفهوم پیدا کند اما حاصل ندارد و در حقیقت مرجع شان یکے بود عدم از برائے خود نیست بدیگرے چه کار آید و خود را نمیتواند برداشت دیگرے را چگونه بردارد تحقیق این مبحث آنست که چون عکوس اسما و صفات در مرآت عدم ظاهر گشته است بظاهر قیام آنها بآن مرآت مینماید و آن مرآت در رنگ ذات آنها باعتبار قیام وے متخیل میگردد و فی الحقیقت قیام آنها باصول خود ست تعلق بمرآت ندارند و جز در توهم آنها را بمرآت عدم کارے نیست جوهریت و ذاتیت آن مرآت اینجا چه گنجایش دارد عدم قابلیت عرض بودن ندارد جوهر چگونه بود و این عارف تام المعرفة که واصل مرتبهٔ حضرت ذات است

---

۴ یعنی آئینهٔ عارف تام المعرفة

۵ یعنی ظلال اسما و صفات

۶ یعنی اصل خود و ذات

۷ یعنی باشد اصل اسما و صفات

۸ یعنی بجای اصل

۹ یعنی بجای ظل

۱۰ یعنی بجای عکوس

۱۱ یعنی بجای شیون

۱۲ یعنی بجای اعتبارات

۱۳ یعنی بجای ذات

۱۴ یعنی بجای ذات

۱۵ یعنی بجای ذات

۱۶ یعنی بجای ذات

۱۷ یعنی بجای ذات

۱۸ یعنی بجای ذات

۱۹ یعنی بجای ذات

۲۰ یعنی بجای ذات

۲۱ یعنی بجای ذات

۲۲ یعنی بجای ذات

۲۳ یعنی بجای ذات

۲۴ یعنی بجای ذات

۲۵ یعنی بجای ذات

۲۶ یعنی بجای ذات

۲۷ یعنی بجای ذات

۲۸ یعنی بجای ذات

۲۹ یعنی بجای ذات

۳۰ یعنی بجای ذات

۳۱ یعنی بجای ذات

۳۲ یعنی بجای ذات

۳۳ یعنی بجای ذات

۳۴ یعنی بجای ذات

۳۵ یعنی بجای ذات

۳۶ یعنی بجای ذات

۳۷ یعنی بجای ذات

۳۸ یعنی بجای ذات

۳۹ یعنی بجای ذات

۴۰ یعنی بجای ذات

۴۱ یعنی بجای ذات

۴۲ یعنی بجای ذات

۴۳ یعنی بجای ذات

۴۴ یعنی بجای ذات

۴۵ یعنی بجای ذات

۴۶ یعنی بجای ذات

۴۷ یعنی بجای ذات

۴۸ یعنی بجای ذات

۴۹ یعنی بجای ذات

۵۰ یعنی بجای ذات

۵۱ یعنی بجای ذات

۵۲ یعنی بجای ذات

۵۳ یعنی بجای ذات

۵۴ یعنی بجای ذات

۵۵ یعنی بجای ذات

۵۶ یعنی بجای ذات

۵۷ یعنی بجای ذات

۵۸ یعنی بجای ذات

۵۹ یعنی بجای ذات

۶۰ یعنی بجای ذات

۶۱ یعنی بجای ذات

۶۲ یعنی بجای ذات

۶۳ یعنی بجای ذات

۶۴ یعنی بجای ذات

۶۵ یعنی بجای ذات

۶۶ یعنی بجای ذات

۶۷ یعنی بجای ذات

۶۸ یعنی بجای ذات

۶۹ یعنی بجای ذات

۷۰ یعنی بجای ذات

۷۱ یعنی بجای ذات

۷۲ یعنی بجای ذات

۷۳ یعنی بجای ذات

۷۴ یعنی بجای ذات

۷۵ یعنی بجای ذات

۷۶ یعنی بجای ذات

۷۷ یعنی بجای ذات

۷۸ یعنی بجای ذات

۷۹ یعنی بجای ذات

۸۰ یعنی بجای ذات

۸۱ یعنی بجای ذات

۸۲ یعنی بجای ذات

۸۳ یعنی بجای ذات

۸۴ یعنی بجای ذات

۸۵ یعنی بجای ذات

۸۶ یعنی بجای ذات

۸۷ یعنی بجای ذات

۸۸ یعنی بجای ذات

۸۹ یعنی بجای ذات

۹۰ یعنی بجای ذات

۹۱ یعنی بجای ذات

۹۲ یعنی بجای ذات

۹۳ یعنی بجای ذات

۹۴ یعنی بجای ذات

۹۵ یعنی بجای ذات

۹۶ یعنی بجای ذات

۹۷ یعنی بجای ذات

۹۸ یعنی بجای ذات

۹۹ یعنی بجای ذات

۱۰۰ یعنی بجای ذات

تعالیٰ وتقدس وبقائے بذات یافتہ وہمہ وقت حکم عنقاء مغرب[۱] دارد کہ عزیز الوجود وغریب الوقوع ست بعد از فنا وبقا ذاتے بوے کرامت فرمودہ اند کہ قیام این ظلال وعکوس اسما وصفات کہ حقیقت اوست بآن ذات بود چنانچہ اصول اینہا را کہ اسما باشند قیام بحضرت ذات ست تعالیٰ ظلال آن اسما را قیام بہ پرتو آن ذات باشد کہ بعارف عطا فرمودہ است پس این عارف مرکب از جوہر وعرض باشد وسایر افراد ممکن مجرد اعراض باشند کہ از جوہریت شائبہ ندارند خوش گفت صاحب[۲] فتوحات مکی کہ عالم اعراض مجتمعہ است در عین واحد یعنی اعراض مجتمعہ است کہ قیام بذات واحد دارد اما شیخ قدس سرہ دقیقہ را اینجا فروگذاشتہ است یکے آنکہ عارف اکمل را ازین حکم[۳] استثنا نفرمودہ است دوم آنکہ قیام او بذات احد داشتہ تعالیٰ وحال آنکہ قیام او باصل خود ست کہ اسما وصفات باشند نہ بذات تعالیٰ ہر چند اسما وصفات را قیام بذات باشد چہ حضرت ذات را از عالم استغناء ذاتی ست قیام عالم بآن درجہ علیا چہ رسد وعالم چہ باشد کہ ہوس قیام بآن درجہ[۴] قصوی نماید ؎ ما تماشا کنان کوتہ دست * تو درخت بلند بالائی * ومعاملہ این عارف از عالم جدا ست وحکم او از احکام عالم مستثنی او بمحبت ذاتی بحکم المرء[۵] مع من احب از اصل خود گذشتہ معیت باصل اصل خود پیدا کردہ است وخود را در ان اصل اصول فانی ساختہ اکرم الاکرمین بمقتضائے کریمہ[۶] ھل جزاء الاحسان الا الاحسان مکافات فنا او را بہ بقاء او فرمودہ است ودر آنچہ فانی شدہ بود بآن باقی گردانیدہ ومظہر ذات واسما وصفات خود کردہ ومرآت جامع ساختہ پس سایر افراد عالم در جنب جامعیت این عارف کاش حکم قطرہ داشتہ باشد نسبت بدریاء محیط چہ اسما وصفات را در جنب حضرت ذات تعالیٰ ہیچ قدرے ومقدارے نیست قطرہ را ہم قدرے ہست نسبت بدریا واینان را در جنب آن تو ان گفت کہ آن ہم نیست آزین جا علم ومعرفت ودرک وادراک این عارف را نسبت بدیگران قیاس باید کرد وعظم وعلو او درین جا باید فہمید واللہ یختص برحمتہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم این صاحب دولت را کہ ببقاء ذاتی مشرف ساختہ اند وذاتے دادہ اند کہ

---

[۱] عنقاء مغرب اسم فاعل ست بالاسم مفعول ازا غرب یا لکسر بمعنی رخت فرو غریب آوردن وغریب شدن ۱۲ منہ

[۲] یعنی شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ ۱۲ منہ

[۳] یعنی فانی نگردد وحال آنکہ در ازین حکم استثنا نیست ۱۲ منہ

[۴] قولہ درجہ علیا یعنی بلند ۱۲ منہ

[۵] المرء مع من احب یعنی ہر کس با کسے کہ دوست دارد ۱۲ منہ

[۶] ھل جزاء الاحسان الا الاحسان یعنی نیست جزاء احسان مگر احسان ۱۲ منہ

قیامِ صفاتِ او مثلِ علم و قدرت بآن ذات باشد چنانچہ اول قیامِ شان بأصولِ شان بودہ در رنگِ سایرِ افرادِ عالم باوجودِ این بقاءِ اکملِ اطلاقِ کلمہ انا کہ از وے زائل شدہ بود عود نمے نماید و در ہیچ مرتبہ از مراتبِ بقاءِ اطلاقِ انا بر خود نمیتواند کرد زیرا کہ بقائے اکمل متفرع بر فنائے اتم ست کہ نام و نشانِ اطلاقِ کلمہ انا را برداشتہ است و گنجایشِ عود ہم نگذاشتہ الزائل لا یعود قضیہ مشہورہ است و آنکہ عود مینماید زائل نگشتہ است مغلوب و مستور شدہ بود بعروضِ عارضِ سر کشیدہ است و غالب آمدہ فان المغلوب قد یغلب باید دانست کہ نصیب از مرتبہ علیاءِ حضرتِ ذات تعالی و تقدس مخصوص باین صاحب دولت ست کہ بحصولِ ذات باقی گشتہ است و صفات بوے قیام یافتہ ماسوائے آن ہر قسم فنا و بقا کہ پیدا کند نصیب او از اسما و صفات ست نہ از ذات تعالی و تقدس ہر چند اسما و صفات را از ذاتِ تعالی انفکاکے نیست امّا نصیبے از ذات دیگر ست و نصیبے از صفات دیگر اگرچہ بہمین عدمِ انفکاکِ صفات از ذات جمعے را در توہم اندازد و نصیبِ صفات را نصیبِ ذات دانامذ لیکن ہر کدام را علامات و امارات دیگر ست و علوم و معارف دیگر کہ بر اربابِ وصولِ این دولتِ عظمے مخفی نیست لیکن پوشیدہ نماند کہ تجلی ذاتی مخصوص باین بزرگے نیست روا ست کہ غیر او را نیز تجلیِ ذات شود امّا نصیب از نفسِ ذات تعالی نشود چہ تجلی نحوے از ظلیت ست طلب کہ ظہور در مرتبہ ثانی ست و نصیب از نفسِ ذات کہ گفتہ شد شائبہ ظلیت را بر نتابد و از نفسِ تجلی و ظہور ہم رو پوش گردد ظہورِ ذات کہ بصفتے از صفاتِ کائن گردد آن ہم ظہورِ ذات ست در مرتبہ ثانی امّا تجلیِ ذات نیست بلکہ تجلیِ اعتبارے از اعتباراتِ ذات ست تعالی و تقدس چہ ذات عز شانہ جامعِ جمیعِ اعتبارات ست بلکہ منزہ از جمیع پس تجلی اعتبارے از اعتباراتِ تجلی ذات بود

سوال شیخ محی الدین بن العربی و تابعانِ او قدس اللہ تعالی اسرارہم تعینِ اول را تجلیِ ذات گفتہ اند و آن ظہورِ ذات ست بہ تعینِ علمی حملی کہ اعتبارے از اعتباراتِ ذات ست اگرچہ جامعیت دارد

جواب آنچہ معتقدِ این درویش ست آنست کہ آن ظہورِ علمی حملی کہ تعبیر از ان بہ تعینِ

اوّل کردہ اند ہم تجلّی ذات نیست کہ ماخوذ بہ شانے از شیونات ذات ست و تجلّی ذات جامع جمیع شیون و اعتبارات ست بلکہ فوق جمیع شیون و اعتبارات اعتبارِ علم آنجا در رنگ سایر اعتبارات ذات ست کہ دست وصول شان از دامن غنا آن مرتبہ مقدسہ کوتاہ ست اگر گویند ظہور در مرتبہ ثانی مقصور بر علم ست چہ در خارج نفس ذات ست تعالی پس ظہور آن در مرتبہ ثانی در خانہ علم خواہد بود چہ ظہور در علم ست یا خارج شق ثالث مبین نہ گشتہ است تا آنجا ظہور اثبات نمودہ آید گوئیم قادر کہ بشان علم کہ اعتبارے ست از اعتبارات ذات ظہور فرمودہ است تواناست کہ بر نہجے ظہور فرماید کہ اعتبار ظہور علم بعض آن ظہور جامع بود بلکہ بر نہجے ظہور نماید کہ اعتبار علم و سائر اعتبارات را آنجا گنجایش نباشد و آن مرتبہ ظہور جامع ماورائے مرتبہ خارج و مرتبہ علم بود کہ ظل خارج بود و بعلم کار نداشتہ باشد و تجلّی ذات را مقیّد بہ تعیّن علم ساختن دریا را بکوزہ در آوردن ست بلکہ آب را در سراب جستن شاعرے گوید ؎ کسے در صحن کاچی قلیہ جوید ✦ اَضَاعَ الْعُمْرَ فِیْ طَلَبِ الْمُحَالِ ✦ آرے اعتبار علم جامع ترین سائر اعتبارات ذات ست آن قدر شمول کمالات ذات کہ در وے ست در ہیچ اعتبارے نیست اگر بر سبیل تجوّز ظہور علمی را ظہور ذات گویند بران اطلاق تجلّی ذات نمایند گنجایش دارد اگرچہ از اطلاقات ایشان بعید ست و از مذاق شان مستبعد کما لا یخفی علی الناظر فی کلامہم سوال شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ رویت آخروی بصورت لطیفہ جامعہ مثالیہ مقرر ساختہ است معتقد تو درین مسئلہ چیست جواب رویت صورت جامعہ مذکورہ رویت حق نیست جلّ و علا بلکہ رویت مظہر لیست از مظاہر کمالات او سبحانہ کہ در عالم مثال خصوصے پیدا کردہ ست ؎ یَرَاہُ الْمُؤْمِنُوْنَ بِغَیْرِ کَیْفٍ ✦ وَاِدْرَاکٍ وَضَرْبٍ مِّنْ مِّثَالٍ ✦ رویت حق را سبحانہ برویت صورتے قرار دادن فی الحقیقۃ نفی رویت حق کردن ست جلّ و علا و ایضا صورتے کہ در عالم مثال حاصل گردد ہر چند جامع باشد باندازہ عالم مثال خواہد بود و عالم مثال ہر چند وسعت دارد یکے از عوالم مخلوقہ اوست تعالی جامعیت صورتے کہ

دروے بود چہ گنجایش دارد کہ جمیع کمالاتِ وجوبیہ ذاتیہ را جامع باشد وہمہ را ضبط نماید تا مرآتِ آن مرتبۂ مقدسہ گردد و رویتِ او رویتِ آن شود تعالیٰ ہرگاہ صفتِ علم کہ از صفاتِ وجوبیہ است وجامع ترینِ صفاتِ ذاتیہ گنجایش ندارد کہ جامعِ جمیعِ صفات واعتباراتِ ذاتیہ بود چنانچہ تحقیق آن بالا گذشت عالمِ مثال کہ ممکن ومخلوق ست چہ بود کہ صورتے در وے جامعِ جمیعِ کمالاتِ وجوبیہ باشد واگر فرضًا وتقدیرًا آنرا جامع ہم گوییم ظلے از ظلالِ آن مرتبۂ مقدسہ خواہد بود و رویتِ ظل فی الحقیقۃ رویتِ اصل خواہد بود مخبرِ صادق علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام رویتِ اخروی را برویتِ قمر لیلۃ البدر تشبیہ فرمودہ است وہیچ خافیہ نگذاشتہ ورویتِ ظل در رنگِ رویتِ قمر ست در طشتِ آب کہ ارباب فطرتِ علیا آنرا نہ پسندند اینقدر در درک مے درآید کہ ظہورِ آن مرتبۂ مقدسہ در بیرونِ خانۂ علم تواند کہ حاصل گردد و در ظلِ مرتبۂ خارج ثبوت پیدا کند کما مرّ و آن ظہورِ جامع را در خانۂ علم ظلے بود جامع کہ تعبیر ازان بہ تعیّنِ اول مینمایند و آن ظلِ جامع را در عالمِ مثال ظلِ دیگر بود جامع کہ مرآتیتِ ظلِ جامعِ علمی نماید و این ظلِ جامعِ مثالی کہ بصورتِ لطیفہ در عالمِ مثال ظاہر گردد بصورتِ انسانی کائن باشد کہ جامع ترین مخلوقات ست اِنَّ اللّٰہَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِہٖ تواند بود کہ باین اعتبار آمدہ باشد اما رویتِ حق آن ست جَلَّ وَعَلَا کہ ماوراءِ ظہورات وصُوَر بود و از عالمِ بے کیف وبیچون باشد ایمان برویتِ اُخروی باید آورد و بہ ہیچ کیف وچند وچون نباید پرداخت خلق و وجودِ آخرت را بخلق و وجودِ دنیا ہیچ نسبتے نیست تا احکام یکے را بر دیگرے قیاس نمودہ آید چشمِ آنجا دیگر ست وفہم وادراک آنجا دیگر آنرا دوام ابدی ست و این را زوال و فنا در قضا آنرا سراسر نظافت ولطافت ست و این را خبث وکثافت و شیخ قدس سرہٗ حق را جَلَّ وَعَلَا در بیرونِ خانۂ علم ظہورے اثبات نمینماید و در ماوراءِ مجالی ومظاہر شہود و مشاہدہ ورویت تجویز نمیکند آن ایشانند و من چنینم یارب چہ توان کرد درین عرصہ شیخ ست قدس سرہٗ کہ گاہے باوے جنگ ست و گاہے صلح اوست کہ سخنِ معرفت و عرفان را

فی سنۃ ۱۲ الصحیح

بنیاد نہادہ است وشرح وبسط دادہ واوست کہ از توحید واتحاد بتفصیل سخن گفتہ است ومنشا تعدد وتکثر را بیان فرمودہ است واوست کہ وجود را بالکل بحق دادہ است جل وعلا وعالم را موہوم ومتخیل ساختہ واوست کہ تنزلات مروجود را اثبات گردانیدہ است واحکام ہر مرتبہ را جدا کردہ واوست کہ عالم را عین حق دانستہ است جل شانہ وہمہ اوست گفتہ وباوجود آن مرتبہ تنزیہ حق سبحانہ ورا ورای عالم یافتہ است واز دید ودانش ہمہ اورا سبحانہ منزہ ومبرا دانستہ پیشایخے کہ از شیخ متقدم اند درین باب اگر سخن گفتہ اند باشارات ورموز گفتہ اند وبشرح وتفصیل آن نپرداختہ وآنانیکہ ازین طائفہ بعد از شیخ آمدہ اند اکثر شان تقلید شیخ اختیار کردہ اند وبر طبق اصطلاح او سخن رانده ما واپس ماندگان نیز از برکات آن بزرگوار استفاضہا نمودہ ایم واز علوم ومعارف او حظہا فراگرفتہ جزاہ اللہ سبحانہ عنا خیر الجزاء + غایۃ ما فی الباب چون بحکم بشریت مظان خطا ومحال صواب بایکدیگر مختلط ست وانسان در احکام گاہے مخطی وگاہے مصیب ست لاجرم موافقت احکام سواد اعظم اہل حق را مصداق صواب باید ساخت ومخالفت آنرا دلیل خطا باید دانست قائل ہر کہ بود ومقول ہر چہ باشد مخبر صادق فرمودہ است علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام علیکم بالسواد الاعظم ونیز مقرر ست کہ تکمیل صناعت متلاحق افکار ست واختلاف انظار سیبویہ را ہر چند توان گفت کہ بانی احکام علم نحو ست اما نحوے کہ بتلاحق افکار متاخران واختلافات انظار ایشان کمال وتنقیح پیدا کردہ است چیزے دیگر ست وزیب وزینت دیگر یافتہ توان گفت کہ نوع دیگر گشتہ است واحکام علیحدہ یافتہ ربنا اتنا من لدنک رحمۃ وہیئ لنا من امرنا رشدا ط والسلام

مکتوب (۸۰) ہشتادم

نیز بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد معصوم سلمہ اللہ سبحانہ در استیناد اشیا بذات موہوب عارف

الحمد للہ الذی ہدانا لہذا وما کنا لنہتدی لولا ان ہدانا اللہ لقد جاءت رسل ربنا

قولہ ط
مہملہ بکسرہ کسی را ارادہ صواب کند وبہ خطا افتد وظاہر آنست کہ خاطی کسی را بارادہ خطا کند وقولہ مصیب بضم میم وکسر صاد وتشدید یا موحدہ یعنی کسی را بحقیقت کاسیاب گرداند وصواب یابندہ ۱۲

عن ابن عمر رضی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اتبعوا

السواد الاعظم یعنی جماعت

علیکم بالسواد الاعظم یعنی جماعت

تلاحق پیوستن وتعاقب

تلاحق افکار یعنی پیوستن وتعاقب افکار

تلاحق افکار یعنی پیوستن وتعاقب افکار

بالحق علیہم الصلوات والتسلیمات ہر ظلے را باصل خود شاہراہے ست وہیچ خارے وخسکے درمیان شان حائل نیست اگر خار وخسک ست اقبال او بخود ست واعراض او از اصل وظل بیش از امانت دار اصل نیست چہ ہر چہ او دارد از حسن وکمال وجود وتوابع وجود مستفاد از اصل ست عدم ست کہ بے توسط اصل مگر نصیب او شدہ باشد وآن لاشے محض ست ومجرد اعتبار واین ظل از کمال نادانی اصل خود را فراموش ساختہ امانات او را از خود انگاشتہ است وخیانت در امانت نمودہ باوجود قبح ذاتی کہ از راہ عدم دارد خود را حسن وکامل دانستہ ست لیکن باوجود اقبال بخود واعراض از اصل او را محبتے ومیل طبعی باصل خود کائن ست دانسہ یا ندانسہ بلکہ محبتے کہ بخود دارد ہمان محبت فی الحقیقت باصل متعلق ست زیرا کہ حسن وکمال کہ متعلق محبت ست از اصل ست نہ از وے کہ وے غیر از عدم وقبح از خود چیزے دیگر ندارد کہ محبت بآن تعلق گیرد کما حقق غیر مرۃ وچون بکرم خداوندی جل سلطانہ این مرض خود بینی از وے زائل گردد واز جہل مرکب کہ داشت باز آید وامانت را از اہل امانت داند وبجائے اقبالیکہ بخود داشت اعراض از خود پیدا کند واعراض کہ از اصل داشت باقبال آن مبدل شود این زمان سر رشتہ سعادت بدست آید وامید وصول باصل حاصل گردد وغایۃ ما فی الباب چون عالم ظلال اسما وصفات واجبی ست تعالی اصول آن ہم اسما وصفات خواہد بود واین ظلال اعراض اند کہ قیام آنہا باصول خود ست کہ اسما وصفات باشند وجوہرے درمیان اینہا نیست کہ بوے قائم بودند نظام از معتزلہ بحکم ان الکذوب قد یصدق برین سر آگاہ شدہ گفتہ ست کہ عالم بتمامہ اعراض ست وجوہرے درمیان اینہا نیست کہ بوے قائم باشند اما خطا کردہ ست کہ قیام این اعراض را بانفسہا گفتہ است واز اصول اینہا غافل ماندہ کہ بآن قیام دارند واز صوفیہ شیخ محی الدین بن العربی قدس سرہ عالم را اعراض مجتمعہ فرمودہ ست وقیام آنہا بذات حق داشتہ جل وعلا نہ باسما وصفات کہ اصول آنہاست فیا لیت شعری ما معنی القیام بالذات المجردۃ عن جمیع الوجوہ والاعتبارات

وَلَا مَعْنٰی لِلْقِیَامِ ثَمَّ اِلَّا الْاِخْتِصَاصُ النَّاعِتُ وَلَا نَعْتَ ثَمَّ فَلَا قِیَامَ وَاَیْضًا اِنَّ الْقِیَامَ مِنْ جُمْلَةِ
الْوُجُوْهِ وَالْاِعْتِبَارَاتِ الْمَنْفِیَّةِ فَلَا مَعْنٰی لِاِثْبَاتِهٖ فِیْ تِلْكَ الْمَرْتَبَةِ الْمُقَدَّسَةِ وَچوں اَفرادِ عالَم
ظِلال اَسماء وصفات باشند ناچار وُصول شان باُصولِ شان خواہد بود کہ اَسماء وصفات باشند واگر باُصول
اُصول ہم برسند مُنتہی بذاتِ مجرّدِ مقدّس خواہد بود واز انجا پیش نخواہد گذشت کہ اصالت را ہم آنجا
گنجایشے نیست کہ غنائے ذاتی ست آنجا از ہمہ چہ اسم بود و چہ صِفت و چہ شان و چہ اعتبار پس عالَم را از
مرتبۂ مقدّسہ حضرتِ ذاتِ تعالیٰ جز حرمان نصیب نبود و وَصل و اتّصال را آنجا گنجایش نباشد لیکن
عادۃ اللہ جاری گشتہ است کہ از کمالِ رحمت و رافت خود بعد از قرونِ متطاولہ و ازمنۂ متباعدہ
صاحب ولیتے را بعد از فنائے اتم بقائے اَکمل مے بخشند و اُنموذجے از ذاتِ اَقدس او را عطا
میفرمایند کہ قیامِ او چنانچہ اول باصلِ خود بودہ کہ اَسماء وصِفات باشند الحال قائم باین اُنموذج باشد
و مجموعِ آن اَعراضِ سابقہ کہ داشت و این ذاتِ موہوب حقیقتِ او بود و کمالِ انسانی او بانجام رسد
و نعمت در حق او تمام گردد سخنے میگویم نیک استماع نمائی کہ قیامِ عارف مخصوص بآن ذات موہوب نیست
بلکہ تمام اَفرادِ عالَم را کہ اَعراضِ مُجتمعہ اند چنانچہ اوّل قیام باَسماء وصِفات داشتند الحال قیام آنہا بآن ذات
موہوب مَربوط ساختہ اند و بآن یکذات ہمہ را قائم گردانیدہ ؎ خاص کند بندہ مَصلحتِ عام را
سِرِّ خلافتِ انسان کہ در کریمہ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً آمدہ است اینجا متحقّق میگردد و حقیقت
خبرِ اِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ اٰدَمَ عَلٰی صُوْرَتِهٖ درین مقام واضح میشود و آنکہ گفتیم کہ اُنموذجے از ذاتِ اقدس او را
عطا میفرمایند از تنگیِ میدانِ عبارت است والّا اُنموذج را آنجا چہ گنجایش ست و کدام چیز ست کہ بصورتِ او
برآید و صورت را اینجا چہ مجال ست باید دانست کہ این قسم بزرگ در یک عَصر متعدّد نمیشود ہرگاہ بعد از
قرونِ متطاولہ پیدا شود تعدّدِ آن در یک عَصر چہ صورت دارد اگر تعیّنِ مُدّتِ ظہورِ این قسم دولت نمودہ آید مگر
اقلِ آنرا باور کنند رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَیِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا باید دانست عارفے را کہ
ببقاءِ ذات مشرّف سازند آن ذاتِ مَوہوب چونی خواہد داشت و وراءِ جمیعِ وُجوہ و اعتبارات خواہد بود چہ

بخطیہ شدہ ۱۲ عوارض ۱۲

ہر چہ چون ست مقید بوجہ و اعتبار ست تا بے چون نشود از وجہ و اعتبار نرہد و ذاتے را کہ نصیب از بیچونی دارد شاہراہ ست بذاتِ بیچون حقیقی جَلَّ شَانُہٗ چنانچہ وجہ و اعتبارِ ظل را راہے ست بوجہ و اعتبار کہ اصلِ اوست ذاتِ مجرّد ظل را کہ عطا فرمودہ اند نیز شاہراہ ست بذاتِ مجرّدِ بیچونے و این ذات مَوْہُوب کُنہِ عارف ست چہ کُنہ آنست کہ ماوراءِ جمیع وجوہ و اعتبارات بود و این ذات ماوراءِ جمیع اعتبارات ست و سائرِ افرادِ عالم را کُنہ نیست کہ تمامی وجودشان وُجوہ و اعتبارات ست ذاتے نیست ماوراءِ اعتبارات کہ آنرا کُنہ گفتہ شود پس چون ایشان کُنہ نباشد از کُنہِ اصل چہ نصیب شان بود کُنہ ست کہ بکنہ راہ دارد و وجہ را بکنہ چہ مناسبت کُنہ گویا محاذیِ کُنہ افتادہ ست و وجہ را از کُنہ انحراف ست بکنہ چگونہ رسد ہر چند دور تر رود دور تر افتد ؎ ترسم نرسی بکعبہ اے اعرابی ۔ کین راہ کہ تو میروی بترکستان ست ۔ اطلاقِ محاذات کُنہ بر کُنہ از تنگیِ مجالِ عبارت ست محاذات دران حضرت چہ صورت دارد لیکن این معنی بچون در صورتِ مثالی چون بصورتِ محاذات متمثل میگردد اطلاقِ محاذات بر سبیلِ تجوز نمودہ مے آید رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَّسِیْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا نابشنو بشنو چون افرادِ عالم را کہ اعراضِ مجتمعہ اند قیامے بذاتِ مَوْہُوب عارف پیدا شد چنانچہ گذشت نسبتے نیز ایشان را بتوسطِ آن ذاتِ عارف بذاتِ اقدس جَلَّ شَانُہٗ ہویدا گشت و نصیبے آحادِ او را ازین راہ ازان مرتبہ مقدسہ ہم حاصل آمد چہ ذات اینہا ہمان ذاتِ عارف ست گویا بتوسطِ ذاتِ خود ارتباطِ بیچون بذاتِ بیچون پیدا کردہ اند مع ذٰلِکَ انتسابِ ایشان بذاتِ اقدس بتوسطِ عارف ست کہ آن ذات فی الحقیقت ذاتِ عارف ست سخنے غریب بشنو ہر کسے را کہ بذاتِ خود انتسابے بذاتِ اقدس ست جَلَّ شَانُہٗ و وصولے ست بیچون بآن مرتبہ مقدسہ آنکس در اخذِ فیوض و برکات ازان مرتبہ مقدسہ اصالت و استقلال دارد و توسطے درمیان نیست و شائبہ دوئی آن مرتبہ منزہ ست ہر کسے را از وصلان آنجا بقدرِ استعدادِ خود نصیبے ست بطریقِ اصالت وَاللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ کُلِّہَا وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْہُدٰی ۔

مکتوب (۸۱) شصت و پنجم

بخواجہ جمال الدین حسین در حلِ معاملہ و تعبیرِ واقعۂ او بعد الحمد و الصلوٰۃ و تبلیغ الدعوات

معلوم فرزندی اعزی میناید کہ صحیفۂ شریفہ کہ ارسال داشتہ بودند رسید چون متضمن عافیت و جمعیت صوری و معنوی بود فرحت بخشید واقعۂ کہ روداده بود نوشتہ بودند و تعبیر آنرا خواستہ اندراج یافتہ بود کہ در بے وضو ساختن بود کہ یکبار بیہوش گشتہ افتاد گویا جان از بدن برآمد و چون پارہ با فاقہ آمد نورے دید بمثالِ آفتاب درخشندہ کہ از غایتِ لطافت بیہوش ساختہ بود چنانچہ شخصے محبوبے را بیند و در پرتوِ جمال وے محو گردد و نامے و نشانے از وے نماند مکشوف فرزندے باد کہ انسان مرکب از لطائفِ سبعہ مشہورہ است و ہر لطیفہ را کار و بار دیگرست و احوال و مواجید دیگر تا این زمان احوال و اذواقِ فرزندی تعلق بہ لطیفۂ قلب داشتہ و بہ تلوینات قلب متلون بودہ الحال این وارد قوی کہ بے شعور ساختہ بود بر لطیفۂ روح تو فرود آمدہ است و روح را در تصرفِ خود در آوردہ اِنَّ الْمُلُوْكَ اِذَا دَخَلُوْا قَرْيَةً اَفْسَدُوْهَا وَجَعَلُوْٓا اَعِزَّةَ اَهْلِهَآ اَذِلَّةً چون منشأ دانش و شعور کہ روح بودہ است مغلوب وارد گشت بیہوشی نقد وقت آمد این وقت کار و بارِ شما بلطیفۂ روحی متعلق ست در حلقۂ امروزہ پارہ امداد و اعانت در تکمیل این نسبت بوقوع آمدہ است و ظہور اثرِ آن مشہود شدہ معلوم شد کہ وسعتے پیدا کردہ است و در صددِ سرایت ست حضرتِ حق سبحانہ و تعالیٰ بانجام رسانادو واقعۂ دوم کہ نوشتہ بودند و تلاقی پروین و بنات النعش را در منزل خود یافتہ تعبیرِ آن مناسب تعبیرِ واقعۂ اولی ست کہ جمع نسبتِ قلبی و نسبتِ روحی را بتلاقی این دو قسم کوکب نمودہ اند در پروین چون انتظام کواکب ست بقلب مناسب ست و بنات النعش چون انتشار کواکب دارد بروح مناسب ست واقعۂ دوم اگر بعد از واقعۂ اولے ظاہر گشتہ است درست ست و جمع حصول و نسبت نمودہ و اگر پیش ست ہم درست ست چہ بسا ست کہ نسبتے حاصل گردد و ظاہر نشود حصول آنرا نمودہ اند و بعد ازان بواقعۂ دیگر ظاہر ساختہ اند و اللہ

سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاهُ وَالسَّلَامُ

مکتوب (۸۲) ہشتاد و دوم

بحضرات مخدوم زادہا خواجہ محمد سعید و خواجہ محمد معصوم مُدَّ ظِلُّہُمَا در اظہارِ آلامِ مُہاجرت بابعضے بشارات

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی فرزندانِ گرامی بجمعیّتِ صُوری و مَعنوی متحقق باشند درین سفرہا و محنتہا ہیچ لَمَے برابر مُفارقتِ آن دو فرزندِ عزیز نمیبابد و کم ست کہ از یادِشان فارغ باشد ہر چند وُصولِ نِعَم از مُنعِمِ حقیقی جَلَّ شَانُہٗ بیشتر تذکّرِ اجنبہ دور افتادہ زیادہ تر سوانحِ جدیدہ روز بروز در مُسوّدہ مے آید و بہ بیاض میرسد اما کسیکہ درک کند کیست و آنکہ حظ بگیرد کدام خواجہ محمد ہاشم ہم مُغتنم ست کہ ذوقِ فہمِ سخن دارد و فی الجملہ مُلتذ میگردد لیکن درین سفرِ اجمیر از شدتِ محن از متخلفانِ صحیح العذر گشتہ است چندے مگر موافقت کنند حَسْبُنَا اللّٰہُ وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ رُفقا ہم کم اند و زاد و آزوقہ ہم کم اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ بلی دیگر از مُفارقتِ شما در آزار بودہ شبے بعد از نمازِ تہجد مے بیند کہ شما ہر دو برادر با یکے ازین یاران پیشِ وکیلِ بادشاہے رفتہ اید کہ نوکر بادشاہ گردید و تجویزِ نوکری را بآن وکیل تفویض نمودہ اند کہ ہر کرا قابل داند نوکر گیرد و ہر کرا تجویز میکند بر ورقے چہرۂ او مینویسد و بر کنارۂ ورقِ او مینویسد کہ نوکر بگیرند ازین ہر سہ شما چہرہ ہر دوئے شما را نوشتہ است و تجویزِ نوکری نمودہ و آن یارِ سیوم را چہرہ ننوشتہ و نوکر نگرفتہ من از شما میپرسم آن ثالث را چرا چہرہ ننوشت شما گفتید کہ در وقت چہرہ نوشتن روئے خود را نزدیک روئے او آوردہ و نیک ملاحظہ کردہ گفت سیاہی دارد یا نزدیک باین لفظ چیزے گفت و ننوشت حَمْدًا لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ کہ خاطر از جانبِ ہر دوئے شما جمع گشت کہ قبول کردند اما از آن یارِ ثالث خاطر در آزار ماند کہ تجویز نشد کاش بنوکریِ نوکرانِ بادشاہ قبولش فرمایند +

اَلْعَاقِبَۃُ بِالْخَیْرِ +

الصلوٰۃ نگاہ جسمی لکابر اللھم ارحم [illegible] صلح

مکتوب (۸۳) ہشتاد و سیوم

بحضرات مخدوم زادہائے کبار سلمہما اللہ تعالیٰ در برکاتِ عسکر کہ بودن دران نہ باختیار ست +
فرزندانِ گرامی بجمعیت باشند مردم ہمہ وقت محنتہائے مارا در نظر میدارند و مخلصی ازین مضیق میطلبند
نمیدانند کہ در نامرادی و بے اختیاری و ناکامی چہ بلا حُسن و جمال ست و کدام نعمت برابرِ آنست کہ
این کس را بے اختیار از اختیارِ او برآرند و باختیارِ خود او را زندگانی دہند و اُمورِ اختیاریِ او را نیز
تابعِ آن بے اختیاریِ او ساختہ او را از دائرۂ اختیارِ او برآرند و کالمیّتِ بین یدیِ الغسّالِ سازند
در ایامِ حبس گاہے کہ مُطالعہ ناکامی و بے اختیاریِ خود مینمودم عجب حظ میگرفتم و طُرفہ ذوق
مییافتم بلے اربابِ فراغت ذوقِ اربابِ بلا را چہ دریابند و از جمالِ بلائے او چہ درک نمایند طفلان
را حظ منحصر در شیرینی ست و آنکہ از تلخی حظ فراگرفتہ است شیرینی را بجوے نمیخرد
مُرغِ آتشخوارہ کے لذّت شناسد دانہ را + والسّلامُ علیٰ مَنِ اتّبعَ الھُدیٰ +

مکتوب (۸۴) ہشتاد و چہارم

بحافظ عبد الغفور در آدابِ این طریقہ علیہ الحمدُ للہِ وسلامٌ علیٰ عبادِہِ الّذینَ اصطفیٰ +
طالبِ این راہ را باید کہ بعد از تصحیحِ عقائد بموجب آرائے صائبہ اہلِ حق شکر اللہ تعالیٰ سعیہم
و بعد از علم باحکامِ فقہیہ ضروریہ و بعد از عمل بمقتضائے آن علم جمیعِ اوقاتِ خود را مصروفِ ذکرِ
الٰہی جلّ شانہٗ گرداند بشرطِ آنکہ آن ذکر را از شیخ کامل مکمّل اخذ کردہ باشد زیرا کہ از ناقص کامل
نیاید و اوقاتِ خود را بذکر بر نہجے معمود دارد کہ بغیر از اداءِ فرائض و سُنَنِ مؤکّدہ بہیچ چیز نپردازد
حتّٰی کہ تلاوتِ قرآن و عباداتِ نافلہ را نیز موقوف دارد و با وضو و بے وضو ذکر گوید و ایستادہ
و نشستہ و افتادہ بہمین کار مشتغل باشد و در آمد و رفت و در خور و خفت از ذکر خالی نباشد

ذکر گو ذکر تا ترا جان ست + پاکی دل ز ذکر یزدان ست + چندان بدوام ذکر پردازد کہ غیر مذکور از ساحت سینہ اورخت بربندد و از ماسوے مذکور نامے و نشانے در باطن او نماند تا آنکہ ماسوے بطریق خطرہ ہم در دل او خطور نکند و اگر بتکلف اخطار غیر نماید میسر نشود بواسطہ نسیانے کہ از غیر مذکور دل را حاصل گشتہ است و این نسیان کہ دل را از جمیع ماسوے مطلوب حاصل گشتہ است مقدمۂ حصول مطلوب ست و مبشر وصول او ست از حصول مطلوب و وصول حقیقی بمقصود چہ نویسد کہ وراء وراء ست ؎ کَیْفَ الْوُصُوْلُ اِلٰی سُعَادَ وَدُوْنَهَا + قُلَلُ الْجِبَالِ وَدُوْنَهُنَّ خُیُوْفُ +

وچون برادر عزیز این سبق را بعنایۃ اللہ سبحانہ بانجام رساند طلب سبق دیگر نماید

وَاللّٰہُ سُبْحَانَہُ الْمُوَفِّقُ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰی

مکتوب (۸۵) ہشتاد و پنجم

بحضرات ذوی البرکات مخدوم زادہا خواجہ محمد سعید و خواجہ محمد معصوم سلمہما اللہ در مواعظ حفظ اوقات + احوال و اوضاع این حدود مستوجب حمد ست المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم واستقامتکم بمشیۃ اللہ سبحانہ اگر اجمیر رسیدہ شد و ازین عقبات شدائد راہ و گرمائے مفرط نجاتے میسر گشت بشما خواہد نوشت و خواہد طلبید ان شاء اللہ تعالیٰ بجمعیت باشند و ہمت خود را تمامی مصروف مراضی مولیٰ جل شانہ سازند مبادا در فراغت افتند و حظ نفس نمایند و باہل و عیال مؤانست تام پیدا کنند و فتورے در کارخانۂ اہم نمایند کہ جز حرمان و ندامت نقد وقت نخواہد بود و سود نخواہد داشت این صحبت و این دولت را مغتنم دانند و باہم امور گذرانند خبر شرطست معارف جدیدہ کہ نوشتہ شدہ ست ہمہ سبق بعد سبق شماست سرسری نگذرانند و بجد و جہد در مطالعۂ آن کوشند شاید دریچہ از مکنونات آن منکشف گردد و سرمایۂ سعادت شود در مادۂ شما بشری یافتہ ام کہ در مکتوبے نوشتہ بخواجہ محمد ہاشم کشمی سپردہ ام کہ بشما رساند امید کہ بکرم

خود حق سُبحانہٗ وتعالیٰ شمارا ضائع نگذارد وقبول فرماید امّا ترسان ولرزان باشند ولہو ولعب نگذرانند بعد صحبت مبادا تاثیرے نماید وبحضرت حق سُبحانہٗ ملتجی ومتضرع باشند وبقدرِ ضرورت باہلِ حقوق اختلاط نمایند وخاطرداری کنند وباجماعہ مستورات بوعظ ونصیحت زندگانی نمایند وامرِ معروف ونہی منکر درحقِ ایشان دریغ نکنند وجمیع اہلِ خانہ را بہ نماز وصلاح واتیانِ احکامِ شرعی ترغیب نمایند فَاِنَّکُمْ مَسْئُوْلُوْنَ عَنْ رَعِیَّتِکُمْ حق سُبحانہٗ وتعالیٰ شمارا علم دادہ است عمل بروفقِ آن نیز کرامت فرماید وبران استقامت دہد آمین +

مکتوب (۸۶) ہشتاد وششم

بدرویش حبیب خادم در سرِّ کثرتِ ظہورِ خوارق وقلّتِ آن واِرتکابِ فضول مباحات باعث قلّتِ ظہورِ خوارق ست علی الخصوص کہ کثرتِ مباشرتِ فضول بحدِ مشتبہ رساند وازانجا عیاذًا باللّٰہِ سُبحانہٗ بحوالیِ محرّم آرد کرامات کو وخوارق کجا ہر چند دائرۂ مباشرتِ مباح تنگ گرفتہ شود وبقدرِ ضرورت اکتفا نمودہ آید گنجایشِ کشف وکرامات بیشتر شود وراہ ظہورِ خوارق کشادہ تر باشد ظہورِ خوارق شرطِ نبوّت ست نہ شرطِ ولایت چہ اظہارِ نبوّت واجب ست نہ اظہارِ ولایت بلکہ ستر واخفا درین مرتبہ اولیٰ ست زیرا کہ آنجا دعوتِ خلق ست وایں جا قربِ حق جلّ شانہٗ ومعلوم ست کہ دعوت را اظہار لازم ست وقرب را استتار مناسب کثرتِ ظہورِ خوارق از ولی دلالت بر افضلیّتِ او بر دیگران کہ آنقدر خوارق ازیشان بظہور نیامدہ است ندارد بلکہ رواست کہ ولی باشد کہ اصلاً خارقے ازو بظہور نیاید افضل باشد از اولیائے کہ اظہارِ خوارق نمودہ اند چنانچہ شیخ الشیوخ تحقیقِ ایں معنی در کتاب عوارف فرمودہ است ہر گاہ در انبیا علیہم الصلوٰت والتسلیمات ظہورِ قلّت وکثرتِ خوارق کہ شرطِ نبوّت ست موجبِ فاضلیّت ومفضولیّت نباشد در ولایت کہ شرط نیست موجبِ تفاضل چرا باشد از نگارم کہ مقصودِ اصلی از ریاضات ومجاہداتِ انبیا علیہم الصلوٰت

وَالتَّسْلِيمَاتُ وتنگ گرفتن ایشان مباشرت مباحات را بر نفوس خویش تحصیل ظهور خوارق
بوده است که بر ایشان واجب و شرط نبوت شان بوده نه وصول بدرجات قرب الٰہی جَلَّ سُلْطَانُہٗ
چه انبیا عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ مجتبا اند که بقلاب جذب محبت کشان کشان ایشان را
میبرند و بے مشقت شان بدرجات قرب میرسانند انابت ست و ارادت که ریاضات و مجاہدات
از برائے وصول بدرجات قرب الٰہی جَلَّ شَانُہٗ آنجا در کار ست که راہ مرید انست و اجتباء راہ مرادان
مریدان بمشقت و محنت بپاہائے خود میروند و مرادان را بناز و تنعم میبرند و بے محنت شان
بدرجات قرب میرسانند باید دانست که ریاضات و مجاہدات شرط راہ انابت و ارادت ست و
در راہ اجتباء مجاہدات شرط نیست مَعَ ذٰلِكَ نافع و سودمند ست مثلاً شخصے را که کشان کشان
میبرند و او بآن کشش سعی و مشقت خود را نیز در بردن در کار دارد زود تر بمطلب رسد و دور تر
رود ازان که سعی خود را کار نفرماید ہر چند رواست که گاہے کشش تنہا که اقوی بود کار بیشتر
کند ازان که کشش مرکب مذکور کند پس سعی و تردد و مشقت در راہ اجتباء شرط کمال وصول ہم
نبود چنانچه شرط نفس وصول نیست آرے احتمال نفع دارد وَلَوْ فِی بَعْضِ الْمَحَالِّ و فوائد و منافع
ریاضات و مجاہدات که عبارت از اقتصار بر ضروریات مباح ست ارباب اجتباء را نیز بغیر این
معنی که مذکور شد بسیار ست مثل دوام جہاد اکبر و طہارت و نظافت باطن از تلوثات دنیائے
دنیه چه ہر قدر که از حوائج ضروری ست داخل دنیا نیست و آنچه فضول ست از دنیاست و نفع
دیگر در ریاضت و اقتصار بر ضرورت قلت محاسبه و مواخذهٔ اخروی ست و ایضا سبب
ارتفاع درجات اخرویه است چه ہر قدر که در دنیا محنت ست اضعاف آن در آخرت مسرت ست
پس وجوه دیگر ہم از برائے ریاضات و مجاہدات انبیا عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیمَاتُ سوائے وجهے
که بالا مذکور شد پیدا گشت پس واضح شد که ریاضات و اقتصار بر ضروریات مباحه اگرچه شرط وصول
در راہ اجتباء نیست امّا فی حدّ ذاتها محمود و مستحسن ست بلکه نظر بفوائد مذکوره ضروری ولازم رَبَّنَا

اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ۝ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى +

مکتوب (۸۷) ہشتاد و ہفتم

بمولانا صالح کولابی در اسرارِ مُرادی و مریدی حضرتِ ایشان مُدَّ ظِلُّهُ الْعَالِی اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی من ہم مریدِ اللہ ام جَلَّ وَعَلَا وہم مُرادِ اللہ عَزَّ شَانُهٗ سلسلۂ ارادت من بے توسُّط بہ اللہ متصل ست تعالے وید من نائبِ مناب یدُ اللہ ست سُبْحَانَهٗ ارادت من بمحمد رسول اللہ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ بوسائطِ کثیرہ است در طریقۂ نقشبندیہ بیست و یک واسطہ درمیان ست و در طریقۂ قادریہ بیست و پنج و در طریقۂ چشتیہ بیست و ہفت و ارادت من بہ اللہ تعالی قبول و ساطت نمینماید چنانچہ گذشت پس من ہم مُرید محمد رسول اللہ ام صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ وہم ہم پیرہ پیش رو او بر خوانِ این دولت ہر چند طفیلی ام امّا ناخواندہ نیامدہ ام و ہر چند تابع ام امّا از اصالت بے بہرہ نیم و ہر چند اُمّتم امّا شریک دولتم نہ شرکتے کہ از ان دعوی ہمسری خیزد کہ آن کفر ست بلکہ شرکتِ خادم ست با مخدوم تا نہ طلبیدہ اند بر سُفرۂ این دولت حاضر نشدہ ام و تا نخواستہ اند دست باین دولت دراز نکردہ ام ہر چند اُویسی ام امّا مربّی حاضر و ناظر دارم ہر چند در طریقۂ نقشبندیہ پیرِ من عبد الباقی ست امّا متکفّلِ تربیتِ من اللہ الباقی ست من بفضل تربیت یافتہ ام و براہِ اجتبا رفتہ سلسلۂ من سلسلۂ رحمانی ست کہ من عبد الرحمن ام چہ ربِّ من رحمن ست و مُربّی من ارحم الراحمین و طریقۂ من طریقۂ سُبحانی ست کہ از راہ تنزیہ رفتہ ام و از اسم و صفت جز ذاتِ اقدس تعالے نخواستہ این سُبحانی نہ آن سُبحانی ست کہ بسطامی بآن قائل گشتہ است کہ آنرا باین مساسے نیست کہ آن از دائرۂ انفس نہ برآمدہ است و این ماورائے انفس و آفاق ست و آن تشبیہ ست کہ لباسِ تنزیہ پوشیدہ است و این تنزیہ ست کہ گردے از تشبیہ بوے نرسیدہ و آن از سرچشمۂ سُکر جوش زدہ است و این از عینِ صحو برآمدہ است ارحم الراحمین در حق من بأسباب

تربیت را غیر از مُعدّات نداشته است و علّتِ فاعلی در تربیتِ من غیر از فضلِ خود را نساخته از کمالِ کرم اہتمام و غیرتے کہ در حقِ من دارد تعالیٰ وتقدّس تجویز نمیفرماید کہ فعلِ دیگری را در تربیتِ من مدخلے باشد و یا من بدیگرے درین معنی متوجہ گردم مُربّائے الٰہی ام جلّ شانہٗ و مُنتہائے فضل و کرم ناتمنای اوتعالیٰ ؎ باکریمان کارہا دشوار نیست ۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ ذِی الْجَلَالِ وَالْاِکْرَامِ وَالْمِنَّۃِ وَالصَّلٰوۃُ عَلٰی رَسُوْلِہٖ وَالتَّحِیَّۃُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا ۔

مکتوب (۸۸) ہشتاد و ہشتم

بحضرت مخدوم زادہ عالی مرتبہ خواجہ محمد سعید سلّمہ اللہ تعالیٰ در اسرارِ خُلّتِ خلیل و اثباتِ تعیّنِ وجودی حضرتِ حق سُبحانہٗ وتعالیٰ بندہ را کہ بدولتِ خُلّتِ خود کہ بالاصالۃ مخصوص بحضرت ابراہیم ست علیٰ نبیّنا وعلیہ الصّلوٰۃ والسّلام مشرّف سازد و بولایتِ ابراہیمی سرفراز گرداند و را انیس و ندیمِ خود میفرماید و نسبتِ اُنس و اُلفت کہ از لوازمِ خُلّت ست درمیان مے آرد و چون نسبتِ خُلّت کہ از لوازمِ آن اُنس و اُلفت ست درمیان آمد قبح و کراہتِ اَخلاق و اَوصافِ خلیل از نظر مُرتفع گشت چہ قبح اگر در نظر باشد باعثِ نفرت و بے الفتی خواہد بود کہ مُنافی مقامِ خُلّت ست کہ سرِ سرِ اُلفت ست سُوال ارتفاعِ قبحِ اَوصافِ خلیل از نظر در مجاز ظاہر ست زیرا کہ رَواست کہ درین موطن نسبتِ خُلّت غالب آید و قبحِ اَوصافِ خلیل را مستور سازد اما در مرتبہ حقیقت کہ آنجا علمِ شے کما ہُو است قبیح را غیر قبیح دانستن و مغلوب نسبتِ خُلّت شدن جائز نیست جواب در ہر قبیح وجہے از وجوہِ حُسن کامن ست پس تواند کہ قبیح را نظر بآن وجہِ حَسَن حَسَن داند و حکم بہ حُسنِ او فرماید باید دانست کہ ہر چند در قبیح حُسنِ مُطلق پیدا نشدہ است اما چون وجہِ حُسنِ او ملحوظ و منظورِ مولےٰ جلّ شانہٗ گشتہ است ناچار بحکم اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللّٰہِ ھُمُ الْغَالِبُوْنَ بر سائرِ وجوہِ قبح آن غالب آمدہ است و ہمہ را برنگِ خود ساختہ و مستحسن گردانیدہ فَاُولٰٓئِکَ یُبَدِّلُ اللّٰہُ سَیِّاٰتِہِمْ حَسَنٰتٍ

بدان ارشدک اللہ تعالیٰ سواء الصراط کہ نسبت درمیان خلت و محبت عموم و خصوص ست خلت عام ست و محبت فرد کامل او چہ افراط انس و الفت محبت ست کہ باعث گرفتاری میگردد و بیقراری و بے آرامی مے آرد خلت سراسر انس و الفت و آرام ست محبت ست کہ نشاۂ گرفتاری پیدا کردہ از افراد دیگر خلت متمیز گشتہ است و گویا جنس دیگر شدہ و ہنرے کہ محبت درین امتیاز پیدا کردہ ست از سایر افراد خلت درد و حزن ست و نفس خلت ہمہ عیش و عیش و فرح در فرح و انس و انس ست ازینجا تواند بود کہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ خلیل خود را علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام ہم در دنیا کہ دار محن ست اجر عمل کرامت فرمود و ہم در آخرت قال اللہ تعالیٰ فی حقہ وآتیناہ اجرہ فی الدنیا وانہ فی الاخرۃ لمن الصلحین و چون محبت منشاء درد و حزن آمد پس در ہر فرد کہ محبت غالب باشد درد و حزن بیشتر بود ازین جا گفتہ باشند کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متواصل الحزن و دائم الفکر و او فرمودہ علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ما اوذی نبی مثل ما اوذیت و چہ فرد کامل از افراد انسانی در حصول محبت شاء بودہ علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام و ہر چند او محبوب بودہ ست علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام اما چون نسبت محبت درمیان آمد محبوب نیز در رنگ محب و آلہ و گرفتار آمد حدیث قدسی ست الاطال شوق الابرار الی لقائی وانا الیہم لاشد شوقا اینجا سوال ست مشہور کہ شوق در مفقود ست و چون از انحضرت جل و علا ہیچ چیز مفقود نیست شوق چہ بود و اشد شوق چہ باشد جواب گویم کہ متمنای کمال محبت رفع اثنینیت ست و اتحاد محب و محبوب و چون این معنی مفقود ست شوق موجود ست و چون تمنای اتحاد بالاصالۃ در محبوب کائن ست چہ محب شاید کہ بمجرد وصل محبوب ہم قناعت کند ناچار اشد شوق در جانب محبوب بود و متواصل الحزن صفت حبیب باشد اگر گویند حضرت حق سبحانہ بر جمیع امور قادر ست و ہر چہ بخواہد او را میسر ست پس ہیچ چیز در حق او تعالیٰ مفقود نباشد تا شوق متحقق گردد جواب تمنای امر دیگر ست و ارادت آن امر دیگر مراد او تعالیٰ از ارادت او سبحانہ تخلف نکند اما تمنا بود و ارادت حصول

Stamp: Maulvi Muhammad Shafi Collection, Lahore

آن نبود و وجودِ آنرا نخواہد ۵ در عشق چنین بو العجبیہا باشد + گاہ ہست کہ در عشق مجرّد درد مطلوب باشد و وصل ہیچ ملحوظ نبود بلکہ وصل را نخواہد و از اتّصالِ محبوب گریزان باشد این از دیوانگیہائے عشق ست بلکہ از ہنرہائے عشق مَنْ لَمْ یَذُقْ لَمْ یَدْرِ بر سرِ اصلِ سخن رویم و گوئیم کہ خُلّت بس مقامِ عالی ست و کثیر البرکۃ ست در عالمِ مجاز ہر کسے را کہ با دیگرے اُنس و اُلفت و سکونت و آرام ست ہمہ از ظلالِ مقامِ خُلّت ست اُلفتے کہ پدر را با پسر ست و برادر را با برادر و زن را با شوہر ہمہ از قبیلِ خُلّت ست و ہمچنین ہر حظّے و لذّتے و آرامے کہ از صُوَرِ حَسَنہ و مظاہرِ جمیلہ کائن ست از مقامِ خُلّت ست محبّت دیگر ست کہ نشاۂ دیگر دارد و اگر خُلّت و اُنس و اُلفت درمیان نبود ہیچ مرکّبے بوجود نیاید و ہیچ جزوِ او با جزوِ دیگر علی الخصوص کہ نسبتِ تضاد داشتہ باشد منضم نشود بلکہ ہیچ وجودے با ماہیتے منضم نگردد بلکہ ہیچ عالمے در تحتِ ایجادِ واجب تعالیٰ داخل نیاید چہ حُب ست کہ سلسلۂ ایجاد را در حرکت آوردہ ست و باعثِ وجودِ اشیا شدہ فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ حدیثِ قدسی ست و حُبِّ فردِ کاملِ خُلّت ست چنانچہ گذشت پس اگر خُلّت نبود ہیچ چیز موجود نگردد و ہیچکس با دیگرے جمع نشود و اُلفت نگیرد و وجودِ عالم و نظامِ او ہر دو مربوط بہ خُلّت ست اگر خُلّت نباشد نظام نیز در رنگِ وجود مفقود گردد پس خُلّت اصلِ ایجاد آمدہ ہم در جانبِ موجود چہ خُلّت ست کہ ممکن را بقبولِ وجود مانوس ساختہ ست و در قیدِ ایجاد آوردہ بلکہ عدم ہم در خلوتخانۂ خود بدولتِ خُلّت آرام یافتہ ست و با نیستی خود ساختہ بلکہ بہ نقیضِ خود نیز اُلفت و اُنس گرفتہ مرآتِ کمالاتِ او شدہ ست و واسطۂ وجودِ ممکنات آمدہ پس خُلّت از جمیعِ اشیا مبارک تر آمد و برکاتِ او شاملِ موجود و معدوم گشت چون معارفِ دقیقۂ مقامِ خُلّت دانستی و عمومِ برکاتِ آنرا معلوم ساختی و نیز دانستی کہ مقامِ خُلّت بالاصالۃ مخصوص بحضرتِ ابراہیم ست علیٰ نبیّنا و علیہ الصّلوٰۃ والسّلام و ولایتِ آن ولایتِ ابراہیمی ست پس بدانکہ اکنون بریں فقیر بتوسّلِ برکاتِ این معارفِ ظاہر ساختہ اند کہ تعیّنِ اوّل تعیّنِ حضرتِ ذات ست تعالیٰ و تقدّس بحضرتِ وجود

۱ یعنی کسیکہ خُلّت نیست محبّت نیست و تا محبّتی نباشد از جمیعِ عشق و انواعِ آن اثرے قبیل احوال
۲ ست منقال
۳ خلاصہ کلام از جزء چہارم این ست و ظاہر است از نسبت دادن این بہ بیضاوی
۴ قال الحافظ السخاوی فی المقاصد الحسنۃ حدیث کنت کنزا لا اعرف فاحببت ان اعرف خلقت خلقا فتعرفت الیہم فعرفونی
۵ ایجاد کنندہ
۶ پیوستہ
۷ ایجاد کنندہ
۸ وجود
۹ شرط
۱۰ جزا

قال ابن تیمیۃ لیس من کلام النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ولا یعرف لہ سند صحیح ولا ضعیف وہو اثر کذب مفتری انتہی قال علی القاری لکن معناہ صحیح مستفاد من قولہ تعالیٰ ما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ای لیعرفونی کما فسرہ ابن عباس رضی اللہ عنہ
تصحیح

وآن تعیّنِ اوّل وجودی رب حضرتِ خلیل ست علی نبیّنا وعلیہ وعلی جمیع الانبیاء الصلوٰۃ والتحیۃ والبرکۃ والسلام لہذا او امام ہمہ آمد انی جاعلک للناس اماما و سید البشر بمتابعت ملت او مامور گشت اتبع ملۃ ابراہیم حنیفا علی نبیّنا وعلیہ الصلوات والبرکات وبعد ازوے ہر پیغمبر کہ مبعوث گشت مامور بمتابعت او شد علی نبیّنا وعلیہم الصلوات والتسلیمات وسائر تعیّنات درضمن این تعیّنِ وجودی مندرج ست اگر تعیّنِ علمی جملی ست درضمن او ست و اگر تفصیلی ست ہم مندرج درو ے ازینجا تواند بود کہ حضرت پیغمبر ما علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام حضرت ابراہیم علیہ السلام را بابوّت یاد میکرد ند وسائر انبیارا باخوّت علی اجمعہم الصلوات والتسلیمات واگر سائر انبیارا بہ بنوّت یاد میفرمودند ہم گنجایش داشت زیرا کہ تعیّنات این بزرگواران درضمن تعیّنِ کہ تعیّنِ علمی جملی گفتہ اند مندرج ست علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات وآنچہ در صلوٰۃ منطوقہ آمدہ ست کما صلّیت علی ابراہیم تواند بود کہ بواسطۂ آن بود کہ وصول بحضرتِ ذات تعالیٰ وتقدّس بے توسّطِ تعیّنِ اوّل وجودی و بے توسّلِ تمامی کمالاتِ ولایتِ ابراہیمی میسّر نیست زیرا کہ قباب اوال مرآن مرتبۂ مقدسہ را اوست و اوست کہ آئینہ داری غیب الغیب فرمودہ ست و ابطن بطون را بظہور آوردہ پس ہیچکس را از توسّط او چارہ نبود خاتم الانبیارا علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات امر بمتابعتِ او فرمود تا بہ تبعیتِ او بولایتِ او برسد وازانجا بحضرتِ ذات جلّ شانہ تخطّی فرماید علیہ وعلی جمیع الانبیاء الصلوات والتحیات

سوال ازین بیان لازم مے آید کہ حضرتِ ابراہیم از حضرتِ خاتم الرسل افضل باشد علی جمیع الانبیاء الصلوٰۃ والسلام وحال آنکہ اجماع بر افضلیّتِ خاتم الرسل ست علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات ونیز لازم مے آید کہ تجلّی ذات بالاصالۃ نصیبِ حضرتِ خلیل بود و دیگر انرا بہ تبعیّتِ او باشد وحال آنکہ مقرّر اکابر صوفیہ ست کہ تجلّی ذات بالاصالۃ مخصوص بہ خاتم الرسل ست علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات و دیگر انرا بہ تبعیّتِ اوست علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام **جواب** وصول بذات نیز در رنگِ تجلّی ذات تعالیٰ وتقدّس بر دو قسم ست باعتبارِ نظرست و باعتبارِ قدم یعنی نظر و اصل ست یا ناظر بنفسِ خود

واصل و آن قسم کہ وصولِ نظری ست بالاصالۃ نصیب حضرتِ خلیل ست کہ اقربِ تعیّنات بحضرتِ ذاتِ تعالیٰ تعیّنِ اوّل ست کہ ربّ اوست چنانچہ گذشت و تا آن تعیّن نرسد نظر بماورائے آن نفوذ نکند و آن قسم کہ باعتبارِ قدم ست بالاصالۃ مخصوص بحضرتِ حبیب ست کہ محبوبِ ربّ العالمین ست محبوبانرا جائے برند کہ خلیلان از انجا درمانند مگر آنکہ بہ تبعیّتِ شان بروند خلیلے باید کہ نظرِ او تا مقامِ وصولِ رئیسِ محبوبان عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ برسد و در راہ کوتہی نکند بالجملہ تجلّیِ ذات بیکوجہ بالاصالۃ مخصوص بحضرتِ خلیل ست و دیگران تابعِ وے اند عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ و بوجہ دیگر آن تجلّی بالاصالۃ مخصوص بحضرتِ خاتم الرُّسُل ست و دیگران تابعِ اویند عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ و چون وجہ ثانی اقوی و افضل ست در مراتبِ قربِ ناچار تجلّیِ ذات را بیشتر مناسبت بحضرتِ خاتم الرُّسُل حاصل گشت و تخصیص بوے پیدا کرد و اوصلّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ از حضرتِ خلیل و از سائر انبیا عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ افضل آمد پس فضلِ کلّی درمیانِ انبیا نصیبِ این دو بزرگوار آمد ہر چند یکے از دیگرے افضل بود عَلَیْہِمَا وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وَالْبَرَکَاتُ و حضرت موسے عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ چون رئیسِ محبّان ست چنانچہ حضرت پیغمبر ما رئیسِ محبوبان ست عَلَیْہِ وَعَلٰی اَتْبَاعِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ناچار او را عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بحکم اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ بحضرتِ ذاتِ تعالیٰ معیّتے ست کہ دیگر را نیست و نیز دران حضرت او را قدمگاہے ہست کہ بتوسّلِ محبّتِ اوست و بس و دیگر را آنجا مدخلیتے نیست اما این فضل راجع بجزئی ست کہ توان گفت کہ عدیلِ کلی ست چہ جمعِ خصّہ از انبیا عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ درین مقام تابعِ اویند عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ مع ذلک فضلِ کلی ہمانست کہ نصیبِ خلیل و حبیب آمد عَلَیْہِمَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ و ہر چند ہر یکے بیک وجہ تابعِ دیگر ست در وصولِ نظری حضرتِ خلیل اصل ست و حضرتِ حبیب تابعِ او عَلَیْہِمَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ و در وصولِ قدمی حضرتِ حبیب اصل ست و حضرتِ خلیل تابعِ او عَلَیْہِمَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ وَالْبَرَکَاتُ و کمالات و فضائلِ مخصوصہ حضرتِ کلیم را عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ

الصَّلوٰۃُ وَالسَّلَامُ آن قدر کہ باین فقیر ظاہر شدہ بخاطر ہست کہ در کاغذِ علیحدہ ثبت نماید اِن شاء اللہ تعالیٰ
باید دانست کہ انبیاکہ تبوسّلِ نبی بہ حضرتِ ذات تعالیٰ برسند عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ
آن نبی درمیانِ حضرت ذات تعالیٰ و درمیانِ آن انبیا حائل نیست و اینہا را از حضرت ذات تعالیٰ
بالاصالۃ نصیب ست غایۃ مافی الباب وُصول بآن درجہ ایشانرا مربوط بہ تبعیّتِ آن نبی ست عَلَیْہِ
وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ بخلافِ اُمّتِ نبی کہ بتوسّلِ او برسد آن پیغمبر درمیان حائل ست مگر آنکہ
فردے از افرادِ اُمّت را بالاصالۃ از حضرتِ ذات تعالیٰ نصیب بود آنجا نیز حیلولۂ نبی مفقود ست و تبعیّتِ او
موجود عَلَیْہِ الصَّلوٰۃُ وَالسَّلَامُ وَقَلِیْلٌ مَاھُمْ بَلْ اَقَلُّ مِنْ ذٰلِکَ سوال برین تقدیر فرق درمیانِ آن فردِ اُمّت
وسائرِ انبیا چہ بود کہ حیلولۂ نبی در ہر دو مفقود ست و تبعیّت موجود جواب تبعیّت در فردِ اُمّت باعتبارِ
تشریع ست تا متابعتِ شریعت نبی نکند نرسد و تبعیّت در انبیا باعتبارِ آنست کہ نبی متبوع را وُصول
بآن درجہ اوّلاً بالذات ست و دیگرانرا ثانیاً و بالعرض چہ مطلوب از دعوتِ محبوب ست دیگرانرا بہ طفیلِ او
خوانند و بہ تبعیّتِ او طلبند اما ہمہ جلیسِ یک سفرہ اند و در یک مجلس علی تفاوتِ الدرجات استیفاءِ
تلذذات و تنعمات میفرمایند اُستاد کہ زلہ بردارِ ایشانند و الوشِ خورشانِ نگر فردے از افرادِ ایشان
کہ بکرمِ خداوندی جَلَّ شَانُہٗ مخصوص شود و جلیسِ مجلسِ اکابر گردد و چنانچہ گذشت ؎ با کریمان
کارہا دشوار نیست ۔ مَعَ ذٰلِکَ اُمَّتُ اُمَّتْ ست و پیغمبرِ پیغمبرِ اُمّت ہر چند سرافراز گردد و علوِّ بیار
پیدا کند و لیکن ست کہ سرِ او بپائے پیغمبرِ برسد قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی وَلَقَدْ سَبَقَتْ کَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِیْنَ
اِنَّھُمْ لَھُمُ الْمَنْصُوْرُوْنَ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَھُمُ الْغَالِبُوْنَ سوال مُراد از متابعتِ ملّتِ ابراہیم کہ حضرتِ
پیغمبرِ ما بآن مامور شد چیست با وجود استقلالِ شریعتِ او امر بہ تبعیّت چہ باشد عَلَیْہِ وَعَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ
الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ جواب استقلالِ شریعت بہ تبعیّت جنگ ندارد رواست کہ حضرتِ پیغمبرِ ما عَلَیْہِ وَ
عَلٰی اٰلِہِ الصَّلوٰۃُ وَالسَّلَامُ شریعت را بالاصالۃ اَخذ کردہ باشند اما بواسطۂ وُصولِ امرے مامور بمتابعتِ
حضرت خلیل عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلوٰۃُ وَالسَّلَامُ کردند چہ آن امر از خصائصِ آن متبوع ست کہ مامور
بمتابعتِ او شدہ ست و وُصولِ آن امر بحُصولِ آن متابعت مربوط ست مثلاً

شخصے ادائے فرض از فرائض نماید مع ذٰلک نیتِ متابعت نیز کند و گوید این فرض را نبی ما ادا کردہ است ما ہم ادا میکنیم برین تقدیر امید ست کہ سوائے ثوابِ ادائے فرض ثوابِ متابعت جدا یابد و بآن نبی مناسبت پیدا کردہ از برکاتِ او استفادہ نیز نماید و تفتیشش آنکہ مراد از متابعتِ ملت متابعتِ تمام ملت ست یا بعض اگر تمام ست باوجود نسخ بعضے از احکام متابعتِ کل چگونہ راست آید و اگر بعض ست ہم بے خدشہ نیست حلِ آنرا علمائے تفسیر نمودہ اند آنجا رجوع باید کرد کہ آن باب علمائے ظواہر ست بعلوم صوفیہ مناسبت کم تر دارد سبحان اللہ معارفے از من ظاہر میگردد کہ از غرابت آن نزدیک ست کہ ابناءِ جنس ہم از من نفرت پیدا کنند و محرمان نیز در مقامِ ستیز آیند و مجرم گردند مراد در حصول آن معارف چہ اختیار ست و در اظہارِ آن چہ کاروبار دانا نیند کہ تعیّنِ اوّل تعیّنِ وجودی ست و آن ربِّ حضرتِ خلیل ست و مبدأِ تعیّنات و علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام درین ہزار و اند سال ہرگز کسے نشنیدہ است کہ تعیّنِ اوّل تعیّنِ وجودی بود و آن ربِّ خلیل الرحمٰن باشد علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام در متقدمین این عبارت متعارف نبود و تعیّن و تنزّل را گنجایش نہ در متاخرین کہ این قسم سخنان متعارف گشت تعیّنِ اوّل تعیّنِ علمی جملی قرار یافت و آن ربِّ خاتم الرسل مقرر گشت علیہ الصلوٰۃ والسلام امروز کہ خلافِ مقرر از کسے ظاہر شود خیال باید کرد کہ بر سرِ او چہ آید و چہ سان مطعون و ملام گردد انگارند کہ تفضیلِ خلیل بر حبیب مے نماید و حبیب را جزوِ خلیل میسازد علیہم الصلوٰۃ والسلام زیرا کہ سائرِ تعیّنات را مندرج در تعیّنِ اوّل میدانند ہر چند در بالا دفعِ توہّم ایشان نمودہ ست و جوابِ شافی گفتہ امّا معلوم نیست کہ بآن اکتفا نمایند و بآن شفا متشفی گردند چہ توان کرد جہل و عناد و تعصّب را علاجے نیست مگر آنکہ مقلّبُ القلوب بقدرتِ کاملہ خود دلہائے ایشانرا بگرداند و قابلِ قبولِ استماعِ حق سازد بزرگی حضرت خلیل و علوِّ شانش اورا از امرِ اتّبعْ کہ بہ حبیبِ خود فرمودہ ست توان دریافت علیہم الصلوٰۃ والسلام کہ متبوع را با تابع چہ نسبت ست امّا محبوبیّتے کہ نصیبِ خاتم الرسل آمد علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام بر جمیعِ فضائل و مراتبِ قرب چہ رسید و از ہمہ پیش قدم ساخت ہزار مراتبِ قرب بیک نسبتِ محبوبیت برابر نمیتوانند شد محبِّ محبوب را

نماز سلام اللہ علیہ

از نفسِ خود عزیز تر میخواهد بدیگران چه رسد بوے مشارکت طلبند **سوال** و در رسائلِ خود نوشته که رب حضرت
خلیل هم شان العلم ست چنانچه رب حضرت حبیب ست علیهما الصلوات والتسلیمات اینقدر فرق ست
که آنجا به تفصیل ست و اینجا به اجمال **جواب** این معرفت پیش از وصول بحقیقتِ این ولایت خلعت بوده است
وچون بحقیقتِ این ولایت متحقق شد معامله چنانچه بود ظاهر گشت گویا آن معرفت متعلق بظلِ این حقیقت
بوده ست والله سبحانه الملهم للصواب ازین معارف واضح گشت که وجود عینِ ذات نیست بلکه
تعینے ست سابق از تعیناتِ حضرتِ ذات تعالی وتقدس وآنکه وجود را عینِ ذات گفته ست تعین را
لاتعین انگاشته ست وغیرِ ذات را ذات دانسته ومناقشه در غیریت محصل ندارد که از تنگیِ عبارت ست **سوال**
این تعینِ اول وجودی را که تو یافته بآن تعینِ اول علمی حملی که دیگران یافته اند چه نسبت ست و درمیانِ این دو
تعین تعینِ دیگر هم ست یا نه **جواب** تعینِ وجودی فوقِ تعینِ علمی ست و فوقِ تعینِ علمی که مرتبهٔ حضرتِ
ذات و لاتعین گفته اند همین تعینِ وجودی ست که عینِ حضرتِ ذات یافته اند و وجود را عینِ ذات دانسته
و درمیانِ این دو تعین شانِ الحیوة ست که اقدمِ جمیعِ شیونات ست بعد ازان شانُ العلم ست اجمالا و تفصیلا
وتابعِ او ست لیکن این تعینِ میانگی را مظهرے در نظر نمے درآید و او مناسبت بحضرتِ ذات تعالے از همه
بیشتر دارد و استغناءِ ذاتی در وے بسیار جلوه گر ست اینقدر مفهوم میگردد که فیوض و برکات آن خصوصا
بر روحانیان مستفاض ست والله سبحانه اعلم بحقیقة الحال سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا انك
انت العلیم الحکیم **تنبیه** آنچه بالا گذشته ست که وصولِ نظری بالاصالت نصیبِ حضرتِ خلیل ست و وصولِ
قدمی بالاصالة نصیبِ حضرتِ حبیب علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام نه بآن معنی ست که آنجا شهود و مشاهده ست
و یا قدم را آنجا گنجایش ست آنجا مور را گنجایش نیست قدم چه باشد بلکه در انجا وصولے ست مجهول الکیفیة
اگر در صورتِ مثالیه بنظر مرتسم گشت وصولِ نظری میگویند و اگر بقدم وصولِ قدمی والا نظر و قدم
ازان حضرت جل شانه هر دو و اله وحیران ست والسلام علی من اتبع الهدی ۔

مکتوبات امام ربانی دفتر سوم حصہ ششم

مکتوب (۸۹) ہشتاد و نہم

بقاضی اسمٰعیل فریدآبادی در شرحِ سخن شیخ روزبہان[1] بقلی با بعضے دقائقِ توحیدِ وجودی قَالَ الشَّیْخُ الْوَلِیُّ رُوزْبِہَان الْبَقْلِیُّ قُدِّسَ سِرُّہٗ فِی تَبْیِیْنِ غَلَطَاتِ الْمُتَصَوِّفَۃِ دیگر غلط آنست کہ گویند ہمہ اوست وبا این ہمہ جزئیاتِ متفرقہ حادث یکذات خواہند و بر مزیکدیگر را گویند کہ ما خود اوئیم پس آن کافران را صد ہزار خدا باشد و خداوندِ عالم تعالیٰ وتقدّس از جمع وتفرقۂ محدثات منزّہ است واحد ست کہ جزء را باو راہ نیست حلول نپذیرد و متلوّن نشود بدین قول کافر نہ خود را دانند و نہ خدا را کہ اگر کسے حق بودے کے فنا شدے قومے را غلط در روح وآنہا را در جسم ست قَاتَلَہُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ اِنْتَہٰی پوشیدہ نماند کہ عبارتِ ہمہ اوست ہر چند در قدماءِ صوفیہ قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسْرَارَہُمْ متعارف نبودہ است امّا مثلِ اَنَا الْحَقُّ وسُبْحَانِیْ ولَیْسَ فِیْ جُبَّتِیْ سِوَی اللّٰہِ وامثالِ آنہا بسیار بودہ است کہ مؤدّائے این عبارات وآن عبارات یکے ست مصراع آب از سر چو گذشتہ است چہ یک نیزہ چہ صد مَثَل مَوْزُوْن مشہور ست و در متاخرانِ صوفیہ این عبارت شائع و ذائع ست و بے تکلّف ہمہ اوست میگویند و بران قول اصرار دارند مگر قلیلے از اینہا کہ درین عبارت و امثالِ این عبارت تردّد دارند بلکہ صورتِ انکار اظہار مینمایند و آنچہ این فقیر از اطلاقاتِ ایشان معنی ہمہ اوست مے فہمد آنست کہ این ہمہ جزئیات متفرّق حادث ظہورِ یک ذات اند تعالیٰ وتقدّس در رنگِ آنکہ صورتِ زید مثلاً در مرایائے متعدّدہ منعکس گردد و ظہور آنجا پیدا کند گویند ہمہ اوست یعنی این ہمہ صُوَر کہ در مرایائے متعدّدہ نمود پیدا کردہ است ظہورِ یک ذاتِ زیدست اینجا کدام جزئیّت و اتحادست و کدام حلول و تلوّن ذاتِ زید با وجودِ این ہمہ صُوَر بر صرافتِ حالتِ اصلی خودست و این صُوَر در وے نہ ہیچ افزودہ است و نہ ہیچ کاستہ آنجا کہ ذاتِ زیدست این ہمہ صُوَر را آنجا نامے و نشانے نیست تا باو نسبتے از نسبِ جزئیّت و اتحاد و حلول و سریان پیدا کنند سیّر الآن کما کان را اینجا باید جست چہ در مرتبہ کہ اوست تعالیٰ چنانچہ عالم را پیش از ظہور آنجا گنجایش نبود

---

[1] شیخ روزبہان بقلی شیرازی صوفی مشہور صاحب تصانیف بسیار ست از آنجملہ شرح شطحیات و عبہر العاشقین و غیرہما در سنہ ۶۰۶ ہجری وفات یافتہ و مزارش در شیراز زیارتگاہ خاص و عام ست۔ منہ

بعد از ظہور ہم آنجا ہیچ گنجایش نباشد فَلَا جَرَمَ یَکُوْنُ الْاٰنَ کَمَا کَانَ عجائب کاروبار ست بسیارے از اکابر متقدمین صوفیہ ازین عبارت توحید آمیز معنی حلول و اتحاد مے فہمند و تکفیر و تضلیل قائلانِ آن عبارت مینمایند و بعضے ازینہا توجیہات آن عبارات را بر نہجے مینمایند کہ بمذاق قائلان ہیچ نسبت و مناسبت ندارد صاحب عوارف میفرماید کہ قولِ اَنَا الْحَقُّ از منصور و قول سُبْحَانِیْ از بایزید بسطامی بر طریق حکایت بودہ است یعنی از حق جَلَّ سُلْطَانُہٗ و اگر بطریق حکایت نباشد بلکہ شائبہ حلول و اتحاد درمیان بود قائلان این اقوال را ردّ مینمائیم چنانچہ نصاریٰ را رد میکنیم کہ بحلول و اتحاد قائلند و از تحقیق سابق واضح گشت کہ درین عبارات شطح نما ہیچ حلول و اتحاد نیست اگر حمل ست باعتبار ظہور ست نہ باعتبار وجود چنانچہ فہمیدہ اند بحلول و اتحاد بردہ ما نا کہ این مسئلہ توحید در متقدمانِ صوفیہ نیک محرر و ملخص نشدہ بود ہر کسے از ینہا کہ مغلوب حال میگشت کلمہ در توحید کہ اتحاد نما باشد از وے ظاہر میشد و از غلبہ سُکر بسر آن در نمیرفت و ظاہر آن عبارات را از شائبہ حلول و اتحاد مصروف نمیساخت و چون نوبت بشیخ بزرگوار محی الدین بن العربی قُدِّسَ سِرُّہٗ رسید او از کمال معرفت این مسئلہ دقیقہ را مشرح و مبین ساخت و مبوب و مفصل گردانید و در رنگ صرف و نحو در تدوین آورد مع ذلک جمعے ازین طائفہ مرادِ او را نفہمیدہ تخطئہ او نمودند و مطعون و ملام ساختند و درین مسئلہ در اکثر تحقیقات شیخ محق ست و طاعنان او دور از صواب بزرگی و وفور علم شیخ را از تحقیق این مسئلہ باید دریافت نہ ردّ و طعن او باید کرد و این مسئلہ ہر چند میرود بتلاحق افکار متاخران واضح و منقح تر میگردد و از شبہائے حلول و اتحاد دور تر مے افتد نحویکہ الحال بتلاحق افکار متاخرانِ نحویہ واضح و منقح گشتہ است ہرگز در زمانِ شیوع نحویہ واخفش آن تنقیح و وضوح نداشت کہ تکمیل صناعت بتلاحق افکار ست امام اعظم و امام ابی یوسف رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُمَا تا شش ماہ در مسئلہ خلق قرآن با یکدیگر مناقشہ داشتند و رد و بدل میکردند بعد از شش ماہ مشخص شد کہ قرآن را مخلوق گوید کافر گردد این طول منازعت بواسطہ عدم تنقیح این مسئلہ بودہ است دران وقت الحال کہ بتلاحق افکار منقح شدہ است گویم کہ محل نزاع اگر حروف و کلمات اند کہ دوال اند بر کلام نفسی شک نیست

---

۳۶ ۱ یعنی پس البتہ باشد ۲ یعنی کار کردن ۳ یعنی عبارت ۴ در اول ۵ الشیخ شہاب الدین السہروردی ۶ قال رسول اللہ ﷺ انا اللہ لا الہ الا انا فاعبدنی واقم الصلوٰۃ لذکری ۷ یعنی عبارات کہ عقل ۸ قاصر از ادراک معانی آن ماند ۹ ترک کردن ۱۰ ترک کردن و در حرف ۱۱ فہم نکردن ۱۲ یعنی بر ایں معنون را بنا کرد ۱۳ فرمودہ ۱۴ یعنی علم ۱۵ یعنی ۱۶ فرمودہ ۱۷ یعنی ۱۸ یعنی ۱۹ یعنی ۲۰ یعنی ۲۱ یعنی ۲۲ یعنی ۲۳ یعنی ۲۴ یعنی ۲۵ یعنی ۲۶ یعنی ۲۷ یعنی ۲۸ یعنی ۲۹ یعنی ۳۰ یعنی ۳۱ یعنی ۳۲ یعنی ۳۳ یعنی ۳۴ یعنی ۳۵ یعنی ۳۶ یعنی ۳۷ یعنی ۳۸ یعنی ۳۹ یعنی ۴۰ یعنی ۴۱ یعنی ۴۲ یعنی ۴۳ یعنی ۴۴ یعنی ۴۵ یعنی ۴۶ یعنی ۴۷ یعنی ۴۸ یعنی ۴۹ یعنی ۵۰ یعنی ۵۱ یعنی ۵۲ یعنی ۵۳ یعنی ۵۴ یعنی ۵۵ یعنی ۵۶ یعنی ۵۷ یعنی ۵۸ یعنی ۵۹ یعنی ۶۰ یعنی ۶۱ یعنی ۶۲ یعنی ۶۳ یعنی ۶۴ یعنی ۶۵ یعنی ۶۶ یعنی ۶۷ یعنی ۶۸ یعنی ۶۹ یعنی ۷۰ یعنی ۷۱ یعنی ۷۲ یعنی ۷۳ یعنی ۷۴ یعنی ۷۵ یعنی ۷۶ یعنی ۷۷ یعنی ۷۸ یعنی ۷۹ یعنی ۸۰ یعنی ۸۱ یعنی ۸۲ یعنی ۸۳ یعنی ۸۴ یعنی ۸۵ یعنی ۸۶ یعنی ۸۷ یعنی ۸۸ یعنی ۸۹ یعنی ۹۰ یعنی ۹۱ یعنی ۹۲ یعنی ۹۳ یعنی ۹۴ یعنی ۹۵ یعنی ۹۶ یعنی ۹۷ یعنی ۹۸ یعنی ۹۹ یعنی ۱۰۰ یعنی

مسئلہ

اللہ تعالیٰ اللّٰہم اغفر لکاتبہ ولوالدیہ ولجمیع المسلمین آمین

که حادث اند و مخلوق و اگر مدلولات مراد باشد قدیم و غیر مخلوق ست این تنقیح از برکات تلاحق افکار ست
بر سر اصل سخن رویم و گوئیم که معنی دیگر هم این عبارت را هست که از حلول و اتحاد بعید ست یعنی همه نیستند
موجود او ست تعالی نه آنکه اینها هم هستند و با او متحد ند تعالی این را خود ابلهی نگوید از بزرگان چگونه متصور
شود و چون در غلبهٔ محبت ما سوائے محبوب از نظر این بزرگواران مستور میگردد و غیر او در شهود شان نمیماند
میگویند همه او ست یعنی این همه که ثابت و موجود مینمود متوهم و متخیل بوده است موجود او ست تعالی برین
تقدیر هم نه شائبهٔ جزئیت و اتحاد ست و نه مظنهٔ حلول و تلوّن مع ذلک این فقیر امثال این عبارات را
نمی پسندد هر چند ازین مقاصد مبرا ست زیرا که شایان مرتبهٔ تقدیس و تنزیه خداوندی نیست جل سلطانه
اینها چه باشند که مظاهر او بوند تعالی ع در کدام آینه در آید او + و ایشانرا یارائے آن کجا ست که باعتبار
ظهور هم بروے تعالی محمول گردند اگر مظهر ند ظلے از ظلال کمالات آنرا مظهر ند و آن ظل که آنها مظهر او یند
خداوند جل سلطانه که او را چندین هزار ظلال با ذات تعالی درمیان بوده باشد ان لله سبعین الف
حجاب من نور و ظلمة شنیده باشند پس بے تحاشی مظهر ظلے از ظلال کمال او را سبحانه بروے تعالی
محمول داشتن او ست گفتن سوء ادب ست و کمال جرأت اما چون در غلبهٔ سکر حال ست آنقدر مذموم نیست و
همچنین بر توجیه ثانی مشهود خود را عین حق دانستن و باعتبار آن محمول ساختن نیز سوء ادب ست بلکه خلاف
واقع آن مشهود هم ظلے از ظلال کمالات او ست سبحانه و تعالی وراء الوراء ست ثم وراء الوراء و نیز
هر چه مشهود ست شایان نفی ست پس حق نبود جل و علا خواجه نقشبند میفرمایند قدس سره هر چه
دیده شد و شنیده شد و دانسته شد آن همه غیر حق ست سبحانه بحقیقت کلمهٔ لا نفی آن باید کرد و آنچه
مختار این حقیر ست درین مسئله و مناسب شان تقدیس و تنزیه ست عبارت همه از و ست نه بان معنی که
علماء ظواهر بران اقتصار نمایند و گویند صدور و خلق همه از و ست این خود صادق ست مع ذلک اینجا
علاقهٔ دیگر هم ست که علما بان متهد نگشته اند و صوفیه بدریافت آن ممتاز گشته و آن ارتباط اصالت
و ظلیت ست یعنی اگر وجود ممکن ست ناشی از وجود واجب ست تعالی و پرتو وجود او ست سبحانه و همچنین

فائدہ در قول ایشان همه اوست

۴ قول در اقوال یعنی کلام نفسی که از صفت حق ست جل و علا نه در الفاظ که حادث و مخلوق ست و

۴۲ آن هم مخلوق فائدہ ۴۳ یعنی از عبارات این طائفه حلول و اتحاد و تلون و جزئیت و غیر آن لازم نیاید

۴۴ زیرا که ظل و ظلال هم بایشان

اشارت ست بتوجیه اول از قول ایشان همه اوست ۴۵ و قد ۴۶ و همچنین اشارت ست بتوجیه ثانی از قول ایشان همه اوست ۴۷ تصحیح الله تعالی

اگر حیوٰۃ ست ناشی از صفتِ حیوٰۃ اوست سُبحانہٗ و پرتوِ آن حیوٰۃِ مقدّسہ ست علٰی ھٰذا القیاس العِلمُ والقُدرۃُ والاِرادۃُ وغیرُھا پس بطورِ صوفیہ عالَم ہم صادر از وست سُبحانہٗ وہم ظلِّ کمالاتِ او و ناشی ازان کمالاتِ منزّہِ او تعالٰی مثلاً وجودیکہ بممکن دادہ اند نہ امریست کہ بسرِ خود باشد و باستقلال اورا حاصل بود بلکہ آن وجود پرتوِ ظلِّ وُجودِ واجب ست تعالٰے و ہمچنین حیوٰۃ و علم و غیرہما کہ بممکن بخشیدہ اند نہ اُمورے اند کہ باستقلال ثبوت از صانع تعالی پیدا کردہ اند بلکہ باوجودِ صُدور از صانع تعالے اینہا ظِلالِ کمالاتِ واند سُبحانہٗ وصُوَر و اَمثالِ آن کمالات ہمین ارتباطِ اصالت و ظلیّت کہ صوفیہ بآن مُہتد گشتہ اند معاملہ صوفیہ را با عُلائے عِلّیّین بردہ ست و بفنا و بقا رسانیدہ بولایتِ خاصہ متحقق ساختہ و چون عُلماءِ ظواہر را این دید میسّر نشدہ ست از فنا و بقا بہرہ نہ رسیدہ و بولایتِ خاصہ متحقق نشدہ و صوفیہ چون کمالاتِ خود را ظِلال کمالاتِ واجب تعالے یافتہ اند و وجود و سائرِ توابع وجود را عکوسِ آن کمالات دانستہ ناچار خود را بیش از امانت دارِ کمالاتِ او ندیدہ اند و غیر از مرایائے آن کمالات نیافتہ و چون بحکمِ اِنَّ اللّٰہَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓی اَھْلِھَا این امانت را باہل امانت بسپارند و این کمالات را درست بذوق باصل بدہند خود را معدوم یابند و میّت دانند چہ وجود و حیوٰۃ چون باصل رفت معدوم و میت ماند و فنا متحقق گشت للمولوی ؎ چون بدانستی تو اورا از نخست + سوئے آنحضرت نسب کردی درست + و انکہ دانستی کہ ظلِّ کیستی فارغی گر مُردی و گر زیستی + بعد از فنا اگر او را بہ بقا مشرّف سازند مرّۃً ثانیہ وجود و توابع وجود از صفاتِ کاملہ او را عطا خواہند فرمود و بولادتِ ثانیہ متحقق خواہند ساخت لَنْ یَّلِجَ مَلَکُوْتَ السَّمٰوٰتِ مَنْ لَّمْ یُوْلَدْ مَرَّتَیْنِ + ؎ ھَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا + بار خدایا از تنگی عبارات الفاظیکہ شرع باطلاق آن وارد نشدہ ست در رنگِ ظلیّت و غیرہا اطلاق مینمائیم و میگوئیم وجودِ ممکن ظلِّ وجودِ واجب ست تعالے و صفاتِ او ظلالِ صفاتِ کاملہ او تعالٰی ازین اطلاقات ترسان و لرزانیم و چون اولیاءِ تو باین اطلاقات سبقت نمودہ اند امیدوار عفوییم رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَّسِیْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا باید دانست ازین تحقیق کہ سابق نمودہ آمد

واضح گشت کہ صوفیہ کہ قائل اند بکلام ہمہ اوست عالم را باحق جَلَّ وَعَلَا متحد نمیدانند وحلول و سریان اثبات نمیکنند و حملے کہ مینمایند باعتبار ظہور و ظلیت ست نہ باعتبار وجود و تحقق و ہر چند از ظاہر عبارات شان اتحاد وجودی متوہم شود اما حاشا کہ مراد شان آن بود کہ کفر و الحاد ست و چون حمل یکے بر دیگرے باعتبار ظہور گشت نہ باعتبار وجود معنی ہمہ اوست ہمہ از وست آمد کہ ظل شے ناشی ازان شے ست و ہر چند در غلبۂ حال ہمہ اوست گویند اما فی الحقیقت مراد شان ازان عبارت ہمہ از وست باشد فلا عجال ح للطعن فی کلامہم والحکم بتضلیلہ وتکفیرہم بدانکہ ظل شے عبارت از ظہور شے ست در مرتبۂ ثانی یا ثالث یا رابع مثلاً صورت زید کہ در مرآت منعکس گشتہ است ظل زید ست و ظہور زید ست در مرتبۂ ثانیہ و زید فی حد ذاتہ در مرتبۂ وجود اصلی خود ست کہ بظل خود را در مرآت ظاہر ساختہ است بے آنکہ در ذات و صفات او تلوینے و تغیرے رود چنانچہ گذشت رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى۔

مکتوب (۹۰) نودم

بفقیر ہاشم کشمی در جواب سوالیکہ نمودہ از حقیقت مشاہدۂ قلب عرفا حق را جَلَّ وَعَلَا پرسیدہ بودند کہ بعضے از محققان صوفیہ اثبات رویت و مشاہدۂ او تعالے بدیدۂ دل در دنیا میفرمایند کما قال الشیخ العارف قدس سرہ فی کتابہ العوارف موضع المشاہدۃ بصر القلب الخ و شیخ ابو اسحٰق کلابادی قدس سرہ کہ از قدمائے این طائفۂ علیہ ست و از رؤسائے ایشان در کتاب تعرف مے آرد واجمعوا علی انہ تعالی لا یرٰی فی الدنیا بالابصار ولا بالقلوب الا من جہۃ الایقان توفیق میان این دو تحقیق چیست و رائے تو بر کدام و اجماع با وجود اختلاف بچہ معنی ست بدان ارشدک اللہ تعالی کہ مختار این فقیر درین مسئلہ قول صاحب تعرف ست قدس سرہ و میداند کہ قلوب را درین نشاۂ از آنحضرت جَلَّ سُلْطَانُہٗ غیر از ایقان نصیبے نیست آنرا رویت انگارند یا مشاہدہ

وچون قلب را رویت نبود ابصار را چه بود که او درین نشاه درین معامله بیکار و معطل ست غایة ما فی الباب معنی ایقان که قلب را حاصل شده ست در عالم مثال بصورت رویت ظاهر میشود و موقن به بصورت مرئی چه در عالم مثال هر معنی را صورتے ست مناسب عالم شهادت وچون در عالم شهادت کمال یقین در رویت ست آن ایقان نیز بصورت رویت در مثال ظاهر میگردد وچون ایقان بصورت رویت ظاهر شود متعلق آن که موقن به ست ناچار بصورت مرئی آنجا ظاهر گردد وچون سالک آنرا در مرآت مثال مشاهده مینماید از توسط مرآت ذابل گشته وصورت را حقیقت دانسته مے انگارد که حقیقةً رویتے او را حاصل گشته ست ومرئی پیدا آمده نمیداند که آن رویت صورت ایقان اوست و آن مرئی صورت موقن به او این از اغلاط صوفیه است واز تلبسات صور بحقائق وهمین دید چون غالب مے آید واز باطن بظاهر مے تراود سالک را در توهم مے اندازد که رویت بصری نیز حاصل گشت ومطلوب از گوش بآغوش آمد نمیداند که حصول این معنی چون در اصل که بصیرت ست نیز مبنی بر توهم و تلبس ست به بصر که درین نشاه فرع اوست چه رسد ورویت او را از کجا حاصل شود در رویت قلبی جم غفیر از صوفیه در توهم افتاده اند وحکم بوقوع آن کرده ودر رویت بصری مگر ناقصے ازین طائفه در توهم وقوع آن افتاده باشد که مخالف اجماع اهل سنت وجماعت ست شکر الله تعالی سعیهم **سوال** موقن به را چون صوت در مثال پیدا شد لازم آمد که حق را سبحانه آنجا صورت بود **جواب** تجویز نموده اند که حق را سبحانه هر چند مثل نیست اما مثال هست وروا داشته اند که در مثال بصورتے ظهور فرماید چنانچه صاحب فصوص قدس سره رویت اخروی را نیز بصورت جامعه لطیفه مثالیه مقرر ساخته ست وتحقیق این جواب آنست که آن صورت موقن به صوت حق نیست سبحانه در مثال بلکه صورت مکشوف صاحب ایقان ست که ایقان او بآن تعلق گرفته است و آن مکشوف بعضے وجوه واعتبارات ذات حق ست سبحانه نه ذات حق جل وعلا لهذا چون معامله عارف بذات میرسد جل سلطانه این قسم تخیلات پیدا نمیشود وبهیچ رویت ومرئی متخیل

نمیگردد چہ ذاتِ اقدس سبحانہٗ را در مثالِ صورتے کہ عین نیست تا آنرا بصورتِ مرئی وانماید و ایقان آنرا بصورتِ رویت داناند یا آنکہ گوئیم در عالمِ مثال صُوَرِ معانی ست نہ صورتِ ذات و چون عالم بتمامہ مظاہرِ اسما و صفات ست و از ذاتیت بہرہ ندارد چنانچہ تحقیقِ آنرا در مواضعِ متعددہ نمودہ ایم پس ناچار بتمامہ از قسمِ معانی باشد و در مثالِ آنرا صورتے کائن بود و در کمالاتِ وجوبی ہر جا صفت و شان ست کہ قیام بذات دارد و از قبیلِ معانی ست اگر آنرا در مثالِ صورتے بود ولو بالنقص گنجایش دارد اما ذاتِ او را سبحانہٗ حاشا کہ در مرتبہ از مراتبِ صورت بود چہ صورت مستلزمِ تحدید و تقیید ست در ہر مرتبہ کہ باشد مجوز نیست مراتب ہمہ کہ مخلوقِ اویند سبحانہٗ کجا گنجایش دارند کہ خالقِ خود را محدود و مقید سازند ہر کہ تجویزِ مثال در آنحضرت جل شانہٗ نمودہ ست باعتبارِ وجوہ و اعتبارات ست نہ باعتبارِ عینِ ذات تعالی و ہر چند تجویزِ مثال در وجوہ و اعتباراتِ حضرتِ ذات تعالی ہم برین فقیر گران ست مگر آنکہ در ظلے از ظلالِ بعیدہ آنرا تجویز نمودہ آید ازین بیان واضح گشت کہ در عالمِ مثال از اقسامِ صُوَرِ معانی و صفات را کائن ست نہ ذات را تعالی پس آنچہ صاحبِ فصوص تجویزِ رویتِ اُخروی بصورتِ مثالیہ نمودہ ست چنانچہ گذشت آن رویتِ حق نیست تعالی بلکہ رویتِ صورتِ حق ہم نیست سبحانہٗ چہ او را سبحانہٗ صورتے نیست تا رویت بآن تعلق پیدا کند و اگر در مثالِ صورتے ہست ظلے از ظلالِ بعیدہ او را کائن ست پس رویتِ آن رویتِ حق چرا باشد سبحانہٗ شیخ قدس سرہٗ در نفیِ رویتِ حق جل و علا از معتزلہ و فلاسفہ ہیچ کم پائی نمیکند بلکہ اثباتِ رویت بر نہجے مینماید کہ مستلزمِ نفیِ رویت ست و آن ابلغ در نفی ست از صریحِ نفی لان الکنایۃ ابلغ من التصریح قضیہ مقررہ این قدر فرق ست کہ مقتدائے آن جماعت عقلِ عقیلِ شان ست و مقتدائے شیخ کشفِ بعید از صحت تا نا کہ ادلہ غیر تامہ مخالفان کہ در متحیلہ شیخ نشستہ بود کشفِ او را نیز درین مسئلہ از صواب منحرف گردانیدہ است و مائل بمذہبِ شان ساختہ و چون از اہلِ سنت بودہ ست صورتِ اثباتِ آن نمودہ ست و بآن اکتفا کردہ و آنرا رویت انگاشتہ ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا و تحقیقِ این مسئلہ

دقیقہ کہ در حلِ بعضے از مواضعِ کتابِ عوارف نوشتہ است نیز تحریر یافتہ است و آنچہ از اجماع پرسیدہ بودند تواند بود کہ تا آن وقت خلافیکہ شایانِ اعتداد باشد بظہور نیامدہ باشد یا اجماعِ مشایخِ عصرِ خود خواستہ باشد واللہ سبحانہ اعلم بحقیقۃ الحال +

مکتوب (۹۱) نود و یکم

بمولانا طاہر بدخشی در جوابِ اسولہ او از فرق میانِ معرفت و ایمانِ حقیقی وغیرِ ذلک + بعد الحمد والصلوٰۃ وتبلیغِ الدعوات میرساند صحیفہ شریفہ اخوی اعزی کہ بمصحوبِ شیخ سجاول ارسال داشتہ بودند رسید الحمد للہ سبحانہ کہ سلامت و بعافیت اند چند اسولہ اندراج نمودہ بودند در جوابِ آن آنچہ بخاطر رسید نوشتہ شد نیک توجہ نمایند سوالِ اول آنکہ درمیانِ معرفت و ایمانِ حقیقی چہ فرق ست جوابش آنست کہ معرفت دیگرست و ایمان دیگر چہ معرفت شناختن ست و ایمان گرویدن شناختہ بود و گرویدن نبود اہل کتاب را در حق پیغمبر ما علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام معرفت بود و میشناختند کہ پیغمبر ست کما قال اللہ تعالیٰ یعرفونہ کما یعرفون ابناءہم امّا بواسطہ عناد چون گرویدن نبود ایمان متحقق نشد و معرفت ہم در رنگِ ایمان دو قسم ست صورتِ معرفت ست در رنگِ صورتِ ایمان و حقیقتِ معرفت ست در رنگِ حقیقتِ ایمان صورتِ ایمان ہمان ست کہ حضرتِ حق سبحانہ از کمالِ رأفت و رحمتِ خود در شریعت از برائے نجاتِ اُخروی بآن اکتفا فرمودہ است و آن گرویدن قلب ست با وجودِ انکار و تمرّدِ نفسِ امّارہ و صورتِ معرفت ہم مقصور ہمان لطیفہ است با وجودِ جہلِ امّارہ حقیقتِ معرفت آنست کہ امّارہ از جہالتِ جبلّی خود برآید و شناسائی پیدا کند و حقیقتِ ایمان گرویدن اوست بعد از شناسائی و مطمئنہ گشتنِ او بعد از امّارہ گی کہ طبعی او بودہ اگر گویند کہ در شریعت تصدیقِ قلبی اعتبار کردہ اند این گرویدن عینِ آن تصدیق ست یا امریست ورائے آن تصدیق اگر ورائے تصدیق باشد لازم آید کہ در ایمان سہ چیز معتبر باشد اقرار و تصدیق و گرویدن و این خلافِ مقررِ علماء

بزبان ۱۲

وعمل را کہ بعضے عُلما اعتبار در ایمان نمودہ اند جزوِ چہارم ایمان میشود **جواب** گویم کہ گرویدن عینِ تصدیق ست زیرا کہ تصدیق کہ حکم ست عبارت از اذعان ست کہ معتبر بگرویدن ست اگر پرسند کہ اہلِ کتاب حضرت پیغمبر ما را علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام چون بعنوانِ نبوت میدانستند ناچار حکم بہ نبوت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام میکردند و اذعان و گرویدن ایشان را حاصل میشد چہ حکم برین تقدیر عینِ گرویدن ست پس ایمان در حقِ ایشان چرا متحقق نشود و بکدام علت از کفر نہ برآیند **جواب** گویم کہ بعنوانِ نبوت میدانستند اما بواسطہ تعصب و عناد قلب ایشان را اذعان حاصل نمیشد تا حکم بہ نبوتِ او نمایند معرفت و تصور بود اذعان حاصل نشد تا تصدیق گردد و بایمان رساند و از کفر برآرد فرقِ دقیق ست بشنو و بوجدانِ خود در رو باو وجود عناد نبی اللہ فعل کذا توان گفت لیکن تا اذعان پیدا نشود انہ نبی اللہ نمیتوان گفت زیرا کہ در صورتِ اولی تصور ست و حوالہ بمعرفتِ مشہورہ است و در صورتِ ثانیہ تصدیق ست کہ مبنی بر اذعان و گرویدن ست و چون اذعان نبود تصدیق چہ صورت بندد و ایضا در صورتِ اولی مقصود اثباتِ نبوت نیست بلکہ اثباتِ فعل و در صورتِ ثانیہ مقصود اثباتِ نبوت ست کہ عناد آنرا برنتابد پس اذعان چہ صورت دارد و اگر فرضا بے حصولِ اذعان تصدیق و حکم پیدا شود آن نیز داخلِ تصورات ست و صورتِ تصدیق تا اذعان پیدا نشود حقیقتِ تصدیق صورت نہ بندد و ایمان حاصل نشود این مسئلہ از امہات مسائلِ کلام ست و بسیار دقیق ست محولِ عُلما در حلِ آن درماندہ اند بعضے از ینہا از اضطرار رکنِ ثالث در ایمان افزودہ اند و گرویدن را زائد بر تصدیق داشتہ اند و جمعے دیگر کہ تصدیق را عینِ گرویدن گفتہ اند حلِ این معما کما ینبغی ننمودہ اند و باجمال گذرانیدہ الحمد للہ الذی ہدانا لہذا وما کنا لنہتدی لولا ان ہدانا اللہ بشنو بشنو مرکبِ اضافی و مرکبِ توصیفی مثل نبی اللہ و ہذا النبی ہر چند متضمن حکم ست بانہ نبی و مشتمل ست بر معرفتا و بعنوانِ نبوت اما حصولِ تصدیق بانہ نبی موقوف بر اذعان ست کہ مثبتِ ایمان ست غلام زید فعل کذا و رجل صالح

کل الحمد للہ المصحح

حکم یکدا ہر دو بے اذعان کائن و صحیح ست و در ہر دو معرفت بعنوان غلامیت و صلاحیت ثابت اما
اذعان نیست کہ تصدیق بغلامیت و صلاحیت ہر یک حاصل آید اگر گویند کہ تو اذعان نفس بعد از اذعان
قلب گفتی و اذعان نفس را بایمان حقیقی تعبیر نمودی و حال آنکہ فلاسفہ و ارباب معقول در تصدیق مطلق
اذعان نفس گرفتہ اند و از اذعان قلب سخن نگفتہ جواب گوئیم کہ ارباب معقول گاہے از نفس روح
میخواہند و گاہے قلب را ارادہ مینمایند بالجملہ تدقیقات فلسفی ایشان در جاہائے دیگر ست کہ اکثر آن
لاطائل ست اینجا اینہا معطل و بیکار ند و حکم عوام دارند نوبت تدقیق اینجا بصوفیہ رسیدہ است کہ باحکام
ہر لطیفہ متلبس میگردند و از ہر کدام لطائف بسیر و سلوک بالا میگذرند و نفس را از قلب جدا میسازند
و روح را از سر علیحدہ و خفی را از اخفی متمیز میگردانند ارباب معقول را غیر از معرفت اسامی اینہا
معلوم نیست کہ نصیبے باشد نفس امارہ را فلاسفہ شے بزرگ دانستہ اند و از مجردات شمردہ از
قلب و روح نامے نبردہ اند و از سر و خفی و اخفی نشانے ندادہ اِنَّ لِلّٰہِ سُبْحَانَہٗ مَلَکًا یَسُوْقُ الْاَھْلَ
اِلَی الْاَھْلِ و جواب دیگر گوئیم کہ ارباب معقول نظر باحکام عادی عرفی اذعان نفس را کہ قریب بفہم
اینہا بودہ است ذکر کردہ اند و سخن ما در تصدیقات احکام شرعیہ است کہ نفس را بالذات از انہا انکار
ست اذعان چہ بود این آن انکار ست کہ منکر را بحد عداوت صاحب آن احکام ساند نَعُوْذُ
بِاللّٰہِ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا وَمِنْ سَیِّاٰتِ اَعْمَالِنَا در حدیث قدسی آمدہ است عَادِ نَفْسَکَ فَاِنَّھَا
انْتَصَبَتْ بِمُعَادَاتِیْ + اَرْحَمُ الرَّاحِمِیْنَ از کمال مہربانی در اوائل حال اذعان نفس را منظور نداشت و
باذعان قلب نجات را مربوط ساخت و اگر ثانیاً بمحض کرم او سُبْحَانَہٗ اذعان نفس ہم میسر شد نُوْرٌ
عَلٰی نُوْرٍ وَسُرُوْرٌ عَلٰی سُرُوْرٍ وَوُصُوْلٌ اِلٰی دَرَجَاتِ الْوَلَایَۃِ وَحُصُوْلٌ لِحَقِیْقَۃِ الْاِیْمَانِ
نوشتہ بودند کہ جواب موافق فہم و دانش فقیر نوشتہ شود کہ معلوم توانم کرد چہ توان کرد مسئلہ
بسیار دقت دارد حل آن ہم بے دقت مشکل ست بلکہ نفس حل دقت میطلبد گناہ عبارت چیست
بایستے این فکر را اول میکردند و بسوال حل این طور معما جرأت نمے نمودند فَلَا تُزَکُّوْا اَنْفُسَکُمْ

آنہا

بے فائدہ

مصنف

منطق

از زیادہ

اند

اند

اند

دگر دیدن قلب را قبل از اذعان نفس صورت ایمان قرار دادی ۱۲ ۵ پس قلبیت و بصیرت دو صورت و دو شعبہ یک گوہر منظور گردد ۱۲ ۵ یعنی نزد آنہا اصلاً راست یک فرشتہ کہ مراقب اعمال بنی آدم است بسوے اہل یمین و دیگرے بسوے اہل یسار فلاسفہ و ارباب معقول اہل نفس اند نہ اہل لطائف و حکمائے صوفیہ ۱۲ ۵ یعنی در نفس دارائی قوہ

سوالِ دوم آن بود کہ زُہّاد و عُبّاد بایمانِ حقیقی مشرف اند یا نہ جواب اگر بمرتبۂ مقرّبین برسند ونُفوسِ شان مطمئنہ گردد بایمانِ حقیقی برسند سوالِ سیوم آن بود کہ صاحبِ معرفت اجمال کہ منشأ کفرِ حقیقی ست اینہا را عارف چون توان گفت؟ معنیِ این عبارت خوب معلوم نشد کہ چیست خود عبارتِ مُغلَق مینویسید و دیگران را منع میکنید اگر مقصود این ست کہ کافرِ طریقت را عارف بچہ معنی توان گفت جوابش آن ست کہ کافرِ طریقت ہم خدا را جلّ شانہٗ بیگانگی شناختہ است وماسوائے او را محو و مُتلاشی ساختہ عارف ست اما عارفِ مطلق نیست کہ از تمیز برآمدہ است چون تمیز آید عارفِ مطلق گردد و بایمانِ حقیقی مشرف شود والسلام۔

مکتوب (۹۲) نود و دوم

بفقیر ہاشم کشمی در جواب سوالیکہ نمودہ از استماعِ صوفیہ کلامِ حق را سبحانہٗ و مکالمۂ ایشان با و تعالیٰ پرسیدہ بودند آنکہ بعضے عُرفا فرمودہ اند ما کلامِ حق را مے شنویم و با ما را با و تعالیٰ مکالمہ میشود چنانچہ از امامِ ہمام جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہٗ منقول ست کہ گفت مَا زِلْتُ اُرَدِّدُ الْآیَۃَ حَتّٰی سَمِعْتُہَا مِنَ الْمُتَکَلِّمِ بِہَا و نیز از رسالۂ غوثیہ کہ منسوب بحضرت شیخ عبد القادر جیلی ست قُدِّسَ سِرُّہٗ مفہوم میگردد بچہ معنی ست و تحقیقِ آن نزدِ تو چیست بدان ارشدک اللہ تعالیٰ کہ کلامِ حق جلّ و علا در رنگِ ذاتِ حق و سائرِ صفاتِ حق جلّ شانہٗ بیچون و بیچگونہ است و سماعِ آن کلامِ بیچون نیز بیچون ست زیرا کہ چون را بہ بیچون راہ نیست پس آن سماع مربوط بحاسۂ سمع نباشد کہ سراسر چون ست آنجا اگر از بندہ استماع ست تلقیِ روحانی ست کہ نصیبے از بیچونی دارد و بے توسطِ حروف و کلمات ست و نیز اگر از بندہ کلام ست ہم بالقائے روحانی ست بے حروف و کلمہ و این کلام نصیبے از بیچونی دارد کہ مسموع بیچون میگردد با آنکہ گوئیم کلامِ لفظی کہ از بندہ صادر میشود حضرت حق سبحانہٗ و تعالیٰ آنرا نیز بسماعِ بیچونی استماع میفرماید و بے توسطِ

حُروف وکلمات وبے تقدیم وتاخیر آنرا مے شنود اذ لا یجری علیہ تعالی زمان یسع فیہ التقدیم والتاخیر ودران موطن اگر از بندہ سماع ست بکلیت سامع ست واگر کلام ست ہم بکلیت متکلم تمام گوش ست وتمام زبان ست روز میثاق ذرات مخرجہ قول الست بربکم را بواسطہ بکلیت خود شنیدند وبکلیت خود جواب بلی گفتند تمام گوش بودند وتمام زبان زیرا کہ اگر گوش از زبان متمیز بودے سماع وکلام بیچون حاصل نیامدے وشایان ارتباط مرتبہ بیچون نگشتے لا یحمل عطایا الملک الا مطایاہ غایۃ ما فی الباب آن معنی متلقی کہ از راہ روحانیت اخذ نمودہ بود ثانیا در عالم خیال کہ آن در انسان تمثال عالم مثال ست بصورت حروف وکلمات مترتبہ متمثل میگردد وآن تلقی والقا بصورت سماع وکلام لفظی مرتسم میشود چہ ہر معنی را دران عالم صورتے ست اگرچہ آن معنی بیچون بود اما از تسام بیچون ہم آنجا بصورت چون ست کہ فہم وافہام بآن مربوط ست کہ مقصود ازان از تسام ست وچون سالک متوسط در خود حروف وکلمات مترتبہ مییابد وسماع وکلام لفظی احساس مینماید خیال میکند کہ این حروف وکلمات را از اصل شنیدہ ست وبے تفاوت ازانجا اخذ کردہ نمیداند کہ این حروف وکلمات صور خیالیہ آن معنی متلقی ست واین سماع وکلام لفظی تمثال سماع وکلام بیچونی عارف تام المعرفۃ باید کہ حکم ہر مرتبہ را جدا سازد ویکے را بدیگرے ملتبس نگرداند پس سماع وکلام این اکابر کہ بمرتبہ بیچونی مربوط ست از قبیل تلقی والقاء روحانی ست واین کلمات وحروف کہ بتعبیر ازان معنی متلقی بآن مینمایند از عالم صور مثالیہ وگروہے کہ گمان بردہ اند کہ ما حروف وکلمات را ازان حضرت جل سلطانہ استماع مینمائیم دو فریق اند یکے ازان دو فریق کہ احسن حال اند میگویند کہ این حروف وکلمات حادثہ مسموعہ دوال اند بران کلام نفسی قدیم وفریق دیگر باطلاق قول بسماع کلام حق جل شانہ مینمایند وہمین حروف وکلمات مترتبہ را کلام حق میدانند جل وعلا وفرق نمیکنند درمیان آنکہ لائق بشان او تعالی کدام ست وکدام ست کہ شایان جناب قدس او نیست سبحانہ وہم الجہال البطال لم یعرفوا ما یجوز علی اللہ سبحانہ عما لا یجوز علیہ تعالی سبحانک لا علم لنا

اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى خَيْرِ الْبَشَرِ وَاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهِ الْاَطْهَرِ

مکتوب (۹۳) نود و سیوم

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد سعید در تحقیق تعیّنِ اوّلِ وجودی و تفریق میانِ مبادی تعیّناتِ حبیب و خلیل و کلیم علیہم الصلوات والتسلیمات آنچہ در آخرِ کار بکرم و فضل مکشوف ساختند آن ست کہ تعیّنِ اوّل مر حضرتِ ذات را تعالیٰ وتقدّس تعیّنِ حضرتِ وجود ست کہ محیطِ ہمہ اشیاست و جامعِ جمیعِ اضداد ست و خیرِ محض ست و کثیر البرکت ست حتّٰی کہ اکثرے از مشایخِ این طائفہ علیہ آنرا عینِ ذات گفتہ اند تعالیٰ و منع زیادتی آن بر ذات نمودہ سبحانہ غایتِ دقت و لطافت دارد کہ چشمِ ہمہ کس او را نمیتواند دریافت و از اصل نمیتواند جدا ساخت لہذا تعیّنِ او درین مدت مختفی ماند و از متعیّن متمیّز نگشت و جمِ غفیر آن را بجذائی پرستیدند و معبود و مطلوب ماورائے آن نہ طلبیدند و مبدأ آثارِ خارجی او را دانستند و مکوّنِ حوادثِ یومی او را انگاشتند و این تمیز حق از ماد و نِ حق دولتے بود کہ برائے این مسکین واپس ماندہ ذخیرہ داشتہ بودند و این نفی مشارکت غیر معبود بمعبود سبحانہ اُلشے ماندہ بود از انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات کہ برائے این زلّہ بردارِ شان نگاہ داشتند الحمد للہ الذی ھدانا لھذا وما کنا لنھتدی لولا ان ھدانا اللہ لقد جاءت رسل ربنا بالحق و نیز مکشوف ساختند کہ این تعیّنِ اول وجودی ربِّ خلیل الرحمن ست علی نبینا وعلیہ الصلوات والتحیات و مبدأ تعیّنِ او و تعیّنِ خلّتِ او و نیز مکشوف گردانیدند کہ مرکزِ این تعیّن کہ جزوِ اشرفِ اوست و در اجزاءِ دیگر نسبتِ اقربیّت باصل دارد ربِّ حضرتِ حبیب اللہ ست و نیز مبدأ تعیّنِ او و تعیّنِ محبّتِ او و علیہ وعلی جمیع الانبیاء الصلوات و التسلیمات **سوال** تعیّنِ اول چون ربِّ حضرتِ خلیل بود پس پیغمبرِ ما علیہ وعلی خلیل الرحمن الصلوٰۃ والسلام بکدام معنی فرمودہ ست اوّل ما خلق اللہ نوری **جواب** مرکزِ دائرہ اسبق

اَجزائے دائرہ است و نیز جزء را تقدُّم ست بر کُل پس ناچار مبدأ تعیُّن آن سرور کہ تعبیر ازان بنورِ خود فرمودہ است از ہمہ اَسبق باشد عَلَیہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مرکزِ دائرہ ہر چند جزوِ دائرہ است و دائرہ کُل اوست امّا آن جزء ست کہ سائر اَجزاءِ کُل از وے ناشی شدہ است زیرا کہ جمیع اَجزاء محیطِ دائرہ ظلال آن جزء ست کہ مرکزِ آن دائرہ است اگر آن جزء نبود از دائرہ نامے و نشانے نباشد پس واضح شد کہ رب و مبدأ تعیُّنِ حضرتِ خلیل تعیُّنِ اوّل ست و منشأ تعیُّنِ اوّل کہ جزوِ مرکز و اَشرفِ اَجزاءِ او ست رب و مبدأ تعیُّنِ حضرتِ خاتم الرسل عَلَیہِ وَعَلَیہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسلِیمَاتُ پس اَسبق از ہمہ حقیقتِ خاتم نبوّت بود و منشأ ظہورِ دیگران ہم او باشد عَلَیہِ وَعَلٰی جَمِیعِ الاَنبِیَاءِ الصَّلَوَاتُ وَالبَرَکَاتُ ازینجاست کہ در حدیثِ قدسی آمدہ است در شانِ حبیب اللہ لَولَاکَ لَمَا خَلَقتُ الاَفلَاکَ وَلَمَا اَظہَرتُ الرُّبُوبِیَّۃَ وچون مبدأ تعیُّنِ حضرت خاتم الرسل عَلَیہِ وَعَلَیہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسلِیمَاتُ مرکزِ دائرہ تعیُّنِ اوّل آمد کہ مبدأ تعیُّنِ حضرتِ خلیل ست عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ناچار ولایت محمدی کہ منشأ آن محبّت ست مرکز ولایتِ خلیلی باشد کہ منشأ آن خُلّت ست عَلٰی صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ و ولایتِ خلیلی با وجود اوّلیّت درمیانِ ولایتِ محمدی و درمیانِ حضرتِ ذات تعالٰی وَتَقَدَّسَ حاجز و حائل نباشد چہ مرکزِ دائرہ از دائرہ سبقتِ ذاتی دارد پس خلف حائلِ سلف نبود بلکہ امر بعکس ست و وجہ دیگر از برائے سبقت و قُربِ این مرکز بشنو چون بعنایتِ اللہِ سُبحَانَہٗ درین نقطۂ مرکز دور دور رفتہ میشود ازین نقطہ کہ حاصلِ آن محبّت ست مُحِب و محبوب متمیّز میگردند و صورتِ دائرہ پیدا میشود کہ مرکزِ آن دائرہ محبوبیّت ست و محیطِ آن مُحبّیّت آن مُحبّیّت مبدأ ولایتِ موسوی ست عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ و محبوبیّتِ آن مبدأ ولایتِ محمدی عَلَیہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ پس این مرکزِ محبوبیّت ازان مرکزِ محبّیّت کہ دائرہ گشتہ است پیش قدم آمد و بحضرتِ ذات تعالٰی نزدیک تر گشت چہ مرکز را سبقتے و قُربے ہست کہ دائرہ را نیست و ہمچنین این مرکز را نسبت بمحیطِ دائرہ نیز سبقتے و قُربے ہست کہ محیط

ولایت محمدی
دائرہ محبّیّت

محبوبیّت
دائرہ محبّیّت

رانیست پس ولایتِ محمدی از ولایتِ موسوی ہم اَسبق آمد و اَقرب علی صاحبہا الصلوٰت و التحیات
و وجہ دیگر از برائے سبقت و قربِ ولایت محمدی نیز بشنو چون بفضلِ اللہ سبحانہٗ درین مرکزِ محبوبیت
دُور دُور رفتہ میشود آن مرکز نیز صورتِ دائرہ پیدا میکند کہ مرکزِ آن محبوبیت صرف مینماید و محیطِ آن
محبوبیتِ ممتزج بمحبّیت ظاہر میگردد کہ نصیبِ فردے از افرادِ اُمت اوست بہ تبعیتِ او علیہ و علیٰ
آلہِ الصلوٰۃُ و السلامُ بلکہ بہ تبعیتِ ولایتِ موسوی نیز علی نبینا و علیہ الصلوٰۃُ و السلامُ کہ مناسبت
بمحیطِ دائرہ ازانجا آمدہ است کہ ولایتِ محمدی ہمہ وقت مرکز نیست و نشاۂ محبّیت نیز از برکاتِ آن
ولایت ست کہ بامتزاجِ آن مرکزِ ثانی دائرہ گشتہ است و مرکزِ دیگر از وے پیدا شدہ باید دانست کہ
این مرکزیت ثالث کار را بسیار پیش بُرد و نزدیکتر از نزدیکتر ساخت ۵ باکریمان کارہا
دشوار نیست ۔ زیادہ برین دقائق و اَسرار چہ وانمودہ آید و از ما ورائے تعیّنِ اول بیش ازین چہ گفتہ شود
ہر چند در تعیّنِ اول نیست کہ جزوِ او ست یا جزوِ او و بیک واسطہ یا بدو واسطہ اما در نظرِ کشفی بر اَجل
از تعیّنِ اول سبقت دارد و بمنازل از وے بطلوب نزدیکتر ست سوال ہر کمالے کہ جزء را میسر گردد کل را نیز میسر ست
زیرا کہ کل عبارت از ان جزء و اجزائے دیگر ست پس سبقتِ قرب کہ در جزء پیدا شود در کل نباشد وجہ آن چیست
جواب کمالیکہ در جزء بطریقِ اصالت پیدا شود در کل بہ تبعیت و بواسطتِ جزء خواہد بود نہ بطریقِ اصالت و شک نیست
کہ اصالت را سبقتے ہست کہ تبعیت را نیست و اصل را قربے ہست کہ فرع را نہ پس اگر مرکزِ دائرہ در کمالاتِ
مخصوصہ خود از دائرہ پیش قدمی نماید گنجایش دارد و تحقیق در جواب آن ست کہ کمالِ جزء در کل وقتے
سرایت نماید کہ آن کمال از ماہیتِ اصلیہ آن جزء ناشی شدہ باشد و اگر کمالے باشد در جزء کہ بعد از انقلابِ
ماہیتِ جزء پیدا شود لازم نیست کہ در کل سرایت کند کہ آن جزء بعد از انقلابِ ماہیتِ خود جزوِ آن کل نماند
است تا سرایت بآن نماید مثلاً نقرہ کہ یک جزوِ آن بعمل اکسیر طلا گردد و از ماہیتِ نقرہ بماہیتِ طلا انقلاب
نماید نمیتوان گفت کہ کمالاتِ ذہبیتِ این جزء بفضہ کہ کلِ او بودہ ست سرایت خواہد کرد چہ آن جزء بعد
از انقلابِ جزوِ او نماندہ ست تا سرایت کند فافہم و قس علیہ معرفۃ ما نحن فیہ سوال تعیّن

۱ بیچون و بیکیف ۲ محبوبیت صرفہ ۳ یعنی اگر چہ آن اول و حقیقت تعیّن اول در حقیقت آن اول و اول تعیّن اول نیست بلکہ تعیّن اول بیک یا دو واسطہ از اول ۴ یعنی ۵ یعنی

اوّل وجودی وجودِ او در خارج ست یا ثبوتِ علمی دارد و بس و ہیچکدام ازین دو ترددید درست نمی آید چہ در خارج نزدِ این بزرگواران جز یک ذاتِ احد تعالیٰ موجود نیست و دران خارج از تعیّنات و تنزّلات نامے و نشانے نہ و اگر ثبوت علمی گوئیم لازم آید کہ تعیّنِ علمی از وے سابق باشد و آن خلاف مقدّر ست

جواب گوئیم در نفسِ امر ثابت ست و اگر ثبوتِ خارجی ہم بگویند بآن معنی کہ در ماورائے علم ہم او را ثبوتے ہست نیز گنجایش دارد و اللہ سبحانہ المُلہِم للصّواب

مکتوب (۹۴) نود و چہارم

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد معصوم سلّمہ اللہ در دقائق کمال و جمالِ ذاتی و مرتبۂ مقدّسہ کہ فوق ست و نصیب تعیّناتِ حبیب و خلیل و کلیم علیہم السّلام ازان دو مرتبہ و بہرۂ تعیّنِ حضرتِ ایشان ازین

ذاتِ حضرتِ حق سبحانہ و تعالیٰ فی حدِّ ذاتہٖ جمیل ست و حُسن و جمالِ ذاتی او را ثابت ست نہ آن حسن و جمال کہ مکشوف و مُدرَک ما گردد و در تعقّل و تخیّلِ ما درآید مع ذٰلک در آنحضرت مرتبہ ایست اقدس کہ این حُسن و جمال ہم از غایتِ عظمت و کبریائی آن بآن مرتبہ نمیتواند رسید و حُسن و جمال متّصف نمیتواند ساخت تعیّنِ اوّل کہ تعیّنِ وجودی ست تعیّنِ آن کمال و جمالِ ذاتی ست و ظلِّ اوّلِ آنہاست و ازان مرتبۂ اقدس کہ کمال و جمال را ہم آنجا گنجایش نیست دران تعیّن ہیچ کائن نیست کہ او از غایتِ عظمت و کبریائی ہیچ تعیّنے متعیّن نمیگردد مصراع درکدام آئینہ درآید او + مع ذٰلک سرّے و نشاۂ ازان مرتبۂ اقدس در مرکزِ دائرۂ این تعیّنِ اوّل ودیعت نہادہ اند و نشانے ازان بے نشان آنجا تعبیہ نمودہ اند چنانکہ تعیّنِ اوّل منشأ ولایتِ خلیلی ست آن سرّ و آن نشاۂ کہ در مرکزِ این تعیّن نہادہ اند منشأ ولایتِ محمدی ست علیٰ صاحبہا الصّلوٰۃ والسّلام و آن حُسن و جمالِ ذاتی کہ تعیّنِ اوّل ظلِّ آنہاست شباہت بصباحت دارد کہ در عالمِ مجاز از قبیلِ حُسنِ خدّ و جمالِ خال ست و آن سرّ و نشاۂ کہ در مرکزِ ودیعت نہادہ اند مناسبت بملاحت دارد کہ وراءِ رشاقتِ قد و صباحتِ خدست و ورائے

حُسن چشم و جمالِ خال امریست ذوقی تا ذوق نہ ہند در نیابد شاعرے گوید ؎ آن دار دآن نگار کہ آنست ہر چہ ہست + آنرا طلب کنند حریفان کہ آن کجاست + ازین بیان تفاوت درمیانِ این دو ولایت دریاب ہر چند ہر دو از قربِ حضرتِ ذات تعالیٰ و تقدس ناشی میگردند اما مرجع یکے کمالات ذات ست و معادِ دیگرے صرف ذات تعالیٰ و چون ملاحت فوقِ صباحت ست پس وصول بملاحت بعد از طیِ مراتبِ صباحت صورت بندد و تا وصول جمیع مقاماتِ ولایتِ ابراہیمی میسر نشود وصول بحقیقت این ولایت کہ ذروہ علیائے ولایت محمدی ست میسر نیاید علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام و ازینجا تواند بود کہ خاتم الرسل علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات مامور بمتابعتِ ملتِ حضرتِ ابراہیم گشت علیہما الصلوٰۃ والسلام تا بوسیلہ این متابعت بحقیقتِ ولایتِ او برسد و از آنجا بحقیقتِ ولایتِ خود کہ تعبیر ازان بملاحت رفتہ است متحقق گردد و چون حضرتِ پیغمبر ما را بمرکزِ دائرہ ولایتِ خُلت مناسبتِ ذاتی ست کہ بحضرتِ اجمالِ ذات اقرب ست تعالیٰ و بمحیطِ آن دائرہ مناسبت کمتر ست کہ رو بتفصیلِ کمالاتِ ذات دارد تعالیٰ پس تا بکمالاتِ محیطِ آن دائرہ ہم متحقق نشود ولایتِ خُلت تمام نگردد ازینجاست کہ در صلوٰۃِ منطوقہ آمدہ ست کما صلیت علی ابراہیم تا کمالاتِ ولایتِ خُلت تمام او را میسر آید چنانچہ صاحبِ آن ولایت را میسر شدہ بود علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام و چون مکانِ طبعی ولایتِ محمدی نقطہ مرکزِ دائرہ ولایتِ خلیلی ست علیہما الصلوات والتحیات و سیرِ او نیز مقصور ست بر سیرِ مرکزیِ آن دائرہ ناچار ازانجا برآمدن و بمحیطِ آن دائرہ درآمدن و اکتسابِ کمالاتِ آن کردن متعسر باشد و خلافِ مقتضائے طبیعت بود پس متوسطے باید از افرادِ امت او علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ بہ تبعیتِ او علیہ الصلوٰۃ والسلام در عینِ آن مرکز بود و از راہِ دیگر مناسبتِ بمحیطِ آن دائرہ داشتہ باشد تا او اکتسابِ کمالاتِ آن مرتبہ نماید و بحقیقتِ آن مرتبہ متحقق گردد و پیغمبرِ متبوع او بحکمِ من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا و اجر من عمل بہا بتوسطِ وصولِ او بآن کمالات نیز متحقق شود و مراتبِ ولایتِ خلیلی تمام کند بیانِ سرِ این معما کہ برین فقیرِ ظاہر ساختہ اند آنست

---

۱ یعنی ولایت ابراہیمی و ولایت محمدی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام

۲ در ہر دو بالفتح و بالکسر لغتی ست

۳ یعنی بوضع چیزے دیگر بالا تر نہ نہند قال اللہ تعالیٰ ثم اوحینا الیک ان اتبع ملۃ ابراہیم حنیفا

۴ یعنی صلوٰۃ ماثورہ واردہ در حدیث از پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

۵ یعنی کسے کہ بنیاد راہ و روش نیک پس او را و اولاد و اقارب آن سنت کار کردہ و ثواب آن سنت را بآن کار کردہ و ثواب کار کردگان آن سنت بدون آنکہ از ثواب ایشان چیزے کاستہ شود

کہ نقطۂ مرکزِ دائرۂ ولایتِ خلت کہ از سایرِ نقطِ آن امتیاز بمحبت یافتہ است اگرچہ بسیط ست اما چون متضمن اعتبارِ محبیت و اعتبار محبوبیت ست صورتِ دائرہ پیدا میکند و ازان مرکز دائرہ پیدا میگردد کہ محیطِ آن اعتبارِ محبیت ست و مرکزِ آن اعتبار محبوبیت و منشأ ولایتِ موسوی علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام اعتبارِ محبیت ست کہ محیطِ آن دائرہ است و منشأ ولایتِ محمدی اعتبار محبوبیت کہ مرکزِ آن دائرہ است حصول حقیقتِ محمدی اینجا تصور باید نمود و بعد از ہزار سال این نقطہ مرکز دائرۂ ثانی کہ حقیقتِ محمدی بآن مربوط ست نیز وسعتے پیدا کرد و دو اعتبار در وے ہویدا گشت و بصوتِ دائرہ برآمد کہ مرکزِ آن محبوبیتِ صرف ست و محیطِ آن محبوبیتِ ممتزج بمحبیت و منشأ ولایتِ احمدی مرکزِ آن دائرہ است و احمد اسمِ دویم آن سرور ست علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ در اہلِ سموات بآن اسم معروف ست چنانچہ گفتہ اند ازینجا تواند بود کہ حضرت عیسے علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ از اہلِ سموات گشتہ است بشارتِ قدومِ آن سرور را باسمِ احمد دادہ است و این اسمِ مبارک را باذاتِ احد جل شانہٗ خیلے تقرب ست و یک مرحلہ ازان اسم دیگر بحضرتِ ذات جل سلطانہٗ نزدیکتر ست چنانچہ مبین گشت و این اسم از اسمِ مبارک احد بیک حلقہ میم جدا شدہ است کہ آن مبدأ محبت ست کہ باعث ظہور و اظہار گشتہ و ایضاً میم کہ در احمد اندراج یافتہ است از حروفِ مقطعاتِ قرآنی ست کہ در اوائلِ سور منزل گشتہ است و از اسرارِ غامضہ است و این حرفِ مبارک میم را بآن سرور خصوصیتے خاص ست کہ باعثِ محبوبیتِ او گشتہ است و او را از ہمہ تفوق دادہ است بر سرِ اصلِ سخن رویم و گوئیم کہ محیطِ آن دائرہ کہ عبارت از محبوبیت ست کہ ممتزج بمحبیت بود منشأ ولایت فردے از افرادِ امت آن سرور ست علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ باوجودِ حصولِ ولایتِ محمدی مرکزی مناسبت بمحیطِ دائرہ داشتہ باشد و بکمالاتِ آن ازیں مکتسب ساختہ و معلوم شد کہ این دولتِ ثانی او را از ولایتِ موسوی حاصل گشتہ است و او از طفیلِ این دو ولایتِ عظمے جامعِ کمالاتِ مرکز و محیط شدہ و مقرر ست کہ ہر کمالیکہ امت را میسر آید بہ نبی آن امت نیز آن کمال حاصل ست بحکم من سن سنۃ حسنۃ پس آن سرور را

ل یعنی مناسبت محیط دائرہ والکتساب کمالات آن ۱۲

ک یعنی ولایت موسوی ۱۲ و ولایت محمدی ۱۲ ف پس آن کمالات را ۱۲ و اعلم انہ ہہنا للبعد واشتباہات تعرض

عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بتوسُّطِ آن فرد کمالاتِ مُحیطِ آن دائرہ نیز میسّر شد و ولایتِ خُلّت
درحقِّ او عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ نیز تمام گشت و دُعائے اَللّٰھُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ کَمَا صَلَّیْتَ
عَلٰی اِبْرَاھِیْمَ بعد از ہزار سال باجابت مقرون گشت و مسئول مستجاب شد آن سرور را عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ
الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بعد از تمامیِ ولایتِ خُلّت کاروبار بآن سرّ و نشاۂ است کہ در مرکز ودیعت نہادہ
اند و تعبیرِ آن بملاحت یافتہ است و آن فرد را از برائے حراست و مُحافظتِ اُمّت ازان مقام بعالم باز
گردانیدہ خود در خلوتخانۂ غیب الغیب با محبوب خلوت داشتہ شعر ھَنِیْئًا لِاَرْبَابِ النَّعِیْمِ نَعِیْمُھَا
وَلِلْعَاشِقِ الْمِسْکِیْنِ مَا یَتَجَرَّعُ ✦ باید دانست کہ مُحیطِ مرکزِ ثالث ہر چند نسبت بمحیطِ مرکزِ تعیّنِ
اوّل اصغر مینماید اما اجمع ست چہ ہر چہ بحضرتِ ذات جَلَّ شَانُہٗ نزدیکتر ست جامع تر ست صغر
آن در رنگِ صغرِ انسان باید دانست کہ باوجود صغرِ جامع ترین جمیع اَصنافِ عالم ست و ایضاً
شخصیکہ بکمالاتِ این مُحیط متحقق گشت و از اجمالِ مرکز بتفصیلِ محیط آمد آن بے مُناسبتی کہ بمحیط و
تفصیل داشت زائل شد و بے تکلُّف از تفصیلے بتفصیلے رفت و بکمالاتِ آن تفصیل نیز متحقق گشت
بشنو با وجودِ کمالِ اقتدار چون نظامِ عالم بحکمت منوط ساختہ اند در تربیتِ محبوبان نیز از وجودِ اسباب
چارہ نبود ہر چند وجودِ سبب بیش از بہانہ نباشد و زیادہ از رُوپوشِ قدرت نبود سُنَّتَ اللّٰہِ الَّتِیْ
قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّۃِ اللّٰہِ تَبْدِیْلًا تنبیہ نبی ہر چند بعضے کمالات را بتوسُّطِ فردے
از اَفرادِ اُمّتِ خود حاصل نماید و بتوسُّلِ او بعضِ مقامات برسد اما نقصِ آن نبی ازین راہ لازم نیاید و
آن فرد را مزیّتے باین توسُّط بران نبی حاصل نشود چہ آن فرد این کمال را بمتابعتِ آن نبی یافتہ است
و بہ طفیلِ او و باین دولت رسید پس آن کمال فی الحقیقۃ از آنِ آن نبی ست و نتیجۂ مُتابعتِ اوست و آن
فرد بیش از خادمِ او نیست کہ از خزائنِ او خرج کردہ لباسہائے مُزیّن و فرشہائے مُزیّن طیّار کردہ می آرد
کہ باعثِ مزیدِ حُسن و جمالِ مخدوم میگردد و در عظمت و کبریائے او مے افزاید اینجا کدام نقصِ مخدوم ست
و کدام مزیّتِ خادم ست امداد و اعانت از ہمگنان نقص ست اما از خُدّام و غِلمان کہ امداد و اعانت

واقع شود عین کمال ست و موجب ازدیاد جاہ و جلال آں ناقصے باشد کہ یکے را بدیگرے خلط کند و در توہم منقصت افتد بادشاہان بامداد خدم و حشم ملکہا میگیرند و قلعہا فتح مینمایند و ازین امداد غیر از عظمت و ابہت بادشاہان ہیچ معلوم نمیشود و نیز غیر از شرف و عزت خدم و حشم ہیچ ظاہر نمیگردد امتان خدام و غلمان انبیا اند علیہم الصلوات والتسلیمات اگر ازینہا امدادہا باین بزرگواران برسد چہ جائے توہم منقصت شان ست و آنکہ گویند کہ این بزرگواران اصلا محتاج بامداد نیستند و جمیع مراتب کمال ایشان را بالفعل حاصل ست مکابر صریح ست چہ این بزرگواران نیز بندگان خداوند جل شانہ و ہموارہ از فیوض و برکات فضل و رحمت او امیدوارند و ہمیشہ خواہان ترقیات در حدیث آمدہ است من استوی یوماہ فہو مغبون و آن سرور مر امت خود را فرمودہ است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام سلوا اللہ لی الوسیلۃ و ایضا در حدیث صحاح آمدہ است کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یستفتح بصعالیک المہاجرین یعنی پیغمبر خدا علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام در جنگہا طلب فتح میکرد بتوسل فقراء مہاجرین این ہمہ طلب امداد و اعانت ست جمعیکہ امداد و اعانت امتان را در حق این بزرگواران تجویز نمے نمایند و این بزرگواران را محتاج بامداد شان نمیدانند نظر شان بزرگی انبیا افتادہ است علیہم الصلوات والتسلیمات و علو درجات شان در نظر اینہا آمدہ مع ذلک اگر نظر شان بر عبودیت این بزرگواران نیز مے افتاد و احتیاجات ایشان کہ بمولائے خود دارند جل شانہ معلوم شان میگشت از امداد امتان انکار نمے نمودند و از اعانت خدام و غلمان شان استبعاد نمیکردند ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شئ قدیر والصلوٰۃ والسلام علی نبینا و علی جمیع الانبیاء و علی الملائکۃ الکرام العظام +

مکتوب (۹۵) نود و پنجم

بمولانا صالح کولابی در اسراریکہ مخصوص بولایت حضرت ایشان ست مدظلہ العالی ولایت

مجدد قدس سرہ

این فقیر ہر چند مُربّائے ولایتِ محمّدی و ولایتِ موسوی ست علٰی صاحبِہما الصّلوٰۃُ والسّلامُ و بطُفیلِ این دو اکابر علیہما الصّلوٰتُ والتّسلیماتُ مرکّب از نسبتِ محبوبی و نسبتِ مُحبّی ست کہ رئیسِ محبوبان حضرتِ محمد رسول اللہ ست صلّی اللہُ تعالٰی علیہ وعلٰی آلہٖ وسلّم و رئیسِ مُحبّان حضرتِ کلیم اللہ علٰی نبیّنا وعلیہ الصّلوٰۃُ والسّلامُ امّا بوسیلۂ مُتابعتِ حضرتِ خاتم الرُّسل علیہ وعلیہم وعلٰی آلِ کلٍّ الصّلوٰۃُ والسّلامُ با ولایتِ من کاروبارِ دیگر ست و مُعاملۂ علیحدہ بآن مربوط ست اگرچہ اصلِ این ولایت ولایتِ پیغمبرِ خود ست علیہ وعلٰی آلہ الصّلوٰۃُ والسّلامُ کہ ولایتِ محمدی باشد کہ منشأ آن بالاصالۃ نسبتِ محبوبیّت صِرف ست لیکن چون نشأۂ ولایتِ موسوی کہ بالاصالۃ ناشی از مُحبّیّت صِرف ست با این ولایت ضم گشتہ است و منصبغ برنگِ آن نیز شدہ ہیئتے دیگر پیدا کردہ است بلکہ توان گفت کہ حقیقتے دیگر گشتہ و ثمرۂ دیگر دادہ و نتیجۂ دیگر آوردہ خوش گفت ؎

ازین افیون کہ ساقی در مے افگند + حریفان را نہ سر ماند و نہ دستار + ربّنا اٰتنا من لّدنک رحمۃً وّھیّئ لنا من امرنا رشدًا ۔ والسّلامُ علٰی من اتّبع الھُدٰی

فصل بالخیر ۔ اگر شمۂ ازان کاروبار کہ باین ولایت مربوط ست اظہار نماید و یا اشارتے ازان معاملات کہ بآن ولایت منوط ست ظاہر سازد قُطِعَ البُلعُومُ وذُبِحَ الحُلقُومُ ہر گاہ ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ در اظہارِ بعضے عُلوم کہ از حضرتِ پیغمبر گرفتہ است علیہ وعلٰی آلہ الصّلوٰۃُ والسّلامُ قُطِعَ البُلعُومُ گوید از دیگران چہ گفتہ آید غوامضِ اسرارِ الٰہی ست جلّ سُلطانہٗ کہ با خصّ خواصِ عبادِ خود در میان میدارد و نامحرمے را در حوالۂ آن نمیگذارد حضرتِ خاتم الرُّسل علیہ وعلیہم الصّلوٰاتُ والتّسلیماتُ کہ رحمتِ عالمیان ست از کمالِ معرفت و وفورِ قدرت آن اسرار را با ابوہریرہ وغیرہ در میان آورد و قابلیتِ مستمعان و انستہ آن دُرہائے مکنونہ را با ایشان ایثار فرمود و مثلِ من مفلسِ کم بضاعت از تذکّر و خطورِ آن اسرار ہراسان و لرزان ست و ہیچگونہ مناسبتِ خود را با این خرابی و آوارگی با آن مطالبِ عُلیا نمے یابد و امید مصراع باکریمان کارہا دشوار نیست + بلکہ خدا چنین باید جلّ شانہٗ

---

۱ بعد از درود

۲ بعد از نیاز

۳ بعد از ایمان

۴ بعد از اختیار

۵ بعد از پہنان

۶ بعد از مردارہائے

۷ بعد از پیوستہ

۸ بعد از رنگین

۹ بعد از بار

۱۰ بعد از والبتہ

۱۱ بعد از اندکے

۱۲ بعد از والبتہ

۱۳ بعد از ہمیشہ

۱۴ بعد از ہمیشہ

۱۵ بعد از ہمیشہ

۱۶ بعد از ہمیشہ

۱۷ بعد از ہمیشہ

۱۸ بعد از ہمیشہ

۱۹ بعد از ہمیشہ

۲۰ بعد از ہمیشہ

۲۱ بعد از ہمیشہ

۲۲ بعد از ہمیشہ

وخدائے را اینچنین کرم شاید این کرم در حق ما امروزہ نیست مشت خاک ما را از خاک برداشتہ خلیفہ خود ساخت و بہ نیابت خود قیوم اشیا گردانید و بے واسطہ اورا تعلیم اسماء جمیع اشیا فرمود و ملائکہ را کہ عباد مکرم اویند تلامیذ او گردانید و اینان را بآن بزرگی امر بسجود او نمود و ابلیس را کہ ملقب بمعلم ملکوت بود و در طاعت و عبادت شان عظیم داشتہ چون در سجود او را با آورد و تعظیم و توقیر او نمود از درگاہ معلای خود رانده ملعون و مطرود گردانید و ملام و مطعون ساخت و آن مشت خاک را قدرتے و ہمتے بخشید کہ تحمل بار امانت او نمود آن امانت کہ سموات و ارض و جبال از تحمل آن ابا نمودند و ترسیدند و نیز او را قوتے عطا فرمود کہ بآن قوت قابلیت رویت خالق سموات و ارض کہ بچون و بچگونہ است باچونی و چگونگی خود پیدا کرد با آنکہ جبل بآن صلابت بیک تجلی او سبحانہ پارہ پارہ شد و خاکستر گشت آن خدائے کہ قدیم الاحسان و ارحم الراحمین ست تو اناست کہ مثل من و پس ماندہ را بدرجات سابقان رساند و بطفیل شان شریک دولت شان گرداند ؎ اگر بادشاہ بر در پیر زن + بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن

تنبیہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ہمیشہ بر تنزیہ و تقدیس خود ست و از صفات حدوث و سمات نقص منزہ و مبرا ست تغیر و تبدیل را دران حضرت جل سلطانہ بار نیست و اتصال و انفصال را دران بارگاہ گنجایش نہ تجویز حالیت و محلیت آنجا کفر ست و حکم باتحاد و عینیت عین الحاد و زندقہ خواص عباد او تعالیٰ ہر چند دران حضرت قرب و وصل پیدا کنند از قبیل قرب جسم بجسم نخواہد بود و از جنس اتصال جوہر بعرض نہ آنجا اگر قرب ست بچون ست و اگر وصل ست ہم بچون ہمگی کاروبار این بزرگواران دران حضرت جل سلطانہ از عالم بچونیست و عالم چون نسبت بعالم بچون حکم قطرہ دارد نسبت بدریائے محیط کہ آن ممکن ست و این واجب تعالیٰ و نیز عالم چون در ضیق زمان و مکان کائن ست و عالم بچون از تنگی و آرستہ است و از زمان و مکان گذشتہ آرے میدان عبارت و تعبیر دران عالم متسع ست و درین عالم تنگ و تاریک لعلوہ عن العبارۃ و بعدہ عن الاشارۃ ارحم الراحمین خواص عباد خود را نصیبے از بچونی دادہ در عالم بچون سر دادہ ست و بمعاملات بچونی مشرف ساختہ است

اگر فرضاً تعبیر ازان ہیچونی بچون نمایند بعید تر ازان ست کہ بالغان لذت جماع را بنارسیدگان بلذات قند و شکر تعبیر کنند چہ این ہر دو لذت از یک عالم چون ست و آن تعبیر و معبر از دو عالم متباین و ناچار چون کسے تعبیر از بیچون بچون نماید و بر بیچون احکام چون اجرا کند جائے آن دارد کہ مورد طعن و طرد گردد و بالحاد و زندقہ متہم شود پس دقت و غموض آن اسرار از راہ عبارت و تعبیر آمدہ نہ از راہ تحقق و حصول آن زیرا کہ متحقق شدن بآن اسرار کمال ایمان ست و تعبیر نمودن ازان بچون بعبارات چون عین کفر و الحاد من عرف اللہ کل لسانہ را اینجا کار باید فرمود ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شیء قدیر و الحمد للہ اولا و آخرا و الصلوٰۃ علی رسولہ دائما و سرمدا

مکتوب (۹۶) نود و ششم

بفقیر ہاشم کشمی در اسرار یکہ متعلق ست بدو اسم مبارک آن سرور صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ احمد و محمد باشد حضرت پیغمبر ما علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ و السلام مسمے بدو اسم ست و ہر دو اسم مبارک او در قرآن مجید مسطور ست فرمود محمد رسول اللہ و نیز فرمود در حکایت بشارت روح اللہ اسمہ احمد و ہر کدام این دو اسم مبارک را ولایت علیحدہ است ولایت محمدی ہر چند ناشی از مقام محبوبیت است علیہ الصلوٰۃ و السلام اما آنجا محبوبیت صرف کاین نیست مزجے از نشاۂ محبیت نیز دارد اگرچہ آن مزج بالاصالۃ اورا ثابت نباشد اما مانع مقام محبوبیت صرف ست و ولایت احمدی ناشی از محبوبیت صرف ست کہ شائبۂ محبیت ندارد این ولایت از ولایت سابق پیش قدم ست و یک مرحلہ مطلوب نزدیکتر ست و محب مرغوب تر چہ محبوب ہر چند در محبوبیت تمام تر بود از استغنا و بے نیازی اورا کامل تر باشد و در نظر محب زیباتر در آید و رعنا تر نماید و بیشتر محب را بخود منجذب سازد و شیفتہ و والہ تر گرداند ؎ نہ تنہا آفتم زیبائی اوست ۔ بلائے من ز ناپروائی اوست ۔ مراد از بلا افراط عشق ست کہ مطلوب عاشق ست سبحان اللہ احمد عجب اسمے ست سامی کہ مرکب از کلمۂ مقدسۂ احد ست و

۱ چہ تعبیر و عبارت چون از عالم چون و تعبیر و معبر از عالم بیچون فائدہ یعنی از کوشش نخواہد شد فقط جل و علا اللہ اعلم ۲ زبان ورے و از ہمہ عبارتہا ۳ کہ شد ۴ واقعہ ست در آخر سورۂ انا فتحنا و یاوہم ۱۲ ۵ نسخہ ہاشم ۶ الاضافۃ للتشریف کما فی ناقۃ اللہ و بیت اللہ قال اللہ تعالیٰ و کلمتہ القاہا الی مریم و روح منہ فافہم ۱۲ ۷ واقعہ ست در سورۂ یوسف ۸ پارہ قریب ۱۲ ۹ نسخہ ۱۰ بیت

از حلقۂ حرف میم کہ از غوامض[1] اسرارِ الٰہی ست جَلَّ شَانُہٗ در عالمِ ہیچون و گنجایش ندارد کہ در عالمِ چون تعبیر ازان ہیچ ممکنون بغیر از حلقۂ میم توان کرد اگر گنجایش میداشت حضرت حق سُبحانہٗ وتعالےٰ بآن تعبیر میفرمود و اَحَد احد ست کہ لَا شَرِیْکَ لَہٗ ست و حلقۂ میم طوقِ عبودیت ست کہ بندہ را از مولےٰ متمیز گردانیدہ است پس بندہ ہمان حلقۂ میم ست و لفظِ اَحَد از برائے تعظیمِ او آمدہ ست و اظہارِ اختصاص او کردہ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ؎ چو نام این ست نام آور چہ باشد + بعد از ہزار سال کہ آنرا تاثیرے نہادہ اند در تغییرِ اُمورِ عظام مُعاملۂ آن ولایت باین ولایت کشید و ولایت محمدی بولایتِ احمدی انجامید و کار و بار از دو طوقِ عبودیت بیک طوق رسید و بجائے طوقِ نخستین حرفِ اَلف کہ رمزے از ربِّ اوست متمکن گشت تا محمد احمد شد عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بیانش آنست کہ دو طوقِ عبودیت عبارت از دو حلقۂ میم ست کہ در اسمِ مبارکِ محمد اندراج یافتہ است تواند بود کہ آن دو طوق اشارت بدو تعیّنِ او باشد عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ یکے ازان دو تعیّنِ جسدی بشری ست و دوم تعیّنِ روحی ملکی و در تعیّنِ جسدی ہر چند بواسطۂ عروضِ موت فتور رفتہ بود تعیّنِ روحی قوت گرفتہ اما اثرِ آن تعیّنِ باقی ماندہ بود ہزار سال بایست تا آن اثر نیز زائل شود و نشانے ازان تعیّن نماند و چون ہزار سال آخر آمد و اکثرے ازان تعیّن نماند و یک طوق عبودیت ازان دو طوق گسستہ شد و زوالے و فنائے بآن طاری گشت و اَلِفِ اُلوہیت کہ آنرا در رنگِ بقائے باللہ تواں گفت بجائے آن بنشست ناچار محمد احمد گشت و ولایتِ محمدی بولایتِ احمدی انتقال فرمود پس محمد عبارت از دو تعیّن آمد و احمد کنایت از یک تعیّن باشد و بس پس این اسم بحضرتِ اطلاق اقرب باشد و از عالمِ دور تر بود **سوال** فنا و بقا کہ مشایخ قرار دادہ اند و ولایت را بآن مربوط ساختہ بچہ معنی ست و این فنا و بقا کہ در تعیّنِ محمدی گفتہ شد بکدام معنی **جواب** فنا و بقا کہ ولایت بآن مربوط ست فنا و بقائے شہودی ست اگر فنا و زوال ست باعتبارِ نظر ست و اگر بقا و ثبات ست ہم باعتبارِ نظر آنجا صفاتِ بشری را استتار ست نہ زوال و فنا و این تعیّن نہ اینچنین ست بلکہ اینجا صفاتِ بشری را زوالِ وجودی متحقق ست

[1] یعنی از رازہائے پنہانی حق جل وعلا قال اللہ تعالیٰ یدبر الامر من السماء الی الارض ثم یعرج الیہ

دویم

بوجہ کان مقدارہ الف سنۃ مما تعدون ۱۲ منہ

سنۃ ۱۲ منہ

باقی ماندہ ۱۲

جبہ ۱۲

مادر ۱۲

بالبشریۃ ۱۲

محمدی ۱۲

پنہان شدن ۱۲

وانخلاع از جسدی بروحی کائن و در جانب بقا اینجا نیز هر چند بنده حق نشود و از بندگی نه برآید اما بحق نزدیکتر می افتد و معیت بیشتر پیدا میکند و از خود دور تر گشته احکام بشری از وے مسلوب تر میگردد و باید دانست که این عروج محمدی که مربوط باتباعے صفات بشری ست هر چند کاروبار او را علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام بالاتر برد و بدرجهٔ علیا رساند و از کشاکش غیر و غیریت وارهاند اما معامله بر امتان او علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام تنگ تر گشت و نور هدایت او که بواسطهٔ مناسبت بشریت بود کمتر شد و توجهے که بحال این واپس ماندگان داشت قلت پیدا کرد و بکلیت متوجهٔ قبلهٔ حقیقی گشت وائے بر آن رعایا که بادشاه بحال شان نپردازد و بکلیت بمحبوب خود متوجه شود از اینجاست که بعد از هزار سال ظلمات کفر و بدعت مستولی گشته است و نور اسلام و سنت نقصان پیدا کرده

ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انك على كل شيء قدير

مکتوب (۹۷) نود و هفتم

بصوفی قربان جدید در سیر موهوم بودن عالم صوفیه که عالم را موهوم گفته اند نه بآن معنی ست که عالم محض اختراع و تراش وهم ست که آن مذهب سوفسطائی بیخ درست بلکه موهوم بآن معنی ست که در مرتبهٔ وهم بخلق خداوندی جل شانه مخلوق گشته است و دران مرتبه بصنع او تعالیٰ ثبوت و استقرار پیدا کرده لیکن خیر و کمال که در وے ثابت ست مستعار از مرتبهٔ حضرت وجود ست تعالیٰ وتقدس و ظلے ست از ظلال کمالات آن مرتبهٔ مقدسه و شر و نقص که در وے کائن ست مستعار از عدم ست و ظلے ست از ظلال شرور و نقائص که دران عدم مخزون ست که منشأ هر شر و نقص ست چون سالک مستعد بحکم تربیت خداوندی جل سلطانه این امانات را درست باهل آن امانات بسپارد خیر و کمال را باهل آن بدهد و شر را باهل شر حواله نماید ناچار بدولت فنا متحقق گردد و نامے و نشانے از وے نماند نه از خیر در وے اثرے بود و نه از شر او را ضرر ے متوقع باشد چه هر چه او داشت از خیر و شر همه مستعار از وجود حقیقی گردد

وعدم بودہ است کہ او از خانۂ پدرِ خود چیزے نیاوردہ است ہنر دروے بیش از امانت داری امرے دیگر نبودہ وچون امانات را تمام باہل امانات رد نماید لاجرم از زحمتِ منی فرمائی خلاص شود وبفنا و نیستی ملحق گردد

مکتوب (۹۸) نود و ہشتم

بحاجی عبد اللطیف خوارزمی در سرِ کثرتِ التذاذ از حسنِ صوری خیر و کمال حسن و جمال ہر جا ہست اثرِ وجود ست کہ خیرِ محض ست و مخصوص بواجب الوجود جل سلطانہ و در ممکن چنانچہ وجود ازان حضرت جل و علا بطریقِ ظلیت منعکس گشتہ است حسن و جمال نیز ازان مرتبۂ مقدسہ بطریقِ ظلیت آمدہ ذاتی ممکن بواسطۂ عدمِ ذاتی او کہ شرِ محض ست قبح و نقص ست لیکن این حسن و جمال کہ در ممکن مشہود ست ہر چند از وجود آمدہ است اما چون در مرآتِ عدم ظاہر شدہ است حکم مرآت گرفتہ نصیبے از قبح یافتہ است و نقص پیدا کردہ و ممکن چون قبحِ ذاتی دارد آنقدر حظ و لذت کہ ازین حسن دمے یابد از حسنِ خالص کہ مبدأ این حسن ست در نمیابد چہ مناسبت باین بیشتر دارد نسبت بآن کناس را بواسطۂ مناسبت لذتے کہ از رائحۂ منتنہ کائن ست از رائحۂ طیبہ نیست قصہ مشہور ست کہ کناسے از محلۂ عطاران گذشت از فرط بوئے خوش ناخوش گشتہ بیہوش شدہ افتاد بزرگے ازان راہ میگذشت چون بر سرِ معاملہ او مطلع شد فرمود کہ نجاستے نزدِ مشام او بگذارید کہ از بوئے ناخوش آن خوش گشتہ بہوش آید چنان کردند بہوش آمد + +

مکتوب (۹۹) نود و نہم

بجناب سیادت مآب ارشاد پناہ میر مومن ملجی در اظہارِ شکرِ نعمِ ظاہریہ و باطنیہ کہ مفاض از برکاتِ اکابرِ ماوراء النہر ست + الحمد للہ و سلام علی عبادہ الذین اصطفی + من لم یشکر الناس لم یشکر اللہ حقوقِ علما و مشایخِ ماوراء النہر شکر اللہ تعالی سعیہم بر ذمۂ ما و پس ماندگان

ف ۱ حسن ہر جا

ف ۲ یعنی ہر کہ شکر مردم بجا نیارد شکر حق سبحانہ و تعالی بجا نیاورد رواہ الترمذی

ف ۳ قولہ ماوراء النہر یعنی آنچہ از دے رود باشد چون ملک توران و ازاں آن دے رود چون دانستہ شد

و دور افتادگان بلکه بر کافهٔ اهل اسلام هندوستان آنقدرست که در ضمن تقریر و حیز تحریر آید
درستی اعتقاد بر وفق آرائے صائبهٔ اهل سنّت و جماعت کثّرهم الله سبحانه فی الامصار
از تحقیقات این بزرگواران اکتساب نموده ایم و صحّت عمل بموجب مذهب علماء حنفیه رضی الله تعالی
عنهم از تدقیقات ایشان حاصل کرده و نیز سلوک طریقهٔ علیّه صوفیّه قدّس الله تعالی اسرارهم
درین دیار از برکات آن بقعهٔ شریفه مستفاد ست و تحقیق مقام جذبه و سلوک و فنا و بقا و سیر
الی الله و سیر فی الله که بمرتبهٔ ولایت خاصه مربوط ست از فیوض اکابر آن عرصهٔ متبرکه مفاض
بالجمله اگر ظاهر ست اصلاح از انجا یافته است و اگر باطن ست فلاح از انجا حاصل نموده ؎
شکر فیض تو چمن چون کند اے ابر بهار ✤ که اگر خار و اگر گل همه پرورده تست
حرسها الله سبحانه و اهالیها من الآفات و البلیات بحرمة سید السادات علیه
و علی اله الصلوات و التسلیمات ✤ مع ذلك یارانے که بتقریبات ازان دیار علیا باین دیار سفلی
می آیند الطاف حضرات ذوی البرکات آنجا علی الخصوص اشفاق ملازمان ارشاد و هدایت پناه
افاده و افاضه دستگاه سلّمهم الله تعالی نسبت باین حقیر اظهار مینمایند که عالی جناب نجابت
آیات ایشان را بتوحسن ظن کائن ست و بعض علوم و معارف ترا که تسوید نموده مطالعه فرموده اند
و پسندیده این قسم بشارت از بزرگان باعث ازدیاد امیدواری میگردد و بر تحریر بعض اذواق و
مواجید دلیر میسازد و چون درین ایام بتازگی شیخ ابوالمکارم صوفی آمده اظهار الطاف ایشان نموده
و انواع مهربانی بیان فرموده ناچار اعتماد بر کرم ایشان نموده بچند کلمه متصدّی گشت و خود را فرا یاد
ایشان داد و چون نقل بعض مسوّدات این فقیر را اخوی خواجه محمد هاشم کشمی که از دوستان صمیمند
به مصحوب صوفی مشار الیه مرسل داشته است اکتفا بآن نموده حرفے از مقولهٔ علوم و معارف این طائفهٔ
علیّه درین رقیمه مندرج نساخت از عنایات و اشفاق حضرات امید آن دارد که در اوقات مرجوّه از
دعائے خیر و فاتحه سلامت خاتمه منسی نخواهند فرمود ربّنا اٰتنا من لدنك رحمة و هیّئ لنا

فراموش
سلامتی

مِن اَمرِ نا رَشَدًا ط دعواتِ فقیر انہ این حقیر را بحضرات عالی درجات ہر کدام جناب نقابت[1] و نجابت پناہ ملاذ اہل اللہ سیّد میرک شاہ و جناب افادہ دستگاہ علّامۃ الوریٰ مولانا حسن و جناب ناصر الشریعۃ حافظ الملّۃ قاضی تولک ادام اللہ تعالیٰ برکاتہم تبلیغ فرمایند بمخدوم زادہائے گرامی نیز فقیر زادہا عرضِ دُعا نمودہ التماسِ فاتحہ مینمایند +

مکتوب (۱۰۰) صدم

بشیخ نور الحق در کشفِ سرِّ گرفتاریِ حضرتِ یعقوب بحضرتِ یوسف علیٰ نبیّنا وعلیہما الصّلوٰۃ والسّلام بابعضے از اسرارِ غریبہ وعلومِ عجیبہ اَلحمدُ للہِ وسلامٌ علیٰ عبادِہِ الّذینَ اصطفیٰ

فضائل و کمالات دستگاہ اخوی اعزّی شیخ نور الحق از سرِّ گرفتاری کہ حضرتِ یعقوب را بحضرت یوسف بودہ صلوٰاتُ اللہِ سبحانہٗ وتسلیماتُہٗ تعالیٰ علیٰ نبیّنا وعلیہما باہتمام وشوقِ تمام استفسار نمودہ بودند و این فقیر نیز مدّتہا بود کہ شوقِ انکشافِ این معنی داشت چون شوقِ ایشان علاوہ آن شوق شد بے اختیار بکلّیت متوجّہِ کشفِ این دقیقہ گردید در بادیِ نظر ظاہر ساختند کہ خلقتِ او وحُسن و جمالِ او علیٰ نبیّنا وعلیہِ الصّلوٰۃُ والسّلام از جنسِ خلقت وحُسن و جمالِ این نشاۂ دُنیویّہ نیست وظاہر گشت کہ جمالِ او از جنسِ جمالِ بہشتیان ست ومشہود گردید کہ باوجودِ این نشاۂ صباحتِ او را شباہت بحُسنِ حور و غلمان ست بعد ازان آنچہ بتفصیل دران باب بکرم وفضلِ خداوندی جلّ سلطانہٗ فائض گشت در قیدِ کتابت آوردہ مُرسل داشت سُبحانک لا علمَ لنا اِلّا ما علّمتنا[2] در پسِ آئینہ طوطی صفتم داشتہ اند + آنچہ اُستادِ ازل گفت بگو میگویم +

سوال این ہمہ افراطِ محبّت و گرفتاری کہ حضرتِ یعقوب را بحضرتِ یوسف بودہ است علیٰ نبیّنا وعلیہما الصّلوٰاتُ والتّسلیماتُ از کدام راہ بودہ وحال آنکہ حضرتِ حق سبحانہٗ وتعالیٰ او را و آباءِ کرامِ او را علیٰ نبیّنا وعلیہم الصّلوٰاتُ والبرکاتُ والتّحیّاتُ اُولِی الاَیدِی والاَبصارِ

---

[1] قولہ نقابت پناہ کہ نقابت بکسر نون در لغت بمعنی نقیب ست و نقیب بزرگ قوم را گویند و نجابت بفتح اصالت و بزرگواری و گرامی شدن ۱۲ غفرلہ

[2] نجابت پناہ کہ نجابت بفتح خوبروئی و پسندیدگی رنگ و انسان ضد قباحت ۱۲ غفرلہ

[3] یعنی بعد از انکہ در بادی نظر ساختند الخ ۱۲

[4] قال اللہ تعالیٰ فی سورۃ ص من الجزء الثالث والعشرین واذکر عبادنا ابراہیم

میفرماید و نیز در شانِ او و در شانِ آباءِ کرام او میفرماید اِنَّا اَخْلَصْنٰهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ وَ اِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ پس گرفتاری بما دونِ حق جَلَّ وَعَلَا چه مناسب شانِ انبیاءِ اُولِی الْاَیْدِی وَالْاَبْصَارِ باشد و مخلصانِ برگزیده را این همه تعلّق بمخلوقے چه گنجایش دارد

گفته نشود که این گرفتاری بما دونِ حق نبود تعالیٰ که مخلوق بیش از مرآتِ حُسن و جمالِ او نیست سُبْحَانَهٗ چنانچه صوفیه گفته اند و شهودِ وحدت را در مرآتِ کثرت تجویز کرده و سوائے رویتِ اُخروی درین نشاه در مجالی و مظاهرِ صُوَرِ ممکنات مُشاهده و مُکاشفه اثبات نموده **زیرا که** این قسم کشف و شُهود که سالکانِ صوفیه را در غلباتِ توحید درین نشاهٔ فانیه دست میدهد نزدیک ست که خواصِ اُمتانِ انبیاء را از ان استنکاف بود و اینان ازان مکشوف و مشهود تحاشی و تنزّه نمایند هرگاه معامله اینچنین بود به انبیاءِ برگزیده ثبوتِ این نوع احوال را چه احتمال ست بلکه تصوّرِ این معنی در حقِ این بزرگواران عین وبال ست **جواب** این سُوال مبتنی بر مقدمه ست و آن آنست که حُسن و جمالِ آخرت و همچنین تلذّذات و تنعّماتِ آن موطن نیز نه در رنگِ حُسن و جمالِ دنیوی ست نه مثلِ تلذّذات و تنعّماتِ اینجا زیرا که آن حُسن و جمال همه خیر در خیر ست و آن تلذّذ و تنعّم همه مرضی و مقبولِ مولیٰ جَلَّ شَانُهٗ و این حُسن و جمال همه شر و نقص ست و این تلذّذ و تنعّم همه نامقبول و غیر مستحسن لهذا دارِ آخرت دارِ رضا آمد و دارِ دنیا دارِ غضبِ مولیٰ گشت جَلَّ سُلْطَانُهٗ **سُوال** حُسن و جمال در ممکن چون مستعار از مرتبهٔ حضرتِ وجوب بود تعالیٰ و ممکن بیش از مظهر و مرآتِ آن مرتبه نباشد چه ممکن از خود هیچ ندارد و آنچه دارد مستفاد از حضرتِ وجوب ست تعالیٰ و تقدّس پس تفاوت درین دو موطن از کجا آید و چرا یکے مرضی و مقبول و دیگرے نامقبول و غیر مستحسن گردد **جواب** مبنی بر چند مقدمه ست **مقدمهٔ اولے** آنکه عالم بتمامه مجالی و مظاهرِ اسما و صفاتِ واجبی ست جَلَّ شَانُهٗ و مرایائے کمالاتِ اسمائی و صفاتی او تعالیٰ **مقدمهٔ دویم** آنکه صفاتِ واجبی جَلَّ سُلْطَانُهٗ هر چند داخلِ دائرهٔ وجوب اند اما چون احتیاجے در وجود و قیام اینان را بحضرتِ ذات تعالیٰ ثابت ست رائحهٔ از امکان درینها

کائن ست و وجوب ذاتی در حق شان غیر مقطوع چہ وجوب شان بخود نیست بلکہ بذات واجب تعالے
وہر چند اینہا را غیر ذات نگویند اما از غیریت چارہ ندارند چہ اثنینیت در میان اینہا کائن ست و
الاثنان متغایران قضیہ مقررہ ارباب معقول ست مع ذلک اطلاق امکان در حق شان نباید کرد
کہ موہم حدوث ست لان کل ممکن حادث عندھم و وجوب بالغیر نیز دران موطن نباید تجویز نمود
کہ موہم انفکاک شان ست از حضرت ذات تعالی وتقدس **مقدمہ ثالث** آنکہ ہر کجا کہ رائحہ امکان
ست عدم را فی حد ذاتہ آنجا گنجایش ست اگرچہ حصول آن عدم محال بود لیکن آن استحالہ ناشی از غیر
او نگشتہ است بلکہ از جائے دیگر آمدہ **مقدمہ رابع** آنکہ اسما و صفات واجبی را جل سلطانہ
چنانچہ در جانب وجود شان حسن و جمال کائن ست در جانب احتمال عدم شان نیز حسن و جمال ثابت
اگرچہ ثبوت این حسن در مرتبہ حس و وہم بود کہ مناسب عدم ست و ہر چند مستعار از جوار باشد کہ عدم را
فی حد ذاتہ غیر از شر و قبح نصیبے نیست و جود ست کہ سراسر خیر و کمال ست و بتمامہ حسن و جمال باید دانست
حسنیکہ در عدم نمودار گردد در رنگ آنست کہ حنظل را بشکر خلاف نمایند و شیرین دانانند **مقدمہ**
خامس آنکہ بکرم اللہ سبحانہ بنظر کشفی لائح گشتہ است کہ درین نشاۂ جانب عدم ممکن را از کمال اقتدار
تربیت نمودہ آنرا در مرتبہ حس و وہم بصنع کامل خود ثبات و استقرار بخشیدہ اند و مظہر حسن و جمال صفات
کہ در جانب احتمال عدم شان نمودار شدہ بود ساختہ و نیز واضح گشتہ است کہ در نشاۂ آخرت جانب
وجود ممکن را ترجیح دادہ مظہر حسن و جمال صفات کہ در جانب وجود شان ثابت ست خواہند ساخت چون
این مقدمات پنجگانہ معلوم گشت تفاوت در میان حسن و جمال این نشاۂ و حسن و جمال آن نشاۂ واضح
شد و قبح یکے و حسن دیگرے لائح گردید و غیر مرضی از مرضی تمیز پیدا کرد و ازین تحقیقات ہم حل این سوال
شد و ہم توضیح مقدمہ شد کہ جواب سوال اول مبتنی بر و بودہ است کما لا یخفی علی الفطن المتامل
و چون این مقدمہ واضح گشت در جواب سوال اول گوئیم کہ بفضل خداوندی جل شانہ بکشف صحیح
معلوم گشتہ است کہ وجود حضرت یوسف علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام ہر چند درین نشاۂ

پیدا گشتہ است آنا بر خلافِ سائرِ موجوداتِ این نشاۂ وجودِ او از نشاۂ آخرت ست و جانبِ وجودِ
او را ترجیح دادہ او را مظہرِ حسن و جمال کہ تعلق بوجودِ اسما و صفات داشتہ ساختہ اند و شائبۂ عدمیت را
کہ بنفسِ او یا باصلِ او تعلق گیرد منتفی گردانیدہ و از علتِ عدم کہ منشاءِ ہر قبح و نقص ست او را و اصلِ
او را پاک کردہ و غیر از استیلائے جانبِ نورِ وجود کہ نصیبِ بہشتیان ست در وے نگذاشتہ ناچار گرفتارِ
حسن و جمالِ او در رنگِ گرفتاریِ حسن و جمالِ بہشت و بہشتیان محمو آمدہ و نصیبِ کُل گشتہ و ہر چند محب
کاملتر بود گرفتارِ حسن و جمالِ آن نشاۂ بیشتر باشد و در مراضیِ مولیٰ جل شانہٗ قدم بیشتر نہد چہ گرفتاریِ
آن نشاۂ عینِ گرفتاری ست بصاحبِ آن نشاۂ کہ آن نشاۂ بیش از تجلیِ حسن و جمالِ او نیست جل
سلطانہٗ و در رنگِ ردائے کبریا و پوشِ پردگی نہ واللہ یدعوا الی دار السلام نصِ قاطع ست
واللہ یرید الاخرۃ بریں معنی حجتِ واضح و آنکہ گرفتاریِ آخرت را در رنگِ گرفتاریِ دنیا مذموم داشتہ
است و ورائے گرفتاریِ مولیٰ جل شانہٗ ساختہ حقیقتِ آخرت را کماہی ندانستہ است و غائب را بر
شاہد باوجودِ فارقِ بیّن قیاس کردہ رابعہ بیچارہ اگر حقیقتِ بہشت را کماہی میدانست فکرِ سوختنِ آن
نمیکرد و گرفتاریِ آن را و ورائے گرفتاریِ مولائے آن جل سلطانہٗ نمیدانست و دیگرے گفتہ است
کہ کریمہ منکم من یرید الدنیا و منکم من یرید الاخرۃ شکایت از فریقین ست حضرت حق
سبحانہٗ انصافش دہاد چگونہ متصور گردد کہ حضرتِ حق سبحانہٗ و تعالیٰ دعوت بہ بہشت میفرماید و
بعد از دعوت کسیکہ اجابت کند از وے شکایت نماید اگر گرفتاریِ آن موطنِ قدس مذموم بودے یا شائبۂ ذم
داشتے بہشت دار رضا نگشتے کہ رضا نہایتِ مراتبِ قبول ست و آن ہم در رنگِ دنیا مغضوبِ آمدے
علتِ غضب و باعثِ ذم عدم ست کہ منشاءِ ہر قبح و نقص ست و نصیبِ دنیا آمدہ است و سببِ لعنِ
دنیا گشتہ و چون تبری از عدم حاصل گشت شائبۂ ذم و قبح زائل شد و نارضائی و نامقبولی نصیبِ
اعدا آمد و حزِ رضا و قبولِ وجود و نور و غیر از وصل و وصول و راحت و سرور نہ ہیچ نماند مخبرِ صادق فرمودہ
است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ و السلام کہ در بہشت بتسبیح و تہلیل و تحمید درختان بنشانید یعنی

سُبْحَانَ اللّٰہِ بگوئید و درختے در بہشت بنشانید معنے تنزیہی کہ اینجا بکسوت این حروف و کلمات پیدا گشتہ است آنجا بصوت درختے متمثل شود کہ گرفتاری بآن درخت و تلذذ ازان درخت عین گرفتاری و تلذذ بمعنے تنزیہی باشد علی ھذا القیاس ما صوفیہ علیہ کہ آن ہمہ دقائق و اسرار در توحید و اتحاد فرمودہ اند و بر مظاہر جمیلہ این نشاہ فرود آوردہ اند و عاشقیہا کردہ اند و در ضمن اینہا شہود و مشاہدہ اثبات نمودہ و حسن و جمال اینان را حسن و جمال مولیٰ دانستہ جَلَّ شَانُہٗ یکے گفتہ ذُقْتُكَ فِیْ كُلِّ طَعَامٍ لَذِیْذٍ و دیگرے گوید ؎ امروز چون جمال تو بے پردہ ظاہر ست ÷ در حیرتم کہ وعدۂ فردا برائے چیست۔ و ثالثے گوید ؎ از عطش گر در قدح آبے خورند ÷ در درونِ آب حق را ناظرند ÷ درین نشاہ صدق امثال این سخنان از فہم و دریافت این فقیر دور ست کہ درین نشاہ طاقت تحمل این نازکیہا نمیابد و آنرا قابل قبول این قسم دولت نمیداند اگر طاقت قبول میداشت مغضوب مولیٰ نمے آمد جَلَّ شَانُہٗ و پیغمبر علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ و السلام الدنیا ملعونۃ نمیفرمود بہشت ست کہ سزاوار این کرامات ست و قابل این مقامات ذُقْتُكَ فِیْ كُلِّ طَعَامٍ لَذِیْذٍ در طعام بہشتی صادق ست نہ در طعام دنیوی کہ مخلوط بزہر آب عدم ست لہذا ارتکاب این مستحسن نیامدہ نزد این فقیر بہشت ہر شخص عبارت از ظہور آن اسم الٰہی ست جَلَّ شَانُہٗ کہ مبدأ تعین آن شخص ست و آن اسم بصوت اشجار و انہار و بصوت حور و قصور و بکسوت ولدان و غلمان ظہور فرمودہ ست و چنانچہ در اسماء الٰہی جَلَّ سُلْطَانُہٗ تفاوت ست باعتبار علو و سفل و باعتبار جامعیت و عدم جامعیت در جنات نیز باندازۂ آن تفاوت ست اگر در ضمن این ظہور شہود و مشاہدہ اثبات نمودہ آید مستحسن و زیباست و وضع شے در موضع خود ست اما در غیر این موضع امثال این سخنان اطلاق نمودن جرأت ست و وضع شے در غیر موضع خود مانا کہ صوفیہ علیہ از فرط محبت و کمال اشتیاق کہ بمطلوب دارند ہر قدر رائحہ کہ از مطلوب بمشام جان ایشان میرسد مغتنم دانستہ آن را از استیلائے سکر محبت عین مطلوب و مقصود انگاشتہ اند و عاشقیہا کہ بنفس مطلوب باید کرد با وے

لہ یعنی بصور جمیع و معشوق ازلی را بچشم و دانست و یا قائم و ذوق تو کہ قدم در اطعام نہ دارد

مہ قال صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم الا ان الدنیا ملعونۃ ملعون ما فیہا الا ذکر اللہ و ما والاہ و عالما و متعلما رواہ الترمذی و ابن ماجۃ و مشکوٰۃ و بعضہا فی بعض نسخ

مو یعنی بعضہا جامع دون بعض

مز یعنی بہشتیان

مح یعنی غلمان

درمیان آوردہ و حظہا بردہ اند و مشاہدہ و مکاشفہ اثبات نمودہ بزرگے گوید ؎ ببوئے تو از رجاج ہم مست و بیخود + زہر سو کہ آواز پائے برآید + بلے این قسم معاملات و عاشقیہا و دربے آرامیہائے محبت مجوز ست بلکہ مستحسن کہ از برائے خدا ست و از راہ شوق لقائے مطلوب بے ہمتا ست خطائے ایشان حکم صواب دارد و سکر شان حکم صحو در خبر آمدہ است سیئین بلال عند اللہ شین ؎ بر اشہد تو خندہ زند اشہد بلال + باید دانست کہ مکشوف این فقیر آنست کہ رویت ہر شخص بہشتی در بہشت نیز باندازۂ آن اسم الٰہی ست جل سلطانہ کہ مبدأ تعین و تشخص اوست و بکسوت اشجار و انہار و حور و غلمان بہشتی ظہور فرمودہ است بآن معنی کہ بعد از چند گاہ بکرم خداوندی جل شانہ این اشجار و انہار و غیرہما کہ مظاہر آن اسم مقدس بودہ اند زمانے حکم عینک سپید امیکنند و وسیلۂ دولت رویت غیر متکیفہ آن شخص را میگردند و باز بحالت اصلی مے آیند و او را بخود مشغول میدارند و ہکذا الی ابد الآبدین در رنگ تجلی ذاتی برقی کہ درین نشأ اثبات کردہ اند کہ تجلی حضرت ذات جل شانہ مر مستعدان آن دولت را ہمیشہ در پردۂ اسما و صفات ست اما بعد از چند گاہ زمان بسیر حجاب این اسما و صفات مرتفع میشود و حضرت ذات بے پردۂ اسما و صفات متجلی میگردد و چون آن اسم الٰہی جل سلطانہ اعتبارے از اعتبارات حضرت ذات ست تعالیٰ ناچار متعلق رویت ہر شخص ہم ہمان اعتبار ذاتی خواہد بود کہ رب آن شخص ست از نجا کسے تواند تبعض و تجزی نبرد زیرا کہ ذات عز شانہ بتمامہ آن اعتبار ست نہ بعض ذات آن اعتبار ست و بعض دیگر اعتبار دیگر کہ آن علامت نقص و حدوث ست تعالی اللہ سبحانہ عن ذلک گفتہ اند ذات اللہ تعالیٰ تمامہ علم و تمامہ قدرۃ و کلہ ارادۃ و ہر چند ہر اعتبار تمام ذات ست اما مرئی ہمان اعتبار ست نہ اعتبارات دیگر زیرا لا تدرکہ الابصار را از نجا باید دست گفتہ نشود کہ چون در اعتبارات تمیز نبود و ہر یکے عین ذات باشد تعالی متعلق رویت اعتبارے را ساختن درمیان اعتبارات کثیرہ بچہ معنی باشد زیرا کہ گوئیم کہ این اعتبارات ہر چند عین ذات اند بلکہ عین یکدیگر نیز و امتیاز چونی کہ نزد گرفتاران عالم چون معتبر ست ندارند اما امتیاز بیچونی درمیان شان

۱ قولہ از رجاج یعنی از رجاج مجنی ۲ قولہ اعلی و ہو جمع عزیز یعنی ۳ قولہ بصورت و شکل آدمیان ۴ قولہ عن قریب ۵ قولہ قال ابن کثیر ۶ قولہ لا اصل لہ و لا یعول علیہ ۷ قولہ ہذا ما وجدت فی ہذا المقام ۸ قولہ فی ہذا المقام ۹ قولہ ہذا ما وجدت فی ہذا المقام ۱۰ قولہ ہذا ما وجدت فی ہذا المقام ۱۱ قولہ ہذا ما وجدت فی ہذا المقام ۱۲ قولہ ہذا ما وجدت فی ہذا المقام ۱۳ قولہ ہذا ما وجدت فی ہذا المقام

کائن ست و صاحب دولتان کہ از عالم چون بعالم بیچون پیوستہ اند پیوستنی بیچون امتیاز بیچون شان
برایشان نیز واضح ست و آنرا در رنگ امتیاز گوش از چشم مے یابند آرے صاحب دولتے کہ مبدا التعین
او اسم جامع باشد بر سبیل اعتدال علی تفاوت الدرجات و لو علی سبیل الاجمال او را از جمیع اعتبارات
ذات تعالی و تقدس نصیب ست و رویت او بجمیع آنہا متعلق لیکن چون ضیق جامعیت اجمال کہ نصیب
اوست ہمہ وقت دامنگیر اوست احاطہ و درک در حق او نیز مفقود باشد و کریمہ لا تدرکہ الابصار
صادق و من اصدق من اللہ حدیثا باید دانست بندہ را کہ حضرت حق سبحانہ و تعالی
بکرم خود مخصوص ساختہ بدولت فنائے اتم مشرف میگرداند و از قید عدم کہ ماہیت او شدہ بود
خلاص میسازد و عین و اثر از وے نمیگذارد او را بعد از اینچنین فنا وجودے مے بخشد کہ شبیہ وجود
نشاۂ آخرت بود و تعلق بتر جیح جانب وجود ممکن داشتہ باشد و مظہر کمالات جانب وجود اسماء و
صفات الٰہی جل شانہ بود چنانچہ تحقیق آن سابقا ذکر یافتہ است حضرت یوسف علی نبینا
و علیہ الصلوٰۃ و السلام بوجود نخستین باین دولت مشرف شدہ بود و این عارف بوجود ثانی
بولادت ثانی و چون آن جبلی بود حسن ظاہر نیز او را عطا فرمود و این چون بعد از کسب حاصل گشت
بنور باطن اکتفا نمود و حسن ظاہر او را ذخیرہ از برائے آخرت داشت اینچنین دولتمندے بعد از انبیا
علیہم الصلوٰات و التسلیمات عزیز الوجود ست و اقل قلیل این بزرگوار ہر چند نبی نیست اما بہ تبعیت
انبیا شریک دولت خاصۂ انبیاست علیہم الصلوٰات و التسلیمات و اگرچہ طفیلی ست اما سفرہ نشین
خوان نعمت شان ست و ہر چند خادم ست اما ہمنشین مخدومان ست و آن تابع ست کہ مصاحب
و ہمراز متبوعان ست گاہے بود کہ اسرارے باو در میان آرند کہ انبیا دران غبطہ نمایند و شرکت
باو خواہند علیہم الصلوٰات و التسلیمات چنانچہ مخبر صادق نیز علیہ الصلوٰۃ و السلام بآن خبر
دادہ است اما این قسم معاملہ داخل فضل جزئی ست فضل کلی مر انبیا راست علیہم الصلوٰات و
التسلیمات این فضل ہم او را چون بدولت متابعت شان میسر گشتہ است از ایشان ست و بیش از

بزائد این کرامت واقع شد
در سورۂ انعام و آخر ہا
و اذا صحوا یعنی در پیشانیہا
اور باچشمہا و بدانا کہ کریمہ
من اصدق الخ واقع
ست در سورۂ نساء و نصف
پارۂ والمحصنات یعنی
و کبست راست گوتر
ازخدا در سخن
و آوردہ شد حدیث
غبطہ بالکسر و طاء مہملہ
رشک و خوشی
قال صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم یغبطہ

اللہ تعالی المتحابین فی
جلالی لہم منابر من نور
یغبطہم النبیون و
الشہداء رواہ الترمذی
و قال صلی اللہ علیہ و آلہ
وسلم ان من عباد اللہ
لمن ما ہم بانبیاء
و الشہداء یغبطہم
الانبیاء و الشہداء یوم
القیمۃ الخ رواہ ابو
داؤد
مشکوۃ

لصحیحہ
سلمہ اللہ
تعالے

امانت دار ایشان نیست کریمہ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ۝ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ۝ وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ۝ نص قرآنی ست کہ شان این بزرگواران را از ہمہ بیش بُردہ ست و بر ہمہ نُصرت دادہ و غالب ساختہ **سوال** این وجودے کہ بعارفِ تمام الفنا بخشیدہ اند آیا او با این وُجود ہم در رنگِ سائرِ موجوداتِ این نشاۂ در مرتبہ حِس و وہم ست یا ازین مرتبہ برآمدہ است و اگر برآمدہ است وجودِ خارجی پیدا کردہ است یا نہ و حال آنکہ مقرّرِ قوم ست کہ در خارج غیر از حق سُبحانہٗ وتعالیٰ ہیچ چیز موجود نیست **جواب** آنچہ در آخرِ کار معلوم گشتہ است گوئیم کہ برآمدہ است و نفسِ امری گشتہ مرتبۂ وہم ہر چند باعتبارِ ثبات و تقرّرِ حکمِ نفسِ امر پیدا کردہ بود اما فی الحقیقۃ نفسِ امر نبود کہ نفسِ امر ورائے آن مرتبہ است گویا این مرتبہ برزخ ست درمیانِ وہم و خارج موجوداتِ نشاۂ آخرت ہم در مرتبۂ نفسِ امر اند بلکہ صفاتِ واجبی نیز جَلَّ شَانُہٗ سوائے صفاتِ ثمانیۂ حقیقیہ ہمہ دران مرتبہ اند و در مرتبۂ خارج غیر از ذاتِ اقدسِ واجبی جَلَّ شَانُہٗ و غیر از صفاتِ ثمانیۂ او تعالیٰ ہیچ چیز موجود نیست پس موجودات را سہ مرتبہ پیدا شد مرتبۂ وہم کہ نصیبِ اکثرِ افرادِ این نشاۂ ست انبیا اند باجمعہم علیہم الصلوٰت والتسلیمات کہ ازین مرتبہ برآمدہ اند و ہمچنین ملائکہ کرام علیٰ نبینا وعلیہم الصلوٰت والتسلیمات کہ وُجودشان مناسب وجودِ نشاۂ آخرت ست و اقلّے از اولیاءِ کرام نیز باین دولت مشرّف گشتہ اند و از وہم بنفسِ امر ملحق شدہ مرتبہ دوم نفسِ امر ست کہ صفات و افعالِ واجبی جَلَّ شَانُہٗ آنجا کائن ست و ملائکہ کرام نیز دران مرتبہ موجود اند و وُجودِ نشاۂ آخرت نیز دران مرتبہ ثابت ست و ہمچنین انبیا و اقلّے از اولیا نیز بآن مرتبہ رفتہ اند علیہم وعلیٰ آبائہم الصلوٰت والتسلیمات این قدر ست کہ صفاتِ واجبی جَلَّ شَانُہٗ در مرکزِ آن مقام ست کہ اشرفِ اجزاءِ او ست و سائرِ موجودات در اطراف و اکنافِ آن مرکز علیٰ حسبِ الاستعداد و مرتبہ سیوم خارج ست و موجود دران جا ذات و صفاتِ ثمانیۂ واجب الوجود ست تعالیٰ وتقدّس اگر فرق ست باعتبارِ مرکز و غیر مرکز ست کہ اشرف باقدس انسب ست **سوال** از مرتبۂ وہم بمرتبۂ نفسِ امر رفتن کدام مزیت دارد و کدام قرب بآن مربوط ست **جواب**

منشأ ہر خیر و کمال و حسن و جمال و جود ست و وجود را ہر چند قوت و استقرار بیشتر پیدا شود ظہور این صفات کامل تر آید و شک نیست کہ وجود نفس امری از وجود وہمی اقوی و اثبت ست پس ناچار خیر و کمال در وی اتم و اکمل بود و در قرب چہ سخن ست کہ در مرتبہ صفات افعال و تعالی موجود گشتہ است و بصفات خالقیت و رازقیت حق جوار پیدا کردہ باید دانست کہ ثبوت عدم و ہمچنین ثبوت کمالاتے کہ شائبہ عدم در آنہا ملحوظ ست اگرچہ از کمالات صفاتیہ بود ہمہ در مرتبہ حس و وہم ست و تا از عدم بالکل پاک نشود و عین و اثر عدم زائل نگردد شایان وصول مرتبہ نفس امر نگردد اگرچہ در ثبوت وہمی درجات ست باعتبار قوت و ضعف عدم ہر چند عدم اقوی بود گرفتاری مرتبہ وہم اتم باشد و چون ضعف گردد گرفتاری کمتر بود بسیارے از اولیا کہ بسیر و سلوک از مراتب عدم گذشتہ اند و غیر از اثرے از عدم در آنہا باقی نماند است ہر چند تا آن اثر باقی ست داخل مرتبہ نفس امر نمیشوند اما از مرتبہ وہم گذشتہ بنقطہ نہایت آن میرسند و نظارگیان مرتبہ نفس امر میگردند و نصیبے ازین مقام حاصل میکنند محسوس میگردد کہ انبیاء کرام و ملائکہ عظام علی تفاوت الدرجات علیہم الصلوات والتسلیمات و ہمچنین بعضے از متابعان انبیا اگرچہ اقل باشند تا نہایت مقام مرتبہ نفس امر رسیدہ اند و ہر کدام را آنجا علی تفاوت الدرجات موطنے ست خاص و مقامے ست علیحدہ حروف و کلمات قرآنی نیز آنجا مشہود میگردند و میباید کہ مقام اینہا فوق مقام انبیاست علیہم الصلوات والتسلیمات گویا ازین مقام برآمدہ اند و بمقام فوق نارسیدہ درمیان برزخ شدہ اقامت نمودہ اند کہ مقام فوق مخصوص بذات و صفات مقدسہ حضرت واجب الوجود ست تعالی و موجود در خارج غیر او نہ سبحانہ و این حروف و کلمات چون سمات حدوث دارند قابلیت و حصول آن مقام ندارند اما از ہمہ موجودات آن مرتبہ بیش قدم اند و چنگے در دامن مدلولات خود زدہ اند و بزرگانے کہ در منتہاے مرتبہ نفس امر اقامت نمودہ اند نظارگیان مرتبہ فوق اند و از کمال گرفتاری در رنگ نرگس تمام چشم گشتہ نگران آنجناب مقدس اند عجب معاملہ است کہ ہمین بزرگواران با این توطن و اقامت بحکم المرء مع من احب با محبوب خود معیت مجہول الکیفیۃ دارند و ہیچ دوئی نیست

وبے اتحاد وبے اثنینیت با مطلوب خود مانوس و مالوف اند درین اثنا کہ معیت حروف و کلمات قرآنی را
بآن مرتبہ مقدسہ ملاحظہ نمودہ آمد معلوم گردید کہ این معیت را با معیت دیگران ہیچ نسبتے نیست این
معیت بس عالی ست ہیچ در درک نمے درآید کہ با بطن بطون مربوط ست فہم مخلوق را آنجا چہ گنجایش
القرآن ان کلام اللہ غیر مخلوق آمدہ است از علو شان این حروف و کلمات مقدسہ معلوم میگردد کہ کلام
نفسی ہم ہمین حروف و کلمات ست چنانچہ قاضی عضد تحقیق آن نمودہ است و بے تقدیم و تاخیر ہمینہا
را کلام قدیم نفسی گفتہ و تقدیم و تاخیر آنہا را عائد بقصور آلہ حادثہ خود داشتہ سوال اگر ہمین حروف
و کلمات کلام نفسی باشند باید کہ داخل مرتبہ خارج گردند و در سابق گذشت کہ داخل آن مقام نمیگردند
وجہ آن چیست جواب این حروف و کلمات چون در اذہان بتقدیم و تاخیر مذکور شدہ اند ناچار باین
ملاحظہ در نظر کشفی عدم دخول شان در مرتبہ خارج ظاہر میگردد و چون مرۃ ثانیۃ بے ملاحظہ تقدیم
و تاخیر دیدہ آمد مشہود گشت کہ داخل اند و باصل خود ملحق بلکہ متحد پس معیت شان بہ معیت دیگران چہ
دارد کہ آنجا اتحاد ست و در معیت دیگران اتحاد گنجایش ندارد و سبحان اللہ ہمین حروف و کلمات قرآنی
چون کلام قدیم سبحانی بود ظہور آن درین نشاہ بخلاف سایر صفات قدیمہ بنفس خود خواہد بود چہ حروف
و کلمات بین تقدیر نفس او میدور و پوشش آن غیر از تقدیم و تاخیر عارضی کہ از راہ قصور آلہ تکلم آمدہ است
نخواہد بود پس قریب ترین اشیا بجناب قدس خداوندی جل سلطانہ قرآن مجید باشد و ظاہر ترین
صفات واجبی ہم او جل سلطانہ کہ گردے از ظلمت بوے نرسیدہ است و خس و خاشاک تقدیم و تاخیر را
در چشم محجوبان انداختہ باصالت خود در عالم ظلال جلوہ گر گشتہ لہذا افضل عبادات تلاوت قرآن مجید
آمد و شفاعت او مقبول ترین شفاعت دیگران گشت چہ شفاعت ملک مقرب و چہ شفاعت نبی مرسل
نتائج و ثمرات کہ بر تلاوت قرآنی مترتب میشود چہ تفصیل آن تواند نمود بساست کہ تالی را بر داشتہ
بدرجاتے برده است کہ مؤلف را آنجا گنجایش متصور نبود سوال آیا حروف و کلمات قرآنی باین دولت
مخصوص گشتہ اند یا حروف و کلمات سایر کتب منزلہ نیز باو درین دولت شرکت دارند و ہمہ کلام

قدیم نفسی اند **جواب** همه را درین دولت شرکت ست این قدر فرق در نظر کشفی متمثل میگردد که قرآن مجید گویا مرکز دائره است وسائر کتب منزله بلکه جمیع آنچه بدان از ازل تا ابد تکلم واقع شود همه گویا محیط آن دائره پس قرآن اصل همه آمد واشرف جمیع کتب گشت چه مرکز اشرف اجزاء دائره است واصل جمیع نقط دائره گویا سائر نقط تفصیل اویند واو اجمال کل قال تعالی فی شانه وانه لفی زبر الاولین ۵ **سوال** از تحقیق سابق معلوم گشت که درین نشاه در ضمن مظاهر جمیله شهود ومشاهده که گفته اند واقع نیست وایشان را قابلیت مظهریت آن مرتبه مقدسه نه آیا در غیر این مظاهر درین نشاه نفس شهود ومشاهده متحقق ست یا نه **جواب** آنچه معتقد این فقیر ست آنست که نصیب این نشاه ایقان ست که رویت بصری ومشاهده که عبارت از رویت قلبی ست علی تفاوت الدرجات نتیجه وثمره اوست که بآخرت مرتبوط است صاحب تعرف که از اکابر این طائفه علیه است در کتاب خود اجماع مشایخ را درین باب نقل میکند ومیگوید که اجماع کرده اند بر آنکه رویت حق جل وعلا درین نشاه نه بچشم ونه بدل واقع نیست وغیر از ایقان امر دیگر آنجا کائن نه **سوال** مقرر این طائفه علیه است که یقین را سه درجه است علم الیقین وعین الیقین وحق الیقین وعلم الیقین عبارت از استدلال از اثر بموثر گفته اند چنانچه بیقین بوجود آتش مثلاً که از راه استدلال از علم بوجود دخان حاصل گردد وعین الیقین عبارت از دیدن آتش گفته اند مثلاً وحق الیقین عبارت از تحقق شدن بآتش مثلاً وچون رویت قلبی هم نبود عین الیقین بکدام معنی راست آید واجماع مشایخ بر عدم رویت مطلقاً چگونه صادق بود **جواب** تواند بود که مراد از اجماع اجماع مشایخ ماتقدم بود ومتأخران برخلاف آن حکم کرده باشند وتجویز رویت قلبی نموده ونزد این فقیر این حکم ثابت نشده است واین تجویز بثبوت نه پیوسته واین درجات ثلثه که در یقین گفته اند همه داخل علم الیقین ست واز استدلال نم برآمده واز علم بعین نرفته وآنچه در عین الیقین رویت آتش گفته اند رویت دخان ست که ازانجا بر وجود آتش استدلال کرده اند نه رویت آتش چنانچه در علم الیقین استدلال از علم دخان بود بر وجود آتش اینجا از

رویتِ دُخان ست بر وجودِ آتش و این یقین ثانی اتم ست از یقینِ اوّل بواسطۂ قوتِ دلیل خود کہ آنجا علمِ دلیل ست و اینجا رویتِ دلیل و ہمچنین در حق الیقین بدخان متحقق شدن ست نہ بآتش و ازانجا استدلال بر آتش کردن ست و این یقین از ہر دو یقینِ سابق اتم و اکمل ست کہ از نفس خود کہ دُخان گشتہ است استدلال بوجودِ آتش مینماید و از انفس تا آفاق فرق واضح ست قال اللہ تبارک وتعالیٰ سَنُرِیْهِمْ اٰیٰتِنَا فِی الْاٰفَاقِ وَفِیْٓ اَنْفُسِهِمْ حَتّٰی یَتَبَیَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ ط وقال تعالیٰ وَفِی الْاَرْضِ اٰیٰتٌ لِّلْمُوْقِنِیْنَ وَفِیْٓ اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ ۝ آنچہ در آفاق و انفس دیدہ میشود ہمہ آیاتِ مطلوب ست نہ نفسِ مطلوب پس مرئی در آفاق و انفس دُخان بود کہ آیتِ آتش ست نہ آتش پس معاملہ در آفاق و انفس استدلالی باشد کہ حقیقتِ علم الیقین ست و عین الیقین و حق الیقین را در ماورائے آفاق و انفس باید تشخیص نمود سُبْحَانَ اللہِ بزرگان یافتِ مطلوب را در انفس مقرر ساختہ اند و بیرونِ انفس بے حاصل و انستہ یکے فرماید ؎ ہمچو نابینا مبر ہر سو دست + با تو در زیرِ گلیم ست آنچہ ہست + دیگرے گوید ؎ چون جلوۂ آن جمال بیرون ز تو نیست + پا در دامان و سر بجیب اندر کش + ثالثے گوید ؎ ذرہ گر بس نیک در بس بد بود + گرچہ عالم تنگ نے در خود بود + صاحبِ فصوص (ابن عربی) فرماید اَلتَّجَلِّیْ مِنَ الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَةِ الْمُتَجَلّٰی لَهٗ بزرگے دیگر فرماید اہل اللہ بعد از فنا و بقا ہر چہ مے بینند در خود مے بینند و ہر چہ مے شناسند در خود مے شناسند و حیرتِ ایشان در وجودِ خود ست وَفِیْٓ اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ ۝ و نزدِ فقیر انفس نیز در رنگِ آفاق بے حاصل ست و از یافتِ مطلوب خالی و بے نصیب ست ہر نکتہ کہ در آفاق و انفس ست استدلال ست بمطلوب و دلالت ست بمقصود و وصولِ مطلوب بماورائے آفاق و انفس مربوط ست و بما سوائے سلوک و جذبہ منوط چہ سلوک سیرِ آفاقی ست و جذبہ انفسی پس سلوک و جذبہ و سیرِ آفاقی و انفسی ہمہ داخلِ سیرِ الی اللہ باشند نہ آنچہ گفتہ اند کہ سیر و سلوکِ آفاقی سیرِ الی اللہ ست و جذبہ و سیرِ انفسی سیر فی اللہ چہ توان کرد ایشان را چنان دانا نیدند و مرا چنین سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ خوش خور ایشان را چہ یارا کہ سخن خلافِ مذاقِ شان گوید اما چون معاملہ از تقلید گذشتہ است ناچار ہر چہ میباید

میگوید مخالفِ قوم باشد و یا موافق ابو یوسف را بعد از گذشتِ تقلید و التزامِ موافقتِ ابو حنیفہ کہ اُستادِ اوست خطاست ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطانا **سوال** این درجاتِ ثلثِ یقین چون داخلِ علم الیقین گشت عین الیقین نزدِ تو چہ بود **جواب** عین الیقین مثلاً عبارت از آنحالت ست کہ نفسِ دُخان را با آتش کائن ست و چون مستدل منتہائے درجۂ دلیل برسد کہ دُخان باشد و را نیز حالتے با آتش پیدا خواہد شد کہ دُخان را با آتش ثابت ست نزدِ فقیر این حالت معبّر بعین الیقین ست کہ فوقِ علمِ استدلال ست و بیرونِ آفاق و انفُس ست و چون پردۂ استدلال از میان برخاستہ است کہ نہایتِ مرتبۂ علم ست ناچار از علم بکشف آمدہ و از غیب بشہود و حضور انجامیدہ باید دانست کہ شہود و حضور دیگر ست و رویت و احساسِ دیگر ضعیف البصر را در وقتِ شعشعانِ نورِ آفتاب شہود و حضورِ آفتاب کائن ست و رویت و احساسِ آن متحقق نہ **تنبیہ** متحقق شدن بدخان دو درجہ دارد و شاملِ علم الیقین و عین الیقین ست تحقیقے کہ ذکر یافتہ تا زمانیکہ در تحقق بدخان جمیع نقط آن را طے کردہ بنقطۂ آخرِ آن نرسد علم الیقین ست چہ ہر نقطہ کہ ماندہ است حجابِ اوست کہ مستلزمِ استدلال ست و چون بجمیع نقط متحقق شدہ بنقطۂ آخرِ آن برسد استدلال برآید کہ حجب تمامہا از ارتفاع یافتہ است و در رنگِ نفسِ دُخان عین الیقین او را ثابت بود فافہم از حق الیقین چہ نوشتہ آید کہ کمالِ تحقق آن مربوط بنشاۂ اُخروی ست و اگر نصیبے ازان دولت در دُنیا کائن ست مخصوص باخصِ خواص ست کہ سیرِ انفسی کہ شباہت بحق الیقین دارد نزدِ ایشان داخلِ علم الیقین شدہ و انفُسِ شان حکمِ آفاق گرفتہ و علمِ حضوری ایشان کہ بانفُس بودہ است علمِ حصولی گشتہ و عین الیقین در ماوراءِ آفاق و انفُس در حق شان حاصل شدہ و قلیل ما ہم **خاتمہ حسنہ** در بیانِ حُسن و جمالِ محمدی علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام کہ متعلقِ محبتِ پروردگارِ عالمیان گشتہ است جل شانہ و او صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بآن جمالِ محبوبِ رب العالمین آمدہ حضرتِ یوسف ہر چند بصباحتے کہ داشت محبوبِ حضرتِ یعقوب بودہ است علی نبینا و علیہما الصلوات والتسلیمات اما حضرتِ پیغمبرِ ما کہ خاتم الرسل ست بملاحتے کہ دارد محبوبِ خالقِ زمین و آسمان ست علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات والتحیات

وزمین و زمان را بطفیل او خلق فرموده است کما وَرَدَ باید دانست کہ خلق محمدی در رنگ خلق سایر افراد انسانی نیست بلکہ بخلق ہیچ فردے از افراد عالم مناسبت ندارد کہ او صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با وجود نشأ عنصری از نور حق جل وعلا مخلوق گشتہ است کما قال علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام خُلِقْتُ مِنْ نُوْرِ اللّٰہِ و دیگران را این دولت میسر نشدہ است بیان این دقیقہ آنست کہ در ما سبق گذشتہ است کہ صفات ثمانیہ حقیقیہ حضرت واجب الوجود جل سلطانہ ہر چند داخل دائرہ وجوب ست اما بواسطہ اعتباریکہ اینہا را بحضرت ذات ست تعالیٰ را بحیثیۃ امکان در اینہا کائن ست و چون صفات حقیقیہ قدیمہ را بحیثیۃ امکان را گنجایش گشت در صفات اضافیہ حضرت واجب الوجوب تعالیٰ ثبوت امکان بطریق اولیٰ باشد و عدم قدم شان نیز اَدَلّ دلیل باشد بر امکان شان و بکشف صریح معلوم گشتہ است کہ خلقت آنسرور علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات ناشی ازین امکان ست کہ بصفات اضافیہ تعلق دارد نہ امکانیکہ در سایر ممکنات عالم کائن ست و ہر چند بدقت نظر صحیفہ ممکنات عالم را مطالعہ نمودہ مے آید وجود آنسرور آنجا مشہود نمیگردد بلکہ منشأ خلقت و امکان او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام وجود صفات اضافیہ و امکان شان محسوس میگردد و چون وجود آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام در عالم ممکنات نباشد بلکہ فوق این عالم باشد ناچار او را سایہ نبود و نیز در عالم شہادت سایہ شخص از شخص لطیف تر ست و چون لطیف تر از وے در عالم نباشد او را سایہ چہ صورت دارد علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات

بشنو بشنو صفت علم از صفات حقیقیہ است و داخل دائرہ موجود خارجی ست و چون آن صفت را اضافتے عارض شود و بآن تقسیم یابد مثل علم اجمالی یا علم تفصیلی آن اقسام او از صفات اضافیہ خواہند بود و داخل دائرہ ثبوت نفس الامری کہ مقرر صفات اضافیہ است چنانکہ گذشت و مشہود میگردد کہ علم جملی کہ از صفات اضافیہ گشتہ است نوریست کہ در نشأۂ عنصری بعد از انصباب از اصلاب بارحام متکثرہ بمقتضائے حکم و مصالح بصورت انسانی کہ احسن تقویم ست ظہور نمودہ است و مسمیٰ بمحمد و احمد شدہ نیک استماع باید نمود کہ این قید اجمال ہر چند علم مطلق را مقید ساختہ است و از حقیقت باضافت آوردہ

اما ہیچ زیادتی در مقسم پیدا نکردہ است و ہیچ چیز او را مقید نگردانیدہ چہ اجمال علم عبارت از نفس علم ست نہ امر زائد منضم بعلم بخلاف تفصیل علم کہ بتقاضائے جزئیات متکثرہ مینماید تا تفصیل متصور گردد عجب قیدیست کہ مظہر اطلاق ست و طرفہ مقیدیست کہ نفس مطلق ست ہمین قسم نازکی در مطلق علم نسبت بذات عالم جل سلطانہ ملاحظہ باید نمود کہ علم نفس عالم و نفس معلوم میتواند بود چنانچہ در علم حضوری کائن ست بخلاف صفات دیگر کہ این قابلیت ندارد و نتوان گفت کہ قدرت عین قادر و عین مقدور ست و ارادہ عین مرید و عین مراد پس علم را با ذات عالم اتحادے ست و ضمحلالے کہ غیر او را نیست ازینجا قرب احمد با احد باید دریافت چہ واسطہ کہ درمیان دارد و آن صفت علم ست امریست کہ اتحاد بمطلوب دارد پس حجابیت را درانجا چہ گنجایش و ایضا علم را حسنے ست ذاتی کہ غیر او را از صفات این حسن ثابت نیست لہذا بزعم این فقیر محبوب ترین صفات واجبی نزد حق جل و علا صفۃ العلم ست و چون حسن آن شائبہ بیچونی دارد حس در ادراک آن قاصر ست ادراک تام آن حسن مربوط بنشاۃ آخرت ست کہ موطن رویت ست چون خدا را عز و جل ببینند جمال محمد را در یابند ہر چند درین نشاۃ دو ثلث حسن بحضرت یوسف مسلم شد و ثلث باقی بہمہ تقسیم شد اما در ان نشاۃ حسن حسن محمدی ست و جمال جمال محمدی علیہ الصلوات و التسلیمات کہ محبوب خداوند ست جل سلطانہ چگونہ حسن دیگرے را با حسن او مشارکت بود کہ حسن او بواسطہ اتحادیت بمطلوب حسن عین مطلوب ست و دیگرے را چون اتحاد نیست آن حسن نیست پس خلقت محمدی علیہ و علی الہ الصلوۃ و السلام با وجود حدوث مستند بقدم ذات گشت تعالی و امکان او نیز منتہی بوجوب ذات شد تعالی و حسن او حسن ذات آمد تعالی کہ شائبہ غیر حسن بروے کائن نیست چون چنین شد ناچار متعلق بمحبت جمیل مطلق گشت و محبوب او آمد سبحانہ۔ فان اللہ تعالی جمیل یحب الجمال **سوال** کریمہ یحبہم دلالت دارد بر آنکہ محبت حضرت حق سبحانہ بغیر او صلی اللہ علیہ و الہ وسلم نیز متعلق میشود و دیگران ہم محبوب او تعالی میباشند وجہ تخصیص آن چیست کہ در دیگران

موجود نیست **جواب** محبت دو ست محبت ست کہ بذاتِ محب متعلق ست و محبت ست کہ بغیر ذاتِ او تعلق دارد قسم اول محبتِ ذاتی ست و اعلائے اقسامِ محبت ست چہ ہیچ کس ہیچ چیز را دوست ندارد چنانکہ خود را و نیز این قسم محبت احکم و اوثق ست کہ بعروضِ عارضے زوال نپذیرد و نیز متعلقِ این محبت محبوبِ صرف ست کہ شائبۂ محبیت ندارد بخلافِ قسم دویم محبت کہ عرضی ست و زوال پذیر ست و متعلق او ہر چند من وجہ محبوب ست اما از وجوہِ متعددہ محبیت نیز دارد و چون حسن و جمالِ خاتم الرسل علیہ و علیہم الصلوات و التسلیمات مستند بحسن و جمالِ حضرت ذات ست تعالے چنانکہ گذشت ناچار محبت قسم اول کہ بذات جل شانہ متعلق ست با و علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ و السلام متعلق باشد و در رنگِ ذاتِ سبحانہ متعلق آن محبت او نیز صلی اللہ علیہ و علی آلہ و سلم محبوبِ صرف بود و دیگران را چون این دولت میسر نشدہ ست و از حسنِ ذات قلیل النصیب اند قسم دویم محبت بایشان متعلق باشد و بیک وجہ ایشانرا محبوب گردانند محبوبِ مطلق اوست صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ و سلم کہ در رنگِ ذاتِ محب ہمیشہ محبوب ست محسوس میگردد کہ آن قسم غلبۂ محبت کہ حضرت موسے را راست با حضرت حق سبحانہ و او با آن محبت رأس و رئیسِ محبان آمدہ ست ہمان طور افراطِ محبت حضرتِ حق سبحانہ راست با حضرتِ خاتم الرسل علیہ و علیہم الصلوات و التحیات ہر چند این فقیر در دریائے این دو محبت غواصی مینماید کہ تفاوتے درمیانِ این دو محبت بقوت و ضعف پیدا آرد و محبتے کہ خالق را راست از محبتِ مخلوق شدید تر یابد بحکم کریمہ الا ان حزب اللہ ہم الغالبون ہیچ تفاوت ظاہر نمیشود گویا این دو محبت را بمیزانِ عدالت برابر سنجیدہ اند و سرِ موے تفاوت کم و بیش تجویز نکردہ **سوال** صوفیہ علیہ تمام افرادِ عالم را مظاہر و مجالی اسماءِ الٰہی داشتہ اند جل سلطانہ و حقائقِ اشیا را ہمان اسما یافتہ و اشیا را ظلالِ آنہا دانستہ پس تمام عالم ظہورِ اسماءِ الٰہی باشد جل و علا و تخصیصے کہ ظہورِ بعضے اسما را بخلقت آنسرور نمودی علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ و السلام چنانچہ گذشت وجہ آن چہ باشد **جواب** حقائقِ اشیا نزدِ صوفیہ اعیانِ ثابتہ اند کہ صورِ علمیہ اسماءِ الٰہی اند جل سلطانہ نہ اسماءِ الٰہی بانفسہا و این عالم را ظہورِ

آن صُوَرِ علمیہ گفتہ اند اگرچہ بر سبیلِ تجوُّز آنرا ظہورِ اسما نیز گویند بلکہ صورتِ علمی شے نزدِ اینہا نیز عینِ آن شے ست نہ شبح و مثالِ آن شے و آنچہ این فقیر در خلقتِ آنسرور گفتہ است ظہورِ نفسِ اسمِ الٰہی ست جَلَّ سُلطَانُہٗ نہ ظہورِ صورتِ علمیِ آن اسم شَتَّانَ مَا بَیْنَ نَفْسِ الشَّیْءِ وَبَیْنَ صُوْرَتِہِ الْعِلْمِیَّۃِ آتش را کہ تصوُّر نمایند در صورتِ علمیہ او آن اشراق و اضاءت کجاست کہ کمال و جمالِ آتش ہمہ او بودہ است و در صورتِ علمیہ آن بیش از شبح و مثالِ آتش کائن نیست ارباب معقول آنرا پسندند یا نہ بلکہ عینِ آتش گویند اما کاشفِ صریح مائمگذبِ عینیت ست و صورتِ علمیہ آتش جز شبح آتش نیست کہ در خارج موجود ست محسوس میگردد کہ آنچہ ظہورِ صُوَرِ علمیہ اسماست امکان و وجودِ آن از قبیلِ امکانِ عالم ست و وجودِ عالم کہ در مرتبہ وہم بصُنعِ خداوندی جَلَّ سُلطَانُہٗ ثبات و تقرُّر پیدا کردہ است و آنچہ ظہورِ نفسِ اسمِ الٰہی ست جَلَّ سُلطَانُہٗ چنانچہ در خلقتِ آنسرور گذشتہ است عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ امکانِ آن از قبیلِ امکانِ صفاتِ اضافی ست و وجودِ آن نیز در رنگِ وجودِ آن صفات در مرتبہ نفسِ امر مقرر ست و بغیرِ آنسرور عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ہیچکس در نظرے در آید کہ ظہورِ نفسِ اسمِ الٰہی باشد تَعَالٰی اِلَّا قرآنِ مجید کہ آن نیز ظہورِ نفسِ اسمِ الٰہی ست جَلَّ سُلطَانُہٗ چنانچہ شمہ از ان بالا ذکر یافتہ است غَایَۃُ مَا فِی الْبَابِ منشاءِ ظہورِ قرآنی از صفاتِ حقیقیہ است و منشاءِ ظہورِ محمدی از صفاتِ اضافیہ ناچار آنرا قدیم و غیر مخلوق گفتند و این را حادث و مخلوق و معاملہ کعبہ ربانی ازین دو ظہورِ اسمی ہم عجیب تر ست کہ آنجا ظہورِ معنے تنزیہی ست بے کسوتِ صُوَر و اشکال چہ کعبہ کہ مسجود الیہ خلائق ست عبارت از سنگ و کلوخ نیست و ہمچنین جُدران و سقف نیست چہ اگر اینہا نباشند کعبہ کعبہ است و مسجود الیہ ست پس آنجا ظہور ہست اما ہیچ صورت نیست و این از اعجب عجائب ست بشنو بشنو ہر چند درین دولتِ خاصہ محمدی دیگرے را شرکت نیست اما این قدر میباید کہ از ان دولتِ خاصہ او عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ بعد از تخلیق و تکمیل او عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ بقیہ ماندہ بود کہ در خوانِ دولتِ ضیافتِ کریمان زیادتیہا لازم ست کہ اولش گویان نصیبِ خادمان بود آن بقیہ را یکے از دولتمندانِ امتِ او عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ

۱ فوز: ترجیح بعضین علی الآخر عند تعارضہما و تزاحمہما فی الوجود والکمال ۱۲

۲ یعنی در ربان ذات شے و در ربان صورت علمی آن شے فرق بسیار ۱۲

۳ یعنی منشاء ظہور قرآنی از صفات حقیقیہ است و منشاء ظہور محمدی از صفات اضافیہ ۱۲

۴ عجب: یعنی عجب ترست ۱۲

۵ اشرفی

والسلام اولش گویان عطا فرموده اند و آنرا خمیر مایہ ساختہ تخمیر طینت او نمودہ و بہ تبعیت و وراثت و شرکت دولت خاصہ او گردانیدہ علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام ؎ باکریمان کارہا دشوار نیست + این بقیہ در رنگ آن بقیہ طینت حضرت آدم ست علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کہ نصیب خلقت درخت خرما آمدہ ست کما قال علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام اکرموا عمتکم النخلۃ فانہا خلقت من طینۃ آدم ؑ وللارض من کل اکرام نصیب ۔ **سوال** حضرت شیخ محی الدین بن العربی وتابعان او حقیقت محمدی را عبارت از حضرت اجمال علم داشتہ اند و آنرا تعین اول گفتہ و تجلی ذات دانستہ و فوق آن مرتبہ لاتعین تصور نمودہ کہ مرتبہ حضرت ذات بحت ست جل شانہ و تو آنرا قسم علم داشتہ در صفات اضافیہ داخل ساختی کہ دون صفات حقیقیہ ست وجہ آن چیست **جواب** شیخ محی الدین در خارج جز ذات احدیت مجردہ را موجود نمیداند و وجود صفات را اگرچہ حقیقیہ باشند جز در علم ثبات نمی نماید پس ناچار تعین اول نزد او علم جملی بود و ثبوت صفات بعد ازان صورت بندد کہ ثبوت شان فرع ثبوت علم ست کہ جز در علم ایشان را ثبوتے نمیداند پس علم از ہمہ اسبق باشد و جامع جمیع کمالات بود و نزد فقیر آنچہ مکشوف گشتہ است آنست کہ صفات حقیقیہ ثمانیہ در رنگ ذات واجبی جل شانہ در خارج موجود ند اگر تفاوت ہست باعتبار مرکزیت و عدم مرکزیت ست چنانچہ گذشت و این قول موافق آرائے علمائے اہل سنت و جماعت ست شکر اللہ تعالیٰ سعیہم کہ وجود صفات را زائد بر وجود ذات تعالیٰ فرمودہ اند بریں تقدیر علم جملی را تعین اول گفتن معنی ندارد بلکہ اطلاق تعین نمودن ہم گنجایش ندارد و اسبق جمیع صفات صفۃ الحیوٰۃ ست کہ صفۃ العلم تابع اوست علم را بر وے سبقت دادن صورت ندارد علی الخصوص کہ بعلم قیدے منضم شدہ باشد آن از مطلق علم پایان تر ست و داخل اضافات ست چنانچہ گذشت آرے اگر علم جملی را تعین اول علم گویند گنجایش دارد کہ تعین ثانی آن علم تفصیلی باشد **سوال** شیخ محی الدین کہ علم جملی را حقیقت محمدی گفتہ است و این نشاۂ عنصری را ظہور آن دانستہ مراد او ظہور نفس اسم ست چنانچہ تو گفتہ یا ظہور صورت این اسم چنانچہ در سائر ممکنات ست **جواب** صورت اسم آنرا گویند کہ تعین

اوّل نزدِ او قُدِّسَ سِرُّہٗ تعیُّنِ علمی ست چہ دو تعیُّنِ اولین را علمی گفتہ است و سہ تعیُّن آخر را تعیُّن خارجی وتعیُّنِ علمی صورتِ شانِ العلم ست کہ در خارج آنرا عینِ ذات گفتہ است و در علم صورتِ آنرا اثبات کردہ وآن صورتِ علمی کہ حقیقتِ محمدی باشد در نشأۂ عُنصری بصورت انسانی محمدی ظہور نمودہ است بالجملہ نزدِ شیخ ہر جا ظہورست ظہور صورتِ علمیہ است اگرچہ صفاتِ واجبی باشند جَلَّ سُلطَانُہٗ چہ صفات را نیز نزدِ او ثبوتے جز در علم نیست و در خارج غیر از ذاتِ بحت ہیچ چیز نزدِ او موجود نہ **سوال** دران مرتبہ اتحادِ علم و عالِم و معلوم ست کہ حاصلِ آن علمِ حضوری ست پس صورتِ اسم را آنجا چہ گنجایش بود چہ حصول صورت در علمِ حصولی ست و در علمِ حضوری حاضر نفسِ معلوم ست نہ صورتِ معلوم **جواب** آن مرتبہ مرتبۂ ذاتِ بحت نیست جَلَّ سُلطَانُہٗ لہٰذا آنرا تعیُّن و تنزُّل گفتہ است پس در خارج موجود نباشد و چون در خارج موجود نشد از ثبوتِ علمی چارہ ندارد لہٰذا آنرا تعیُّنِ علمی گفتہ است و ثبوتِ علمی را از صورتِ معلوم چارہ نباشد ازین بیان لازم آمد کہ در علمِ حضوری ہم صورتِ معلوم با وجود حضورِ نفسِ معلوم کائن ست کہ حاضرِ نفسِ معلوم خالص نیست اعتبارے درو راہ یافتہ است کہ آنرا از نفس بصورت آوردہ است فہم ہر کسی باین دقت نرسد و تا بذاتِ بحت جَلَّ شَانُہٗ واصل نشود بوصول بیچونی این دقیقہ را در نیابد سُبحَانَ اللّٰہِ من حقیر درماندہ و پس افتادہ را چہ یارا کہ بعد از ہزار سال از بعثتِ خاتم الرُّسُل عَلَیہِ وَعَلَیہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسلِیمَاتُ سخن از معارف و اسرار را کابرِ انبیاء اُولُوالعزم بر زبان آرم عَلَیہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ وَالبَرَکَاتُ و در دمنِ معاد در آمدہ دقائقِ کمالات مبدأ را بیان نمایم ؎ ولے چون شہ مرا بر داشت از خاک ✦ سزد گر بگذرانم سر ز افلاک ✦ من آن خاکم کہ ابرِ نوبہاری ✦ کند از لطف بر من قطرہ باری ✦ اگر بر روید از تن صد زبانم ✦ چو سبزہ شکرِ لطفش کے توانم ✦ اَلحَمدُ لِلّٰہِ الَّذِی ہَدَانَا لِہٰذَا وَمَا کُنَّا لِنَہتَدِیَ لَوْلَا اَن ہَدَانَا اللّٰہُ لَقَد جَاءَت رُسُلُ رَبِّنَا بِالحَقِّ عَلَیہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسلِیمَاتُ بخاطر بود کہ شمہ از صباحت و ملاحت کہ در حدیثِ نبوی آمدہ است اَخِی یُوسُفُ اَصبَحُ وَاَنَا اَملَحُ بنویسد عَلَیہِمَا الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ و برمز و اشارت درین باب سخن گوید اما دید کہ رمز و اشارت در

اولو العزم ۱۲ قوت

ابیات نظم

ذکرہ الشیخ عبد الحق الدہلوی فی کتابہ مدارج النبوۃ لکن لم یجزم بالتشدید

لم اجد لہ اصلا

ادائے مقصود قاصر ست و مستمعان در فہم آن عاجز حروف مقطعات قرآنی ہمہ رموز و اشارات ست بحقائق احوال و دقائق اسرار کہ در میان محب و محبوب کائن ست لیکن کیست کہ آنرا دریابد علمائے راسخین کہ حکم خدام و غلمان حبیب رب العالمین دارند و خدام را جائز ست کہ بر بعض اسرار خفیہ مخدوم اطلاع بود بلکہ بتبعیت مخدوم باخادم ہم جائز ست کہ معاملات در میان آید و بطریق اولیٰ شریک دولت خاصہ مخدوم گردد اما اگر شمہ از ان معنی اظہار نماید خائن بود و سر خود را برباد دہد و قطع البلعوم کہ ابو ہریرہ فرمودہ ست در حق وصاد آید یضیق صدری و لا ینطلق لسانی نقد وقت ست ربنا اغفر لنا ذنوبنا و اسرافنا فی امرنا و ثبت اقدامنا و انصرنا علی القوم الکفرین ۔ والسلام علیکم و علی سائر من اتبع الہدیٰ و التزم متابعۃ المصطفیٰ علیہ و علی آلہ و اصحابہ البررۃ الاتقیٰ ۔

مکتوب (۱۰۱) صد و یکم

بشیخ عبد اللہ در منع تفسیر و تاویل آیات قرآن بر طبق مذاق فلاسفہ ۔ سلمکم اللہ سبحانہ و عافاکم عن البلیات کتاب تبصیر الرحمن را کہ مرسل داشتہ بودند بعضے از مواضع آنرا مطالعہ نمودہ و الیس فرستاد مکرر ما مصنف این کتاب خیلے میل بمذہب فلاسفہ دارد و نزدیک ست کہ حکما را عدیل انبیا سازد علیہم الصلوات و التسلیمات آیہ در سورۂ ہود بنظر در آمد کہ بیان آنرا بطرز حکما کہ خلاف طور انبیا ست علیہم الصلوات و التحیات کردہ است و تسویہ در میان قول انبیا و حکما دادہ و گفتہ است در بیان کریمہ اولئک الذین لیس لہم فی الاخرۃ باتفاق الانبیاء و الحکماء الا النار الحسی او العقلی الخ باوجود اجماع انبیا علیہم الصلوات و التحیات اتفاق حکما چہ گنجایش دارد و در عذاب اخروی قول شان را چہ اعتبار ست علی الخصوص کہ مخالف قول انبیا بود علیہم الصلوات و التسلیمات فلاسفہ کہ عذاب عقلی اثبات مینمایند مقصودشان رفع عذاب حسی ست کہ اجماع انبیا بر ثبوت آن واقع شدہ است و در مواضع دیگر آیتہائے قرآنی را موافق مذاق حکما بیان میکند ہر چند مخالف مذہب یقینین بود مطالعہ

این کتاب بے ضرر ہائے خفیہ بلکہ جلیہ نیست اظہار این معنی لازم دانستہ بچند کلمہ مصدع گشت والسلام

مکتوب (۱۰۲) صد و دوم

بجناب میر محمد نعمان در ترغیب مجاہدات و انزوا و تربیت طالبان حق جل وعلا۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی احوال و اوضاع فقرا این حدود مستوجب حمد ست للہ سبحانہ الحمد والمنۃ دائما وعلی کل حال مدتے ست کہ بر احوال خیر مآل خود اطلاع ندادہ اند امید ست کہ آن ورق را گردانیدہ باشند واز کسل بعمل آمدہ واز فراغت بمجاہدہ روآوردہ وقت کشت و کار ست نہ موسم خورد و خواب نصف شب را برائے خواب معد سازند و نصف دیگر را برائے طاعت و عبادت اگر این ہمت نتوانند ورزید بیداری ثلث شب را کہ از نصف تا سدس ست ملتزم باشند و سعی فرمایند کہ در دوام حصول این دولت فتور نرود با خلق ہمان قدر اختلاط و انبساط نمایند کہ ادائے حقوق آنہا نمودہ آید الضرورۃ تقدر بقدرہا انبساط با خلائق زیادہ بر قدر حاجت فضولیست و داخل ما لا یعنی و بساست کہ ضرر ہائے عظیم بران متفرع شود و داخل محظورات شریعت و طریقت گردد شیخ کہ با مریدان افراط در انبساط نماید مریدان را ناچار از ارادت برآورد و در طلب شان فتور آرد و عیاذا باللہ سبحانہ من ذلک قبح این معنی را نیک دریافتہ با طالبان بنوعے سلوک نمایند کہ سبب انس و الفت شان باشد نہ موجب نکرت و نفرت شان انزوا از خلائق ضروری ست کہ بے قدر حاجت آشنائی با انہا سم قاتل ست شما را بتوفیق اللہ سبحانہ این معنی بسہولت میسر ست ارباب ابتلا چہ کنند کہ بر دوام با ارباب تفرقہ محشور ند قدر این نعمت بدانید و بمقتضائے آن عمل نمائید و نیک از حال طالبان خبردار باشید و بظاہر و باطن متوجہ تربیت شان شوید زیادہ چہ نویسد

مکتوب (۱۰۳) صد و سیوم

بشیخ حمید جمیری در ترغیب بتحصیل کمال و تکمیل الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی مکتوب

در ترہیب او بر قصور احوال و ترغیب بر حصول تکمیل و کمال

شریف اخوی اعزی شیخ حمید رسید خوشوقت ساخت چہ نعمتے ست کہ درین طور زمانِ پُرفتن در صحبتِ شخصے جمعے را بجناب قدس خداوندی جَلَّ سُلطَانُہٗ رغبتے پیدا شود و از ماسوائے او تعالیٰ دلہائے شان را بُرودتے حاصل گردد مَعَ ذٰلِکَ آن برادر باین دولت مغرور نگردد و از کارِ خود فارغ نباشد کہ مَثَل مشہور ست ہنوز دِلّی دور ست معلوم نیست کہ از صد یکے سرانجام یافتہ باشد و این احوال کہ طالبان را در ابتدا رُو میدہد و ذوق و لذت مے بخشد در رنگِ آنست کہ طفلان را السبق الف و با آموختہ سازند کار آنست کہ از تہجی بمولوی برسند و از اذواق و التذاذات بدرجۂ ولایتِ خاصہ داخل گردند ۵ ہنوز ایوانِ استغنا بلند ست ترا فکرِ رسیدن ناپسند ست باید کہ اوقاتِ خود را معمور دارند و بشریعت و طریقت بظاہر و باطن متحلّی باشند تکمیلِ دیگرے فرعِ کمالِ خود ست کہ درجۂ ولایتِ خاصہ است لیکن چون در صحبتِ شما طالبان را رُشدے پیدا میشود و احوال و مواجید رُو میدہد اگرچہ بحدِّ فنا و بقا نرسد ہم غنیمت ست و درین وقت حکمِ کبریتِ احمر دارد آنرا ہم میکردہ باشند اما بعد از استخارہا و توجہات بہر کہ تعلیمِ طریقت گویند مناسب ست بلکہ لازم و ازین عمل ترسان و لرزان باشند مبادا کہ ازین راہ شیطان را سُلطانی بر شما پیدا شود اعاذنا اللہ سُبحانہٗ مِن شرورہٖ آن عدد کہ بشما گفتہ بودم اگر تمام کردہ اید دو چندان عدد را بکار دارید بعد ازان خبر کنید تا مناسبِ حال اعلام نمودہ آید انشاء اللہ تعالیٰ یارانے را کہ بشما مربوط اند دُعا رسانید صحیفہ شریفہ کہ سید یحییٰ نوشتہ بودند نیز رسید حمداً لِلّٰہِ سُبحانہٗ درین وقت کہ کمالِ قربِ قیامت دارد وَتَقُومُ السَّاعَۃُ عَلٰی اَشْرَارِ النَّاسِ در خبر آمدہ دلہائے مردم بحضرتِ حق سُبحانہٗ وتعالیٰ منجذب ست و والہ و شوقین آن درگاہِ اقدس اند جَلَّ سُلطَانُہٗ توقع از اجابتِ دُعائے ظہر الغیب ست و فاتحہ سلامتی خاتمہ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّکَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ وَالسَّلَامُ اَوَّلًا وَّاٰخِرًا۔

مکتوب صد و چہارم (۱۰۴)

بحضرتِ ذوی البرکات حضرتِ مخدوم زادہ گرامی خواجہ محمد سعید و خواجہ محمد معصوم در بشارت حصولِ

مراتب

بعضے مقامات عالیہ مرایشانرا اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی فرزندانِ گرامی مدّتے ست کہ از احوالِ ظاہر و باطنِ خود ننوشتہ اند شاید بواسطۂ تمادیِ ایّامِ مفارقت نسیانے بحالِ دُور افتادگان طاری شدہ باشد ما ہم ارحم الراحمین داریم کریمہ اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ تسلی دہِ غربائے نامُرادست عجب کاروبارست با این ہمہ ناپروائی شما خاطر ہمیشہ متوجہ احوالِ شماست و خواہانِ کمالِ شما دیروز بعد از نمازِ بامداد مجلسِ سکوت داشتم ظاہر شد کہ خلعتے کہ داشتم از من جُدا شد و خلعتِ دیگر بمن متوجہ شد کہ بجائے آن خلعت نشیند بخاطر آمد کہ این خلعتِ زائلہ را بکسے خواہند داد یا نہ و آرزوئے آن شد کہ اگر آنرا بدہند بفرزندی ارشدی محمد معصوم بدہند بعد از لحظہ دید کہ بفرزندی مرحمت فرمودند و آن خلعت اورا بتمام پوشانیدند و این خلعتِ زائلہ کنایت از معاملۂ قیومیت بودہ است کہ بتربیت و تکمیل تعلّق داشتہ و باعثِ ارتباط باین عرصۂ مجتمعہ او بودہ و این خلعت جدیدہ را چون معاملہ بانجام برسد و مستحق خلع گردد امیدست کہ از کمالِ کرم آنرا بفرزندی اعزّی محمد سعید عطا فرمایند این فقیر ہموارہ بتضرّع این مسألت مینماید و اثرِ اجابت مے فہمد و فرزندی را مستحقِ این دولت میباید ؎ باکریمان کارہا دشوار نیست +

اگر استعدادست ہم دادِ اوست تعالی ؎ نیاوردم از خانہ چیزے نخست + تو دادی ہمہ چیز من چیز تست + قال اللّٰہ تعالی اِعْمَلُوْا اٰلَ دَاوٗدَ شُکْرًا وَقَلِیْلٌ مِّنْ عِبَادِیَ الشَّکُوْرُ میدانید کہ شکر عبارت از صرفِ عبدست جمیعِ ما انعم اللّٰہ علیہ من الجوارحِ والقوی الظاہرۃ والباطنۃ الی ما خلق واعطاہ لاجلہ لولاہ لما حصل الشکر واللّٰہ سبحانہ الموفق این قسم علوم از اسرارِ خفیہ ایست ہر چند بسر فہ گفتہ مے شود اما اِخفائے آن لازم ست کہ مردم مفتون نگردند دیگر آن مشکلے کہ داشتم کہ آن معاملہ شاید در عالمِ مثال بود درین ایام حل شد و خافیہ نماند شاید درین معنی روحانیت حاجہ معین الدین را ہم مدخلے باشد محمد معصوم آن مشکل را ظاہرا در خاطر داشتہ باشد والسلام +

شاید

مکتوب (۱۰۵) صد و پنجم

بشیخ حسن برکی در جواب کتابت او کہ در بیان احوال خود نوشتہ و ترغیب بر احیائے سنت و تہدید از بدعت الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی صحیفہ شریفہ اخوی اعزی شیخ حسن احسن اللہ

اما لہ رسید خوشوقت ساخت از علوم و معارف اندراج یافتہ بود مطالعہ آن فرحت بر فرحت افزود حمداً للہ سبحانہ کہ علوم صحیحہ اند و معارف صادقہ و برطبق کتاب و سنت اند و بر وفق عقاید حقہ فرقہ ناجیہ حضرت حق سبحانہ استقامت کرامت فرماید و بمنتہائے مقاصد علیہ رساند ثمہ از رفع بدعتہا نوشتہ بودند چہ نعمتے ست کہ درین طور ظلمات بدعت صاحبدولتے توفیق رفع بدعتے از بدعے یابد و احیائے سنتے از سنن نماید در احادیث صحاح آمدہ ست کہ ہر کہ احیائے سنت نماید بعد از انکہ عمل بآن سنت مرتفع شدہ باشد آنکس را ثواب صد شہید ست از ینجا بزرگی این عمل را دریابند اما این قدر دقیقہ رعایت کنند کہ کار بایقاظ فتنہ نکشد و یک حسنہ باعث ظہور بسیار سیئہ نگردد کہ آخر الزمان ست و او ان ضعف اسلام رسالہ کہ فرستادہ بودند نیز از مطالعہ آن فرحتہا رو داد حمداً للہ سبحانہ کہ در علوم موافقت باین فقیر بسیار ست و در کشف مطابقت افتادہ ست و نظرہائے نیک بلند رفتہ کتابت شمارا کہ متضمن حالہا و علوم و استفسارہا بود باخوی خواجہ محمد ہاشم کشمی سپردہ بودیم کہ در وقت جواب نوشتن حاضر سازد اتفاقاً کم ساخت بنابران در تفصیل اجوبہ توقف واقع شد آنچہ بخاطر ماندہ بود آنرا نوشت مجملاً آنکہ احوال پسندیدہ ست و صحت علوم کائن دیگر در تربیت و تعلیم فرزندان مغفرت پناہ مولانا احمد سعی بلیغ مرعی دارند و بآداب ظاہر و باطن ہدایت نمایند و سائر یاران جہت مندرا بلکہ جمیع اہل اسلام آن بقعہ را دلالت بشریعت و التزام سنت نمایند و از اتیان بدعت تہدید و تحذیر کنند واللہ سبحانہ الموفق بعضے از مکاتیب جلد ثالث اخواجہ محمد ہاشم نویسانیدہ بشما فرستادہ ست منتفع گردند اوقات فقیر مختلف ست در بعضے اوقات رغبت بر تسوید علوم و معارف بے اختیار پیدا میشود و در اوقات دیگر با آنکہ ضرر غریبہ افاضہ مینمایند از نوشتن نفرت پیدا میگردد تا بحدیکہ بدست قلم گرفتن خوش نمے آید بنابران در تفصیل جواب کتابہائے شما کہ میرسند فتور مے افتد و نمیتوانم بتکلف چیزے نوشت

---

۵ یعنی از جانب حق سبحانہ و تعالے ۱۲

۴ قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من سنۃ سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا و اجر من عمل بہا الی یوم القیامۃ رواہ البیہقی فی شعب الایمان

۳ قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من احیی سنتی فقد احبنی و من احبنی کان معی فی الجنۃ

۲ من غیروا ما رأیتم علیہ اصحابی فعلیہ لعنۃ اللہ والملائکۃ والناس اجمعین رواہ الترمذی

۱ من احدث فی امرنا ہذا ما لیس منہ فہو رد رواہ البخاری و مسلم

باقی احوال مستوجب حمدست از ہمراہی عسکر بعنایت اللہ سبحانہ مخلصی میسر شدہ است حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ باستقامت دارد وجمیع یاران آنجائی را دعوات مخصوصہ است والسلام

مکتوب (۱۰۶) صد و ششم

بحضرات مخدوم زادہا سلمہم اللہ سبحانہ دربیان واقعہ کہ آن سرور را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دیدہ اند واز وبشارتہائے علیا یافتہ اند صحیفہ شریفہ فرزندان گرامی رسید حمداً للہ سبحانہ کہ بصحت وعافیت اند معاملہ کہ بتازگی امروز روئے دادہ است مے نویسم نیک استماع نمایند امشب کہ شب شنبہ بود وبمجلس سلطانی رفتہ بودم بعد از یک پہر شب برگشتہ آمدہ سہ سیپارہ از حافظ شنودہ زیادہ از دو پہر شب گذشتہ بود کہ خواب میسر شد بعد از حلقہ صباح چون کوفت شب داشتہ بود بخواب رفت مے بیند کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از برائے فقیر اجازت نامہ نوشتہ اند چنانچہ عادت مشایخ نست کہ خلفا را مینویسند ویکے از یاران جہتمند من درین معاملہ است درین اثنا گویا ظاہر گشتہ است کہ در امضائے این اجازت نامہ نجوے از فتور ست وتعین وجہ فتور ہمدران وقت معلوم ست آن یار کہ متصدی این خدمت ست بار دیگر گویا این اجازت نامہ را در ملازمت آن سرور برده است علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات وآن سرور در پشت آن اجازت نامہ دیگر نوشتہ اند یا نویسانیدہ این تشخیص نشدہ اما نسبت بآن سرور معلوم ست وبعد از نوشتن بمہر خود مزین فرمودہ اند علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام مضمون این اجازت نامہ آنست کہ در عوض اجازت نامہ دنیا اجازت نامہ آخرت داده اند واز مقام شفاعت نصیب عنایت فرمودہ اند وکاغذہم طولانی ست وسطرہائے بسیار نوشتہ اند من از ان میپرسم کہ اجازت نامہ اول کدام ست وثانی کہ نوشتہ اند کدام ومن دران وقت میبایم کہ من بآن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام در یکجا ام ودر رنگ پسر با پدر زندگانی مینمایم حضور آن سرور واہل بیت آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوات والتسلیمات بر من غریب نیست و

آن کاغذرا بپیچید بدستِ خود نهاده در رنگِ فرزندانِ محرم داخلِ حرمِ شریفِ ایشان گشته ام کلانتر اُفتهاتِ مومنان مرا در حضورِ آن سرور در بعضے خدمات باهتمام میفرمایند و میگویند که انتظارِ تو داشتیم چنان و چنان باید کرد درین اثنا افاقت روئے داد از خاطر رفت که وجه آن فتور چه بود معاینه میشد همانقدر که چشم وا میشد خصوصیاتِ آن واقعه از خاطر میرفت بخاطرِ شمایان مانده باشد که درین باب سخنے پیشتر هم مذکور میکردیم که این نسبتِ عُلیا عجب ست که باندازهٔ خود ظهور نمیکند بخاطر میگذشت که ظهورِ آن ظاهراً ذخیره برائے آخرت بود و نعم البدل میسّر آید ازین واقعه تشفّی آن تردّدات حاصل گشت قربِ قیامت ست و وقتِ تراکمِ ظُلمات کدام خیریّت و چه نورانیّت مگر حضرتِ مهدی باشد علیه الرضوان که بخلافتِ ظاهر تائید یافته ترویج آن نماید شکراً لِلنعمة امروز طعامهائے متلوّن فرموده ایم که بروحانیّتِ آن سرور علیه و علی آله الصلوٰة والسلام بپزند و مجلسِ شادی سازند رافعان نیز شاید ازان طعامها تناوُل نمایند دیگر در مکتوبے نوشته ایم که در بیانِ واقعه که روئے داده بود که یارِ ثالث را بنوکری قبول نکردند بعد از زمانے ظاهر گشت که بمحضِ کرم آنرا نیز قبول فرمودند و آثارِ قبول ظاهر گشت لله سبحانه الحمدُ والمنّةُ علی ذلک و علی جمیعِ النعماء درین ایام معارفِ غریبه و علومِ عجیبه رُو میدهد گویا آن ورق مقرّرِ قوم گشته است و معامله بریگ دیگر ظاهر شده فرزندان دُور و معامله عمر نزدیک تا چه شود الخیر فیما صنع الله تعالی میگوییم و صبر مے نمایم ربّنا اٰتنا من لدنک رحمةً و هیّئ لنا من امرنا رشدًا والسلام علی من اتبع الهدی +

مکتوب (۱۰۷) صد و هفتم

در بیانِ سببِ فتور در نسبتِ رابطه و التذاذ در طاعات بخواجه محمد اشرف بعد الحمد و الصلوٰة و تبلیغِ الدعوات میرساند که صحیفهٔ شریفهٔ اخوی اعزّی رسید حمداً لله سبحانه که بصحّت و عافیت بوده اند پرسیده بودند که علّم این چیست که چون در نسبتِ رابطه فتور میرود در اتیانِ سائرِ طاعات التذاذ

نمیباید بدانند کہ ہمان وجہے کہ سبب فتور رابطہ گشتہ است مانع التذاذ ست گاہ ہست کہ سبب فتور قبض بود و گاہ بود کہ کدورتے طاری میگردد بواسطہ ارتکاب زلات اگرچہ اندک بود وجہ اول مذموم نیست بلکہ از لوازم سلوک طریقہ است و عروض وجہ دوم را تدارک بتوبہ و استغفار باید نمود تا بکرم اللہ سبحانہ اثر آن مرتفع گردد و چون تمیز میان قبض و کدورت دقت مے طلبد بہر حال توبہ و استغفار نافع است حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ باستقامت دارد والسلام

مکتوب (۱۰۸) صد و ہشتم

بملا طاہر خادم در بیان معاملاتے کہ باصل الاصل تعلق دارد و این معرفت بمعنی منقول ست معاملاتیکہ باصل الاصل تعلق دارد دو نوع ست نوعے ست کہ از انجا بصور مثالی یا بامر آخر میتوان معلوم کرد و این معاملہ تا وقتے ست کہ سیر در مقاماتے ست کہ آنہا را با عالم مناسبتے و یا مشارکتے ہست و لو بالوجہ والاسہ و آن تا نہایت سیر مقام رضاست و چون شخصے را سیر فوق مقام رضا میسر گردد از انجا ہیچ معلوم وے نخواہد بود نہ بصور مثالی و نہ بامر آخر این زمان آن عارف را علم بحصول مقامات فوق خواہد بود بے آنکہ چیزے از آنہا معلوم وے گردد و درین مقامات اسم نبوت و رسالت و امثالہا نیز مفقود ست انگارم کہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ فرد را در دار خلد علم آنہا را نصیب گرداند و نہایت این سیر تا مرتبہ مخصوص ست کہ مشافہۃ مذکور شدہ است والسلام

مکتوب (۱۰۹) صد و نہم

بحضرت مخدوم زادہ خواجہ محمد معصوم سلمہ اللہ سبحانہ در بیان آنکہ ایجاد عالم در مرتبہ وہم ست اما بواسطہ استقرار و تعلق ایجاد بنفس امری گشتہ است و این مرتبہ ورائے مرتبہ علم و خارج ست و بیان آنکہ ہم وحدت نفس امری ست و ہم کثرت و تحقیق آنکہ فنائے سالک با وجود ثبات و استقرار آن بچہ

معنی ست این مکتوب بواسطهٔ حوادثِ ایام ناتمام مانده **مرتبهٔ وہم** عبارت از مرتبه است که در آنجا نمودِ بے بود بود چنانچه صورت زید مثلاً اگر در مرآت متوہم شود آنجا نمودِ بے بودست چه در مرآت اصلاً صورتے کائن نیست و بیش از نمودِ وہمی آنجا ثبوتے ندارد و بکشفِ صحیح و شہودِ صادق لائح گشته است که حضرت حق سبحانه و تعالی از کمالِ اقتدارِ خود عالم را درین مرتبه خلق فرموده است و بصنعِ کاملِ خویش نمودِ محض را بود بخشیده و در ان مرتبه هر چند نمودِ بے بودست اما چون عالم دران مرتبه مخلوق گشته است نمودِ با بود آمده است چه ایجادِ او تعالی مثبتِ بود و وجودست و چون نمودِ با بود آمد نفسِ امری گشت و احکام و آثارِ صادقه بروے مترتب شد و این مرتبهٔ وہم ورائے مرتبهٔ علم و مرتبهٔ خارج ست و این مرتبه بیش از مرتبهٔ علم شباہت و مناسبت بمرتبهٔ خارج دارد و ثبوت او شبیه بثبوتِ خارجی ست بخلاف ثبوتِ علمی که آنرا وجودِ ذہنی گویند بر طرفِ دیگر وجودِ خارجی ست و ظہورے که در مرتبهٔ وہم ست نیز شباہتِ تام بظہورِ خارجی دارد بخلاف مرتبهٔ علم که آنجا بطون و کمون ست گویا در مرتبهٔ وہم ظلے از مرتبهٔ خارج انداخته ایجادِ عالم در آنجا فرموده است و بظلِ وجودِ خارجی عالم را در مرتبهٔ ظلِ خارج موجود ساخته پس در نفسِ خارج جز یکذاتِ احدیتِ جلّ سلطانه هیچ چیز موجود نباشد و در ظلِ خارج بوجودِ ظلی عالم با این تعدد و کثرت بایجادِ خداوندی جلّ سلطانه موجود بود در خارج نفسِ امر وحدت ست و در ظلِ خارج نفسِ امر کثرت چنانچه در علم نیز نفسِ امر کثرت ست پس هم وحدت نفسِ امری باشد و هم کثرت و هر کدام را اعتبارِ علیحده باشد ولا محذور فیه و چنانچه این خارج و وجودِ مر عالم را ظلی ست سایرِ صفاتِ آن از حیوة و علم و قدرت وغیرہا نیز در وے ظلالِ صفاتِ واجبی ست جلّ سلطانه بلکه نفسِ امر که در ثبوتِ عالم اثبات نموده می آید نیز ظلِ نفسِ امر مرتبهٔ خارج ست ؎ نیاوردم از خانه چیزے نخست + تو دادی ہمه چیز من چیز تست + قال الله تعالی و تقدس **الم تر الی ربک کیف مد الظل** **سوال** تو در رسائلِ خود نوشته که ظل هر چه دارد از اصل ست و در ظل بیش از امانت داریِ اصل ہنرے پیدا نیست اگر سالکِ مستعد بحکمِ ظلیت هر چه دارد از خیر و کمال که وجود و کمالات توابعِ وجود بود باصل خود بدہد و

خود را از جمیع کمالات خالی یابد ناچار بفنا و نیستی متحقق گردد و نامے و نشانے از وے نماند حاصل این کلام
چیست و کمالات را باصل دادن بچہ معنے ست و با وجود ثبوت و استقرار سالک فنا و نیستی بکدام اعتبار ست

جواب این فنا در رنگ آنست کہ شخصے جامہائے عاریت پوشیدہ باشد و داند کہ این جامہا از وے
نیست از دیگرے ست کہ بعاریت پوشیدہ است و چون این دید غالب آید و استیلائے تمام پیدا کند تواند
کہ با وجود تلبس جامہ این جامہا را درست بصاحب جامہ بدہد و خود را برہنہ و عریان یابد بحدے کہ از
ہمنشینان از برہنگی خود انفعال بکشد و خود را از حیا در زاویہ گیرد و چون وجود سالک در مرتبۂ توہم و تخیل
مخلوق گشتہ است فنائے تخیلی نیز او را کافی ست چہ استیلائے این تخیل او را بہ یقین تسلی میسر ساند و ذوقی
و وجدانی میگرداند و آنچہ مقصود از فنا نیستی ست بوجود مے آرد چہ مقصود از فنا زوال گرفتاری ظل
ست و حصول گرفتاری باصل و چون رجوع ظل باصل یقینی گشت و وجدانی و ذوقی آمد ناچار گرفتاری ظل
زائل گشت و گرفتاری اصل بجائے آن بنشست و اگر این تخیل بحصول نہ پیوست دولت زوال گرفتاری
ظل میسر نمے گشت بلکہ مدار سلوک این راہ بر توہم و تخیل ست احوال و مواجید کہ معانی جزئیہ این راہ ست
بوہم مدرک میگردد و تجلیات و تلوینات سالکان در مرآت خیال شہودی میشود فلولا الوہم
لقصر الفہم ولولا الخیال لستر الحال درین راہ ہیچ چیز نافع تر از وہم و خیال یافتہ نشد و اکثر ادراک
و انکشاف شان مطابق واقع برآمد و وہم ست کہ پنجاہ ہزار سالہ راہ را کہ درمیان عبد و رب ست بکرم خداوندی
در اندک مدت قطع مینماید و بدرجات وصول میرساند و خیال ست کہ دقائق و اسرار غیب الغیب را در مرآت
خود منکشف میسازد و سالک مستعد را مطلع میگرداند از شرافت وہم ست کہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ
خلق عالم را در آن مرتبہ اختیار فرمودہ است و آنرا محل ظہور کمالات خود ساختہ و از بزرگی خیال ست کہ حضرت
واجب الوجود آنرا نمونۂ عالم مثال گردانیدہ است کہ اوسع جمیع عوالم ست حتی کہ مرتبۂ وجوب را جل شانہ
نیز صورتے در آن عالم گفتہ اند و حکم کردہ کہ حق را جل شانہ مثل نیست امّا مثال ہست وللہ المثل الاعلیٰ
صور احکام وجوبیہ است کہ عارف آنرا در مرآت خیال خود احساس مینماید و بذوق و یافت آنہا ترقی

میفرماید **سوال** از تحقیقِ سابق واضح گشت کہ فنا و نیستی باعتبارِ تخیّل ست اگرچہ بیقینِ قلبی رساند و وجدانی و ذوقی سازد و احکامِ صادقہ بر وے مترتّب شود نہ باعتبارِ تحقّق و وجود و تو در بعضِ رسائل نوشتہ کہ این فنا باعتبارِ وجود ست و زوالِ عین و اثر ست حقیقتِ این معاملہ چیست **جواب** چون رجوعِ وجود ظل باصل بیقین پیوست و وجدانی و ذوقی گشت ناچار حکم بزوالِ وجود نیز کردہ آمد و ارتفاعِ عین و اثر گفتہ شد **سوال** این حکم بفنائے وجودی با وجود ثبوت و استقرارِ فانی صادق ست یا کاذب

مکتوب (۱۱۰) صد و دہم

نیز بحضرتِ مخدوم زادہ محمد معصوم سلّمہ اللہ تعالیٰ در بیانِ آنکہ معاملہ عارف بجائے میرسد کہ صورتِ ہیچ معلومے در وے حصول نمیکند آن زمان ہر ذرہ از ذرات او را شاہراہے ست بمطلوب و بیانِ آنکہ حبِّ این عارف منجر بحبِّ حق ست سبحانہ و بغضِ او بغضِ او تعالیٰ و تقدّس و تعظیم و اہانتِ او و آل و اصحاب آن سرور را بآن سرور نیز ہمین نسبت ست علیہ و علیہم الصلوٰۃ و السلام این معارف نقل بمعنے یافتہ چون عارف نے مقاماتِ ظل را طے کردہ معاملہ را باصل لاصل رساند این زمان علمِ وے کہ باشیا تعلّق خواہد کرد از قیدِ ظلیت مبرّا خواہد بود یعنی اشیا معلومِ وے بوند بوجہیکہ ہیچ از آنہا در وے حصول نکند زیرا کہ ہر چہ از شے در وے حاصل خواہد شد ظل و صورتِ آن شے خواہد بود نہ عینِ آن شے کما قیل فی تعریفِ العلم ھو حصول صورۃ الشیٔ فی العقل اذ لا شک ان الصورۃ الحاصلۃ من الشیٔ فی العقل شبح و مثال لذلک الشیٔ لا عینہ کما یشہد بہ الکشف الصریح و الالہام الصحیح این زمان عارف عالم را بحق سبحانہ ہیچ نسبتے سوائے نسبتِ صانعیت و مصنوعیت اثبات نخواہد کرد و از ظلیت و غیریت و مرآتیت تجاشی خواہد نمود چہ این معاملہ مربوط بکمالاتِ ذاتیہ ست و ذات را سبحانہ از عالم غناءِ ذاتی ست ان اللہ لغنی عن العالمین بخلاف در مراتبِ بعضے اسما و صفات کہ آنجا این نسبت متصوّر ست پس تا زمانیکہ از ین مقامات نگذرد و باصل لاصل نرساند این نسبت نصیب ست درین مقام

عارف را ہر ذرہ از ذرات شاہراہے گردد بجناب قدس خداوندی جَلَّ شَانُہٗ بخلاف در علم حصولی کہ دران صورت عالم ہر شے را بجانب خود کشد و خود مرآت جمیع اشیا گردد و ہمچنین در صورت ظلیت و مرآتیت ہر شے صاحب آن علم را بسوئے خود کشد و نظر بصیرت او را بیرون خود نگذارد و چون بفضل اللہ سُبْحَانَہٗ از قید حصول ظلیت وارہد ہر ذرہ از ذرات موجودات چہ عرض و چہ جوہر و چہ آفاق و چہ انفس او را دروازۂ غیب الغیب گردد باید دانست کہ چنانچہ سابقاً آن شخص مرآت جمیع اشیا بود و ہر چہ میکرد برائے خود میکرد و ہر چہ ازو صدور میافت ناچار راجع بہمان شخص میگشت خواہ نیت میکرد یا نہ الحال چون مرآت خود را از آئینہ داری باز گردانیدہ و از تقید بظل باز ماندہ و مثل ناودانے گشتہ کہ ہر چہ در وے افتد نماند و بیرون خود اندازد پس ناچار ہر چہ خواہد کرد برائے خود نخواہد کرد بلکہ برائے حق خواہد کرد نیت کند یا نہ نیت در محتمل ست نہ در متیقن این زمان حب این عارف بحب او تعالیٰ کشد و بغض او بہ بغض او سُبْحَانَہٗ و ہمچنین تعظیم و توقیر وے تعظیم و توقیر حق ست سُبْحَانَہٗ و اہانت و سوء ادب وے منجر بہ اہانت و سوء ادب او تعالیٰ ہمین نسبت بودہ اصحاب آن سرور را بآن سرور عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّحِیَّاتُ علی تفاوت درجاتہم کہ حب و بغض ایشان منجر بحب و بغض آن سرور ست عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کہ فرمودہ علیہ الصلوٰۃ والسلام مَنْ اَحَبَّہُمْ فَبِحُبِّیْ اَحَبَّہُمْ وَمَنْ اَبْغَضَہُمْ فَبِبُغْضِیْ اَبْغَضَہُمْ و نیز ہمین نسبت ست اہل بیت آن سرور را بآن سرور عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ اما ظہور این نسبت علیہ در حضرت مرتضیٰ و فاطمہ زہرا و حسنین رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُمْ اتم ست و در بقیہ ائمہ اثنا عشر نیز سرایت آن مشہود میگردد و در ماوراء اینہا این نسبت محسوس نمیشود وَالسَّلَامُ

مکتوب (۱۱۱) صد و یازدہم

بشیخ نور محمد تہاری در بعضے از اسرار غریبہ مقام قاب قوسین او ادنیٰ و سر آنکہ عارف کامل خود را در نمیابد باین معارف نیز منقول بمعنی ست در معاملہ قاب قوسین در ظاہر رنگے از مظہر

ہویداست کہ ذہاب عین واثر از سالک بحصول نہ پیوستہ بخلافِ معاملہ اوادنیٰ کہ آنجا ہیچ حکمے و اثرے از مظہر نماندہ پس درین مرتبہ ثانیہ ناچار مظہر امرے باشد مستفاد از مرتبہ وجوب و آن خلعتے ست خاص کہ عارف را بعد از تمامیِ معاملہ از مرتبہ اصل عنایت فرمودہ اند و تعبیر ازان بافاضہ صورت نیز توان کرد و این سر لبست بس غامض تفصیل آن در موضع دیگر انشاء اللہ سبحانہ ثبت یابد پس مظہر درین معاملہ امرے بود کہ بوے از عدم را آنجا راہ نباشد و شائبہ امکان را آنجا بار نبود پس اگر انفعالے و آن مرتبہ اثبات نمائیم از خود بخود بود نہ از غیر کہ نشانے و اثرے از غیر نماندہ است ؎ وَلِوَجْهِهٖ مِنْ وَجْهِهٖ قَمَرٌ وَلِعَيْنِهٖ مِنْ عَيْنِهٖ كُحْلٌ + ہر چند انفعالیکہ در مرتبہ قاب قوسین اثبات نمودہ آید نیز حق ست و ظہورے کہ در آن مرتبہ بود ظہورِ اصل آنا بے شائبہ ظلیت نیست و شایانِ آن مرتبہ علیانہ انفعالے کہ شایانِ آن مرتبہ مقدسہ باشد آنست کہ بوے از ظلیت بدو راہ نیافتہ باشد و غیرے را ہیچ وجہ درمیان مدخلیتے نبود زیرا کہ غیر از لوث عدم خالی نیست و از نقص امکان بیرون نہ آرے اگر انفعالاتِ مراتبِ ظلال چنان بود گنجایش دارد باید دانست کہ درین معاملہ اوادنیٰ کہ ثمۂ ذکر یافت عارف کاتب شمال خود را نمیباید بدست آنست کہ درین وقت شمال او حکم یمین گرفتہ است زیرا کہ شمال از مقتضیاتِ عدم بودہ فلما زالت احکام العدم فما بقی الا الوجود الصرف ولیس ثمہ شمال بل کلتا یدیہ سبحانہ یمین فافہم ولا تقع فی الدندقۃ وچون این اسرارِ غامضہ و معارفِ غریبہ را دریافتی بشنو قال اللہ سبحانہ ثم دنا فتدلی الآیۃ بدانکہ تحقق این دو نو بعد از تحقق باسرار اوادنیٰ ست کہ بالا ذکر یافتہ زیرا کہ تا حکمے و اثرے از عارف باقی ست و از لوث عدم مبرا نگشتہ او را لیاقتِ این دو نو نیست بعد از تحقق این دو نو تدلی ست کہ رو بنزول دارد چون تدلی متحقق گردد و عارف را بخلق آرند این زمان صورتِ قوسین ظاہر گردد ہر چند از قوسِ اول اثرے و حکمے نماندہ است لیکن چون ویرا بتدلی مشرف میسازند صورتِ قوسین درین وقت متوہم میگردد پس بعد از تدلی فکان قاب قوسین باین اعتبار فرمود کہ این وقت صورتِ قوسین ثابت ست نہ حقیقتِ آن اوادنیٰ ای بل ادنیٰ اذ ما بقی من القوس

الثَّانِي هُنَاكَ أَثَرٌ وَلَا حُكْمٌ فَلَا تَوَسُّنَ هٰهُنَا حَقِيقَةً + هٰذِهِ الْمَعَارِفُ مِنْ أَسْرَارِ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ يُظْهِرُهَا عَلَى أَخَصِّ الْخَوَاصِّ مِنْ عِبَادِهِ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى وَالْتَزَمَ مُتَابَعَةَ الْمُصْطَفٰى عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهِ الصَّلَوَاتُ وَالْبَرَكَاتُ الْعُلٰى +

مکتوب (۱۱۲) صد و دوازدہم

بشریعت پناہ ہے قاضی اسلم دربیانِ آنکہ صفاتِ حقیقیہ او تعالیٰ نہ عینِ ذات اند و نہ غیرِ ذاتِ سبحانہ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى عُلمائے اہلِ سُنّت شکر اللہ تعالیٰ سعیہم در صفاتِ ثمانیہ حقیقیہ واجب الوجود تعالیٰ چہ بلا زیبا گفتہ اند کہ لَا هُوَ وَلَا غَيْرُهُ این معرفت ورائے طورِ عقل ست کہ بنورِ فراست و برکتِ متابعتِ انبیا علیہم الصلوٰت والتسلیمات دریافتہ اند عقلا ازین عبارت ارتفاعِ نقیضین مے فہمند ندانستہ اند کہ در حصولِ تناقض اتحادِ مکان و اتحادِ زمان شرط ست وچون در آن حضرت جل سلطانہا مکان و زمان گنجایش ندارد تناقض چگونہ متصور گردد و آنچہ علما در دفعِ تناقض در لفظِ غیر تصرف کردہ اند و از غیر معنی خاص خواستہ ہیچ درکار نیست بلکہ نظرِ کشفی منعِ این تخصیص مینماید و نفی غیریت بہر معنی کہ باشد اثبات میکند میگوییم کہ صفاتِ واجبی جل شانہ چنانچہ عینِ ذاتِ اقدس او تعالیٰ نیند کہ زائد اند غیرِ ذاتِ او سبحانہ ہم نیستند اگرچہ زائد اند تعالت و تقدست و نسبتِ اثنینیت پیدا کردہ اینجا آن قضیہ مقررہ ارباب معقول کہ الاثنانِ متغایران تخلف کردہ است و نقضِ اصولِ شان نمودہ و آنکہ گفتہ شد کہ ورائے طورِ عقل ست بآن معنی ست کہ عقل بآن مُهتدی نمیگردد و از ادراکِ آن قاصر ست نہ آنکہ عقل برخلافِ آن حکم مینماید چگونہ برخلافِ آن حکم نماید کہ آنرا تصور ہم نکردہ است بلکہ از حیطۂ ادراکِ او بیرون ست حکم باثبات و نفیِ آن چہ صورت بندد رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا +

مکتوب (۱۱۳) صد و سیزدہم

پناہ
میباہم
میکند
راہ یاب
گوناگون
احاطہ

بملا سلطان سرہندی در بیانِ آنکہ صفاتِ او تعالیٰ بحیوٰۃ و علم و سائر کمالات متصف اند و در تحقیق معنی قیامِ صفات بذات جَلَّ سُلطَانُہٗ **صفات** واجب الوجود جَلَّ سُلطَانُہٗ کہ قیامے بذاتِ او دارند تعالیٰ وَتقدّس مِثلُ الحَیٰوۃِ وَالقُدرَۃِ وَالعِلمِ وَغَیرِھَا از کمالِ تقدس و تنزّہ ہیچ نسبتے بصفاتِ ممکن ندارند کہ صفاتِ ممکن اعراض اند کہ قیامے بجواہر دارند و صفاتِ واجبی جَلَّ سُلطَانُہٗ مُقوّم جواہر اند کہ قیامِ جواہر بآنہاست و ایضاً صفاتِ ممکن حکمِ میت دارند و جمادِ محض اند و از حیوٰۃ و علم و غیرہا بے نصیب این قدر ہست کہ ممکن بتوسّطِ شان حیّ و عالم و قادر میگردد و امّا اینہا بانفسہا حیّ و عالم نیستند بخلافِ صفاتِ مقدّسہ واجب الوجود تعالیٰ وَتقدّس کہ در نظرِ کشفیِ این حقیر اینہا نیز در رنگِ موصوفِ خود سُبحَانَہٗ حیّ و عالم اند و بتفصیلِ کمالاتِ مندرجۂ خود دانا و مشغوف لیکن علمِ شان از قبیلِ علمِ حضوری مفہوم میگردد نہ از عالمِ علمِ حصولی و ہمچنین ہر صفتے و شانے کہ در مرتبۂ وجوب تعالیٰ وتقدّس اثبات نمودہ مے آید ہمہ بثبوتِ حیوٰۃ و علم مکشوف میگردند و نورِ صرف بنظرے درآیند گویا آن نور ہمگی حیوٰۃ ست و ہمگی علم و انکشاف و این دو صفتِ کمال در انجا بیّن و ہویدا ست بخلافِ صفاتِ دیگر از قدرت و ارادت و غیرہما کہ باین وضوح آنجا مکشوف نمیگردند بلے آنچہ درکار ست دران موطن انکشاف کمالات ست کہ بصفتِ علم تعلّق دارد و چون علم تابعِ حیوٰۃ ست از صفتِ حیوٰۃ ہم چارہ نبود و قدرت و ارادت بمقدور و مُراد مربوط ست و از سمع و بصر بعلم اکتفا توان نمود و مقصود از کلام افادہ ست و تکوین از برائے حصولِ مکوّنات ست مَعَ ذٰلِکَ ہر صفت چون جامع ست ناچار این صفاتِ کمال در وے کائن ست ظَہَرَت اَو لَم تَظہَر گفتہ نشود کہ ازین بیان لازم آمد قیامِ معنی بمعنے چہ صفات ہر گاہ حیّ و عالم باشند از قیامِ حیوٰۃ و علم بآنہا چارہ نبود گوئیم کہ ہر دو قائم بذاتِ واجب اند تعالیٰ یکے بالصالت و دیگرے بہ تبعیت چنانچہ عُلما در بقاءِ اعراض گفتہ اند کہ عرض و بقاءِ عرض ہر دو قائم بمحلّ عرض اند و تحقیق این مبحث آنست کہ قیامِ صفاتِ واجبی جَلَّ سُلطَانُہٗ بذاتِ اقدسِ او تعالیٰ نہ در رنگِ قیامِ عرض ست بجوہر کلّا بلکہ شبیہ قیامِ مصنوع ست بصانع کہ صانع قیّوم مصنوع ست ہر چند آنجا

اتصاف ست و اینجا اتصاف نہ لا بلکہ آن قیام در رنگ قیام شے ست بذات خود این قدر فرق ست کہ آنجا زیادتی ثابت ست و اینجا زیادتی متصور نیست اما آن زیادتی بحد غیریت نرسانیدہ ست کہ لا غیرہ فرمودہ اند پس در ہر دو جا تغایر اعتباری ثابت شد و قیام متحقق گشت و حصول اتصاف اینجا مثل اتصاف انسان ست بانسانیت و اتصاف جوہر ست بجوہریت بلکہ گوئیم در آن موطن کہ ذات اقدس و صفات حقیقیہ مقدسہ اند کہ بحضرت ذات قائم اند ہیچ ملاحظہ صفت و اتصاف آنجا کائن نیست نہ در حضرت ذات ملاحظہ موصوفیت ست و نہ در صفات مقدسہ ملحوظ صفاتیت ہر گاہ وجود و وجوب وجود را در آنحضرت گنجایش نبود صفت و اتصاف را چہ مجال باشد کہ فرع وجود اند در آن موطن مقدس غیر از نور ہیچ چیز را گنجایش نیست و آن ہم بچون اگر حیوٰۃ ست نور ست و اگر علم ست ہم نور و علی ہذا القیاس و این نور اقدس بچون را اگر ظہورے در مرتبہ ثانی بے تغیر و انتقال اثبات نمودہ آید ہر آینہ قابل مظہریت آنرا غیر از وجود چیزے دیگر نخواہد بود لہذا تعین اول نزد این حقیر تعین وجود آمدہ ست و سائر تعینات تابع اند مر این تعین اول را ہر چند اطلاق لفظ تعین اینجا بمقتضائے علوم این فقیر گنجایش ندارد اما چون در قوم این لفظ متعارف گشتہ است ما ہم در اطلاق آن مساہلہ مے نمائیم ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انک علی کل شیء قدیر +

مکتوب (۱۱۴) صد و چہاردہم

در تحقیق صفات واجبی تعالت و کیفیت تعلق علم او تعالی بکمالات خویش و در بیان آنکہ معنی را از قیام بعین چارہ نبود اما اثبات محل او را ہیچ در کار نیست و بیان تعین وجودی و مبادی تعینات انبیاء متبوعین و انبیاء تابعین و ملائکہ کرام علی الانبیاء و علیہم الصلوٰۃ والسلام و مبادی تعینات اولیا و عوام مومنین و کفار و موجودات نشاۃ اخروی صفات حقیقیہ کہ در مرتبہ حضرت ذات تعالی و تقدس اثبات مینمائیم ہیچ تعینے ازین اثبات در آنحضرت جل سلطانہ و تنزلے

بقیہ حاشیہ صفحہ ۱۲
۱ یعنی طائفہ علیہ
۲ صفحہ ۱۲ سطر ۱۲ مکتوبات امام ربانی دفتر سوم
۳ واطلاق یکے بر
۴ اشتراک لفظی

پیدا نمیگردد و مرتبۂ دیگر ورائے مرتبۂ اُولےٰ ثابت نمیشود و بوجہے از وجوہ انفکاکِ شان صورت نمے بندد و تا مرتبۂ ثانی متحقق نشود و انفکاکے بوجہے از وجوہ حاصل نگردد تعیّن و تنزّل صورت نہ بندد و حضرتِ ذات و صفاتِ حقیقیۂ او سُبحانہٗ گویا در یک مرتبہ کائن اند و با وجودِ زیادتی گویا عینِ ذات اند تعالیٰ و تقدّس و ہر چند این صفاتِ مقدّسہ تفصیلِ کمالاتِ مندرجہ حضرتِ ذات اند سُبحانہٗ اما حکمِ شان از حکمِ سائرِ اجمال و تفصیل علیحدہ است چہ اجمال در مرتبہ است کہ تفصیل دران مرتبہ کائن نیست بلکہ مرتبۂ تفصیل دُون مرتبۂ اجمال ست و در آن حضرت جَلَّ سُلطانہٗ این معنی مفقود ست و تفصیل در عین مرتبۂ اجمال ست و این معرفت ورائے طورِ عقل ست کہ نظرِ کشفی بآن نرسیدہ است و علمِ واجبی جَلَّ سُلطانہٗ دران مرتبہ کہ باین صفات متعلق گشتہ است در رنگِ علم بذاتِ خود و علم بکمالاتِ مندرجۂ ذاتیۂ خود علمِ حضوری ست و اینہا با وجودِ زیادتی گویا عینِ عالم اند و حضورِ شان در رنگِ حضورِ نفسِ عالم ست از کمالِ اتحادِ شان ست بحضرتِ ذاتِ تعالیٰ کہ جمِ غفیر از صوفیہ صفات را عینِ ذات گفتہ اند تعالیٰ و از انکارِ زیادتیِ صفات نمودہ اند و منعِ لاھُوَ کردہ اثباتِ لاغَیرُہٗ فرمودہ و کمال آنست کہ با وجودِ تصدیقِ لاھُوَ اثباتِ لاغَیرُہٗ نمودہ آید و با وجودِ زیادتی سلبِ غیریت کردہ شود و این کمال موافقِ مذاقِ علومِ انبیاست علیہم الصلوٰت والتسلیمات و مطابقِ آرائے صائبۂ فرقۂ ناجیۂ اہلِ سنت و جماعت شکر اللہ تعالیٰ سعیَھُم باید دانست انکشافِ ذاتی در آن مرتبہ کہ بحضرتِ ذاتِ تعالیٰ و صفاتِ مقدّسۂ او سُبحانہٗ تعلّق دارد از قبیلِ علمِ حضوری ست چہ صفاتِ مقدّسہ را نیز حکمِ حضرتِ ذات ست تعالیٰ و تقدّس چنانکہ گذشت و آنکہ گفتیم کہ از قبیلِ علمِ حضوری ست زیرا کہ علمِ حضوری عبارت از حضورِ نفسِ عالم ست و چون صفاتِ نفسِ عالم نیستند باید کہ علمِ آنہا علمِ حضوری نباشد اما چون صورتے از آنہا منتزع نمیگردد و حضورِ نفسِ شان کائن ست از قبیلِ علمِ حضوری بود و انکشافے کہ بصفتِ علم تعلّق دارد از قبیلِ علمِ حصولی ست و آنکہ گفتیم کہ از قبیلِ علمِ حصولی ست زیرا کہ علمِ حصولی عبارت از صورتِ حاصلہ از معلوم در علم و نزدِ این فقیر محقق و مکشوف گشتہ است کہ صورتِ ہیچ معلومے در علمِ واجبی جَلَّ شانہٗ

منتقش نیست وعلم او تعالیٰ محل ہیچ صورت معلومہ نہ فکیف حصول صورت در ذات عالم تعالیٰ بلکہ علم اورا تعالیٰ تعلقے ست بمعلوم وانکشافے ست بآن بے آنکہ صورتے از معلوم در علم ثابت شود وخانۂ علم از جمیع نقوش وصور علمیہ خالی ومصفاست مع ذلک لا یعزب عن علمہ مثقال ذرۃ فی الارض ولا فی السماء این قدر منکشف میگردد کہ چون علم او تعالیٰ بمعلومے تعلق میگیرد وازین تعلق صورتے از معلوم منتزع میگردد وقیامے بآن علم پیدا میکند بے آنکہ حلولے وحصولے در علم پیدا کند وچون از تعلق علم صورتے از معلوم منتزع میگردد وقیامے بعلم بلکہ بعالم پیدا میکند راست مے آید کہ از قبیل علم حصولی بود وچون صفت علم تعلق بکمالات مندرجۂ ذاتیہ او تعالیٰ پیدا کند ناچار ازان کمالات باین تعلق صورتہائے علمیہ منتزع خواہد شد وقیامے بعلم پیدا خواہد کرد اگرچہ حلولے وحصولے آنہارا در علم ثابت نباشد **سوال** این صور علمیہ را قیامے بہ صفت علم پیدا کردی امّا معلوم نشد کہ محل ثبوت این صور کدام ست معنی را چنانچہ از قیام بعین چارہ نیست از محلیت عین نیز اورا چارہ نبود **جواب** بلے معنی را از قیام بعین چارہ نیست امّا اثبات محل اورا ہیچ در کار نیست مقصود از اثبات محل از برائے معنی اثبات قیام اوست بآن امر زائد بر قیام ہرگاہ در جواہر مجردہ ممکنہ کہ کالظلال اند مر آن صور علمیہ را وآن صور مبادی تعینات این جواہر اند گفتہ باشند کہ اینہا را ہیچ محلے ومکانے ثابت نیست بلکہ ہیچ در کار نیست اگر اصول این جواہر مجردہ را محل نباشد چہ گنجایش تعجب ست این صور علمیہ را در رنگ اعراض تصور ننمائی کہ قیام بغیر دارند وبر قیاس اعراض در اثبات محل شان درنمانی کہ این صور علمیہ اصول بلکہ مبادی تعینات جواہر اند کہ قیام اعراض بآنہاست باعراض چہ رسد بلکہ در اعراض ہم گوئیم کہ مقصود از اثبات محل از برائے آنہا اثبات قیام آنہاست بہ محل نہ آنکہ محل باستقلال مقصود باشد تحقیق آنست کہ این صور علمیہ در مرتبۂ وجوب کائن اند کہ محل ومکان را آنجا گنجایش نیست وغیر از قیام آنجا متصور نہ صفات حقیقیہ واجب الوجود تعالیٰ کہ بحضرت ذات اقدس قیام دارند ہیچ حالیت ومحلیت آنجا کائن نیست وثبوت ذہنی وخارجی کہ گفتہ اند در مرتبۂ امکان تقسیم یافتہ است زیرا کہ در آن حضرت

موجود ۱۲

لہ یعنی باوجود آنکہ صورتے از معلوم در علم ثابت نیست وخانۂ علم از جمیع نقوش وصور علمیہ خالی است بوشیدہ نیست وشنودہ از علم حق سبحانہ وتعالیٰ زمین ودر زمان قال اللہ تعالیٰ وما یعزب عن ربک من مثقال ذرۃ فی الارض ولا فی السماء ولا اصغر من ذلک ولا اکبر الا فی کتاب مبین

لہ فلسفہ

لہ العراض

لہ موجود ۱۲

نه خارج را گنجایش ست و نه علم را هرگاه وجود را در آن حضرت جَلَّ سُلطانُهٗ بار نباشد وجودِ ذهنی و خارجی
را که اقسامِ اویند آنجا چه مجال بود و ظرفیتِ علم و خارج آنجا مر وجود را چه گنجایش باشد پس این صُورِ علمیه
ثابت باشند و قائم بصفتِ علم بوند و هیچ ثبوتِ علمی و خارجی در ینها متحقق نشود بلکه وجودِ علمی و خارجی
عارِ شان بود که از صفاتِ امکان و سماتِ حُدوث ست فَاِنَّ کُلَّ مُمکِنٍ حَادِثٌ عِندَهُم
و در مرتبهٔ وُجوبِ وُجود هر چند وجود ثابت گشته است امّا ظرفیتِ خارج و علم مر آن وجود را پیدا نشده
که ظرفیت و مظروفیت را آنجا مجال نیست نیک استماع نمائی صورتِ معلوم عبارت از نفسِ علم ست
حُصول و حُلولِ او در علم بچه معنی باشد متاخرانِ صوفیه علیه گفته اند که صُورِ علمیه که عبارت از اعیانِ ثابته
اند و حقائقِ مکنات اند ثبوتِ شان در خانهٔ علم ست و بس و در خارجِ علم بُوئے از وُجود باینها نرسیده است
لیکن عکوسِ آن صُورِ علمیه چون در مرآتِ ظاهرِ وجود که جزاو در خارج موجودے نیست افتاده است
متوهم میگردد که آن صُور در خارج موجوداند در رنگِ صورتے که چون در مرآت منعکس میگردد متوهم میشود
که آن صورت در مرآت ست فَیَا لَیتَ شِعرِی مَا مُرَادُ هٰؤُلَاءِ الکُبَرَاءِ وَ مَا مَعنَی حُصُولِ الصُّوَرِ
فِی العِلمِ وَ مَا الصُّوَرُ فِی لشَّاهِدِ اِلَّا نَفسُ العِلمِ وَ فِی لغَائِبِ عِلمُهٗ تَعَالٰی اَزَلِیٌّ قَدِیمٌ بَسِیطٌ
وُحدَانِیٌّ تَعَلَّقَ بِمَعلُومَاتٍ مُتَکَثِّرَةٍ حَصَلَت مِن تَعَلُّقِهٖ صُوَرٌ مُتَعَدِّدَةٌ مُتَمَیِّزَةٌ لِتِلکَ المَعلُومَاتِ
مِن غَیرِ اَن یَّثبُتَ حُصُولُهَا وَ حُلُولُهَا فِی ذٰلِکَ العِلمِ الاَزَلِیِّ کَیفَ تَحُلُّ الصُّوَرُ المُتَعَدِّدَةُ فِیهِ
وَ هُوَ یَستَلزِمُ التَّبَعُّضَ وَ التَّجَزِّیَ وَ الاِنقِسَامَ لِلمَحَلِّ وَ فَرضَ شَیءٍ فِیهِ غَیرَ شَیءٍ وَ هُوَ یُوجِبُ التَّرکِیبَ
المُنَافِی لِلقِدَمِ وَ الاَزَلِیَّةِ عَجَبٌ مُعَامَلَةٌ ست کہ از ارباب معقول صورتِ حاصلهٔ معلوم را در ذهن اثبات
کرده اند و حُلولِ آنرا در ذهن دانسته نه در علم چه آن صورت نزدِ شان عینِ علم ست نه حالّ در علم و مبادر
از عبارتِ صوفیهٔ متاخرین حُصولِ آن صورت ست در علم که آنرا باطنِ وُجود گویند وَ هُوَ سُبحَانَهٗ اَعلَمُ
باید دانست که این صُورِ علمیه که از تعلقِ صفتِ علم بکمالاتِ مندرجهٔ ذاتیهٔ او تعالٰی ثابت گشته اند
بنظرِ کشفی لائح میگردد که ایشان را حیوة و علم ثابت ست و انکشافیکه مُناسبِ علمِ حضوری بود ایشان را

ولله اعلم

نسبت بکمالاتے کہ در اینہا مندرج ست کائن چنانچہ تحقیق این مبحث در مکتوب بتفصیل بیان نمودہ است
اگر از غرابت این معرفت خفائے بماند و احتیاجے افتد آنجا رجوع باید کرد و چون از بیان سابق واضح
گشت کہ ذات اقدس او تعالیٰ و صفات مقدسہ او سبحانہ در یک مرتبہ کائن اند و از ثبوت زیادتی
صفات ہیچ تعینے و تنزلے در آنحضرت جل سلطانہ پیدا نشدہ است بدانکہ این مرتبہ مقدسہ را کہ
حضرت ذات مع الصفات ست تعالیٰ در مرتبہ ثانیہ ظہوریست اول بے شائبہ تغیر و تبدل و آن نزد
این حقیر از روئے کشف و شہود ہر آئینہ حضرت وجود ست کہ خیر محض و کمال صرف ست و قابلیت ظہور
جمیع کمالات دارد بطریق ظلیت و غیر وجود را این دولت میسر نشدہ است لہذا اگر علمے بآن مرتبہ مقدسہ
متعلق شود و انتزاع کمالات او نماید چنانکہ گذشت ہر آئینہ اول چیزے کہ از آنحضرت جل شانہ منتزع
گردد حضرت وجود خواہد بود و کمالات دیگر توابع او خواہند بود از اینجاست کہ جم غفیر از صوفیہ و غیرہم
وجود را عین ذات سبحانہ تصور کردہ اند و تعین وجود را لاتعین انگاشتہ و ثبوت این تعین را سبق
ماورائے علم و خارج ست چنانچہ تحقیق این معنی در مواضع کثیرہ بیان یافتہ است و این حضرت وجود بطریق
ظلیت جامع جمیع کمالات ذاتیہ و صفاتیہ است اجمالاً و این مرتبہ جامع اجمالیہ را تفصیل ست کہ توان
گفت کہ تعین ثانی ست آن چیزے کہ در مرتبہ تفصیل ثبوتے پیدا کرد صفۃ الحیوۃ ست کہ ام جمیع
صفات ست و این صفت حیوۃ گویا ظل آن صفۃ الحیوۃ ست کہ در مرتبہ حضرت ذات تعالیٰ ثابت ست
و لا ہو و لا غیرہ در حق آن کائن و این ظل چون در مرتبہ پیدا شدہ است کہ ورائے مرتبہ حضرت
ذات ست تعالیٰ ہر آئینہ لا ہو و لا غیرہ در حق او ثابت نبود و او بداغ غیریت متسم باشد و بعد از صفۃ الحیوۃ
صفۃ العلم بطریق ظلیت چنانچہ در صفۃ الحیوۃ گذشت کائن ست و این صفت جامع جمیع صفات ست
و صفۃ القدرۃ و الارادۃ و غیرہما با وجود استقلال گویا اجزاء او ہند زیرا کہ این صفت را بحضرت ذات
تعالیٰ و تقدس نوعے از اتحاد ست کہ غیر او را نیست چہ در صورت علم حضوری اتحاد علم و عالم و معلوم
و قدرت ہرگز بقادر و مقدور متحد نگشتہ است و در ارادت کہ تخصیص احد المقدورین ست نیز این اتحاد

---

۱ یعنی مکتوب معہود و ہم مکتوب دوم از دفتر اول کہ قبل از این مکتوب بالفصل واقع شدہ است

۲ یعنی ان ثبوت ہذا التعین الا سبق ما وراء العلم

کائن نیست علیٰ ھذا القیاس و نزد این حقیر مبدأ تعین حضرت خلیل علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بالاصالۃ تعین اول ست کہ تعین وجودی ست و مرکز این تعین کہ اشرف اجزاء او ست بالاصالۃ مبدأ تعین حضرت خاتم الرسل ست علیہ و علیہم الصلوات والتسلیمات چنانچہ در مکتوبے تحقیق این مبحث بتفصیل ذکر یافتہ است و چون ولایت حضرت خلیل علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام ولایت اسرافیلی ست علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام ہر آئینہ مبدأ تعین حضرت اسرافیل نیز ہمین تعین وجودی باشد علیٰ نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام و مبدأ تعین ہر پیغمبرے و رسولے بالاصالۃ حصہ ست از حصص این تعین اول وجودی و از امتان نیز اگر کسے را ببرکت متابعت انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات درین تعین وجودی نصیبے باشد و حصہ یا نقطہ از حصص و نقط آن تعین مبدأ تعین آنکس بود مجوز ست بلکہ واقع و تا درین تعین مبدأ تعین پیدا نشود وصول بحضرت ذات تعالیٰ بالاصالۃ گنجایش ندارد و ملائکہ علیین را کہ مقربان حضرت اند علیٰ نبینا و علیہم الصلوات والتسلیمات نیز مبادی تعینات درین تعین وجودی ست کہ وصول بحضرت ذات تعالیٰ مربوط بآنست باید دانست کہ این صفۃ العلم کہ در مرتبہ تفصیل تعین وجودی پیدا گشتہ است ہر چند حصہ است از حصص آن تعین وجودی اما چون جامعیت دارد گویا در رنگ نفس وجود جامع جمیع حصص آن تعین ست و آنرا ہم اجمال ست و ہم تفصیل اجمال حکم مرکز دائرہ دارد و تفصیل حکم محیط پس مرکز این تعین علمی کہ اجمال ست کانہ ظل مرکز آن تعین اول وجودی ست و باین علاقہ جمعے یقین کردہ اند کہ مبدأ تعین حضرت خاتم الرسل علیٰ نبینا و علیہم الصلوات والتسلیمات اجمال حضرت علم ست لا بلکہ این اجمال ظل مبدأ تعین اوست علیہ و علیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ مرکز تعین اول وجودی ست کما مر و نیز این اجمال علم را تعین اول گفتہ اند و مرتبہ فوق لا تعین دانستہ و عین حضرت وجود انگاشتہ یکے عین وجود ست اما تعین منسوب چنانکہ گذشت پوشیدہ نماند کہ تعین اول ہر چند حصص مندرجہ آن مبادی تعینات انبیاء کرام و ملائکہ علیین عظام ست علیہم الصلوات

وَالتَّسْلِیمَاتُ اما دران مرتبہ چون اجمال کائن ست مبادی ہر کدام علیحدہ بتفصیل معلوم نمیگردد و مسمّی باسمے کردہ نمیشود و چون تفصیل یافت مبادی ہر کدام متمیز گشت و نام علیحدہ یافت مثلاً یک حصّہ آن تعیّن اول وجودی اسم الحیوۃ ست و حصّہ دیگر اسم العلم ست علی ھذا القیاس و مشہود میگردد کہ اسم الحیوۃ باعتبار جامعیتے کہ دارد مبدأ تعیّن ملائکہ علیین عظام ست علی نبینا وعلیہم الصلوات والتسلیمات و نیز حضرت روح اللہ را کہ مناسبت بملأ اعلے دارد ازین مقام نصیب ست علی نبینا وعلیہم الصلوات و التسلیمات و حضرت مہدی علیہ الرضوان چون مناسبت خاص بحضرت روح اللہ دارد ازین مقام امید وارست علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام باید دانست کہ ہر کدام از صفات ثمانیہ کہ در مرتبہ تعیّن ثانی تفصیل یافتہ است مبدأ ست مر ہر یک پیغمبر بزرگ مقتدا را چنانچہ علم مثلاً مبدأ تعیّن حضرت خاتم الرسل ست علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات و قدرت مبدأ تعیّن حضرت عیسے ست علی نبینا وعلیہ الصلوات والتسلیمات و تکوین مبدأ تعیّن حضرت آدم علی نبینا وعلیہ الصلوۃ و السلام و جزئیات این اسماء کلیہ مقدسہ مبادی تعیّنات سائر انبیاست علیہم الصلوات والتسلیمات ہر گروہے ازین بزرگواران کہ مناسبت باسمے خاص دارند و بہ نبی خاص مقتدا ایشانرا مناسبت ست جزئیات آن اسم مبادی تعیّنات شان ست و اولیائے کہ بر قدم پیغمبرے از پیغمبران مقتدا کائن اند علیہم الصلوات والتسلیمات مبادی تعیّنات شان جزئیات اند مر جزئیات آن اسم را کہ مبدأ تعیّن آن پیغمبر ست علیہ الصلوۃ والسلام و ہمچنین تعیّنات سائر مومنان جزئیات اند مر جزئیات آن اسم را کہ مبدأ تعیّن پیغمبرے ست کہ اینہا بر قدم اویند علیہ الصلوۃ والسلام و مبادی تعیّنات کفار باسم المضلّ تعلّق دارند و ازین مبادی مذکورہ علیحدہ اند و چون مبادی تعیّنات ممکنات معلوم گشت بدانکہ تمامی دائرہ وجوب منتہائے این تعیّنات ست از گذشت آن شروع در دائرہ ممکنات ست و حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ چون خواست کہ از کمال کرم و احسان خود فیوض و انعامات خود را بدیگران عطا فرماید و گنج بخشی نماید خلق را آفرید و از کمالات وجود و توابع وجود خود بایشان بخشید بے آنکہ

ممکنات ۱۲

نہ
از جملہ علم و قدرت و ارادت و کلام و سمع و بصر و تکوین ۱۲ منہ
الصحیح بسکہ اللہ تعالیٰ

مکتوبات امام ربانی دفتر سوم صفحہ نہم

از آنجا چیزے جدا شود و اینجا ملحق گردد کہ آن از سماتِ نقص ست تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا
مقصود از خلق افادۂ انعام و احسان ست بایشان بتکمیل و تتمیم کمالاتِ اسمائی و صفاتی بتوسل شان
حاشا و کلا اسما و صفات فی حد ذاتہا کامل اند و ہیچ احتیاجے بظہور و مظہر ندارند در آنحضرت جل
شانہ ہمہ کمال بالفعل حاصل ست بالقوہ نیست کہ حصول آن مربوط بامرے بود اگر شہود و مشاہدہ ست
در آنحضرت جل شانہ از خود بخود ست و اگر علم و معلوم ست ہم خود عالم و خود معلوم ست و ہمچنین
خود متکلم ست و خود سامع جمیع کمالات آنجا مفصل و متمیز اند لیکن بعنوانِ ہیچونی کہ چون را بہ ہیچون راہ نیست
خلق چہ باشد کہ مرآتِ کمالاتِ او سبحانہ گردد ؎ در کدام آئینہ در آید او ۔ و عالم چہ بود کہ تفصیلِ
آن اجمال نماید در آن حضرت جل شانہ در عین اجمال تفصیل ست و در عین ضیق وسعت و چون
تفصیل و وسعت آنجا ہیچونی ست متوہم میگردد کہ اجمال را تفصیل درکار ست کہ بخلق عالم مربوط ست
و تکمیلِ آن اجمال باین تفصیل ست و حق آنست کہ آنجا ہم اجمال ست و ہم تفصیل کما مر و اللہ واسع
علیم باید دانست کہ خلقِ این عالم در مرتبۂ واقع شدہ ست کہ آنرا ہیچ مزاحمتے و مدافعتے بآن مرتبہ
مقدسہ نیست وجودِ احد الموجودین ہر چند مقتضیِ تحدیدِ وجودِ آخر ست امّا آن قاعدہ اینجا مفقود ست
کہ وجودِ عالم ہیچ تحدیدے و نہایتے بآن وجودِ اقدس پیدا نکردہ ست و ہیچ نسبتے و جہتے اثبات
ننمودہ صورتیکہ در مرآت متوہم میگردد ثبوتِ او در مرتبۂ وہم کائن ست و این ثبوت را ہیچ مزاحمتے
و مدافعتے بہ ثبوتِ زید کہ اصلِ آن صورت ست حاصل نیست و ثبوتِ این صورت ہیچ تحدیدے و نہایتے
در ثبوتِ اصلِ خود پیدا نکردہ و ہیچ نسبتے و جہتے حاصل ننمودہ وجودِ عالم در رنگِ وجودِ آن صورت ست کہ
در مرتبۂ وہم کائن ست کہ ہیچ مزاحمت باصل ندارد کہ در خارج موجود ست و ازین ثبوتِ وہمی
صورت ہیچ تحدیدے و نہایتے و جہتے در آن ثبوتِ خارجی کہ اصلِ آن صورت ست پیدا نشدہ
و للہ المثل الاعلی ازین تحقیق حقیقتِ آن سخن مفہوم گشت کہ گفتہ اند عالم در مرتبۂ وہم
ثابت ست یعنی عالم در مرتبۂ خلق یا علمہ است کہ آن مرتبہ شبیہ بمرتبۂ وہم ست کہ مرصوتِ منعکسہ

مرآتیہ را ثابت ست نسبت باصل خود کہ در خارج موجود ست بلکہ توان گفت کہ اطلاق وجود خارجی نیز دران مرتبہ مقدسہ از قبیل تشبیہ و تنظیر بود کہ خارج را آنجا گنجایش نیست ہرگاہ وجود ازان مرتبۂ اقدس کوتہی نماید خارج چہ بود کہ فرع وجود ست وقسم اوست **خاتمہ حسنہ**

این ہمہ مبادی تعینات کہ مذکور شد از تعین وجودی جملی بود یا تفصیلی نسبت بموجودات ممکنہ این نشاۂ دنیویہ است ووجود وتشخص موجودات این نشاۂ مربوط بآن مبادی عالیہ است اما موجودات اخرویہ مشہود میگردد کہ منوط باین مبادی مذکورہ نیست بلکہ مبادی تعینات شان امور دیگرست و آن امور نزد این فقیر کمالات ذاتیہ اند کہ گردے از ظلمت بدامان پاک شان نرسیدہ است و اندراج دران مرتبۂ اقدس دارند بلکہ در آن مرتبہ مقدسہ مفصل ومتمیز اند بتفصیل وتمیز بیچونی آن کمالات مفصلہ ذاتیہ مقدسہ ہر کدام مبدأ تعین موجودیست از موجودات آن نشاۂ اخرویہ وجود اہل بہشت را گویا مساسے نیست بآن تعینات وجودی جملی وتفصیلی کہ بہ نشاۂ دنیویہ تعلق دارد وموجودات آن نشاۂ کانہ مواجہ اند مر آن مرتبہ مقدسہ را برعکس موجودات این نشاۂ کہ از مواجہہ قلیل النصیب اند موجودات آن نشاۂ وائمہ را چہ بیان نماید کہ ازان مرتبہ مقدسہ چہ قسم نصیبہا وحظہا دارند ؎

شعر

هَنِيئًا لِأَرْبَابِ النَّعِيمِ نَعِيمُهَا ۞ وَمَنْ بَعْدِهَذَا مَا يَدِقُّ صِفَاتُهُ ۞ وَمَا كَتَمُهُ أَحْظَى لَدَيْهِ وَأَجْمَلُ ۞ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى

مکتوب (۱۱۵) صد و پانزدہم

بعرفان پناہ مرزا حسام الدین احمد در جواب استفسارہا کہ نمودہ بود

الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی

احوال و اوضاع فقرا این حدود مستوجب حمدست المسئول من اللہ سبحانہ سلامتکم وعافیتکم صحیفہ شریفہ کہ از روے شفقت و مہربانی نامزد این فقیر ساختہ بودند بمطالعہ آن مشرف گشت اظہار اشتیاق فرمودہ بودند کہ در یکے از حرمین شریفین با متعلقان

متوطن ومدفون گردد مخدوما مکرما رفتن متعلقان بنظر نمے درآید بلکہ نزدیک ست کہ منع مفہوم شود اگر ایشان جریدہ بروند بنظر مستحسن مے درآید وامید ست کہ بسلامت برسند والامر الی اللہ سبحانہ دیگر از پارہ سیادت مآب نوشتہ بودند کہ اطبا بضرر آن حاکم اند مخدوما شفقت آثار را در نظر فقیر ہرچند باامعان نمودہ مے آید ہیچ ضرر دران پارہ نمی نماید غیر ازانکہ یک ظلمتے آنجا محسوس میگردد کہ غیر ظلمت این ضرر ست تا وجہش چہ باشد بالجملہ ضرر اطبا مفقود ست وظلمتے کہ ہست از راہ دیگر ست والامر الی اللہ سبحانہ دیگر فرزندی محمد سعید ضعف بسیار کشید للہ سبحانہ الحمد والمنۃ کہ رو بصحت دارد وبعافیت آمدہ دعا مسئول ست قرۃ العین خواجہ جمال الدین حسین با اخوان واخوات از نکبات آخر الزمان محفوظ باشند حضرات مخدوم زادہ ہائے کرام بہ جمعیت صوری ومعنوی متحلی باشند +

مکتوب (۱۱۶) صد وشانزدہم

بخواجہ ابو المکارم در ترغیب بخدمتگاری خلق اللہ حضرت حق سبحانہ وتعالی بر حد اعتدال ومرکز عدالت استقامت کرامت فرماید چہ دولتے ست کہ حضرت واہب العطیات جل سلطانہ بندہ را مخصوص بہ بعضے از فضائل ومزایا گردانیدہ کلید حوائج جمعے از بندگان خود را بید تصرف او حوالہ فرماید او را ملاذ وملجا آن جماعہ گرداند چہ نعمتے ست کہ جمعے از خلائق را کہ از کمال کرم ایشان را عیال خود فرمودہ است باو مرتبط سازد وتربیت ایشان را باو تفویض نماید سعادتمندے بود کہ بحمد این دولت قیام نماید وہوشمندے باشد کہ بشکر این نعمت اقدام فرماید وخدمتگاری عیال صاحب خود را سعادت خود داند وتربیت عبید واماء مولائے خود را شرف خود انگارد حمدا للہ سبحانہ کہ اہل آن بقعہ بذکر خیر ایشان رطب اللسان اند وحدیث کرم واحسان ایشان را بر زبان دارند +

مکتوب (۱۱۷) صد وہفتدہم

بمولانا شیخ غلام محمد در بیانِ معنے آیہ کریمہ اِنَّ فِیْ ذٰلِکَ لَذِکْرٰی مالآیۃ وذکر بیانِ دیگر اعتراضات

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی قَالَ الشَّیْخُ الْاَجَلُّ قُدِّسَ سِرُّہٗ فِیْ کِتَابِہِ الْعَوَارِفِ فِی الْبَابِ الثَّانِیْ مِنْہُ فِیْ بَیَانِ مَعْنَی الْکَرِیْمَۃِ اِنَّ فِیْ ذٰلِکَ لَذِکْرٰی لِمَنْ کَانَ لَہٗ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَی السَّمْعَ وَھُوَ شَھِیْدٌ، وَقَالَ الْوَاسِطِیُّ اَیْ لَذِکْرٰی لِقَوْمٍ مَخْصُوْصِیْنَ لَا لِسَائِرِ النَّاسِ وَھُمُ الَّذِیْنَ قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی فِیْھِمْ اَوَمَنْ کَانَ مَیْتًا فَاَحْیَیْنٰہُ وَقَالَ الْوَاسِطِیُّ اَیْضًا اَلْمُشَاھَدَۃُ تُذْھِلُ وَالْحُجْبَۃُ تُفْھِمُ لِاَنَّ اللّٰہَ تَعَالٰی اِذَا تَجَلّٰی لِشَیْءٍ خَضَعَ لَہٗ وَخَشَعَ وَقَالَ الشَّیْخُ وَھٰذَا الَّذِیْ قَالَہُ الْوَاسِطِیُّ صَحِیْحٌ فِیْ حَقِّ اَقْوَامٍ وَھٰذِہِ الْاٰیَۃُ تَحْکُمُ بِخِلَافِ ھٰذَا الْاَمْرِ لِاَقْوَامٍ اٰخَرِیْنَ وَھُمْ اَرْبَابُ التَّمْکِیْنِ یَجْمَعُ لَھُمْ بَیْنَ الْمُشَاھَدَۃِ وَالْفَھْمِ لَا یَخْفٰی اَنَّ مَا قَالَہُ الْوَاسِطِیُّ اَوَّلًا یَدُلُّ عَلٰی اَنَّ الذِّکْرٰی لِاَھْلِ التَّمْکِیْنِ خُصُوْصًا لِاَنَّھُمُ الَّذِیْنَ اَحْیَاھُمُ اللّٰہُ سُبْحَانَہٗ بَعْدَ الْمَوْتِ اَیْ اَبْقَاھُمْ بَعْدَ الْفَنَاءِ وَاَھْلُ التَّلْوِیْنِ لَا فَنَاءَ لَھُمْ وَلَا بَقَاءَ فَلَا حَیٰوۃَ لَھُمْ مَوْھُوْبَۃً ثَانِیًا لِاَنَّھُمْ فِیْ وَسْطِ الطَّرِیْقِ وَالْفَنَاءُ وَالْبَقَاءُ اَحْوَالُ الْاِنْتِھَاءِ وَقَوْلُہُ الثَّانِیْ اَنْ ذَکَرَ فِیْ بَیَانِ الْاٰیَۃِ یَدُلُّ عَلٰی اَنَّ الذِّکْرٰی لِاَھْلِ التَّلْوِیْنِ فِیْ حَالِ الْاِحْتِجَابِ وَالْاِسْتِتَارِ لَا فِیْ وَقْتِ الْمُشَاھَدَۃِ وَالْمُکَاشَفَۃِ لِاَنَّہٗ اَوَانُ الذُّھُوْلِ فَیُنَافِیْ ھٰذَا الْقَوْلُ قَوْلَہُ الْاَوَّلَ وَاَنْ ذَکَرَ ھٰذِہِ الْمَعْرِفَۃَ فِیْ تَوَسُّطِ حَالِہٖ فِیْ مَوْضِعٍ اٰخَرَ لَا فِیْ بَیَانِ ھٰذِہِ الْاٰیَۃِ فَلَا مُنَافَاۃَ وَلَا اعْتِرَاضَ لِلشَّیْخِ قُدِّسَ سِرُّہٗ بِاَنَّ مَا قَالَہُ الْوَاسِطِیُّ صَحِیْحٌ فِیْ حَقِّ اَقْوَامٍ اَیْ لِاَھْلِ التَّلْوِیْنِ وَھٰذِہِ الْاٰیَۃُ تَحْکُمُ بِخِلَافِ ھٰذَا الْاَمْرِ لِقَوْمٍ اٰخَرِیْنَ وَھُمْ اَرْبَابُ التَّمْکِیْنِ لِاَنَّ الْوَاسِطِیَّ بَیَّنَ فِیْ مَعْنَی الْاٰیَۃِ اَنَّ الذِّکْرٰی مَخْصُوْصٌ بِاَرْبَابِ التَّمْکِیْنِ لِاَنَّھُمْ ھُمُ الْاَحْیَاءُ بَعْدَ الْمَوْتِ لَا اَھْلُ التَّلْوِیْنِ غَایَۃَ مَا فِی الْبَابِ ذَکَرَ ثَانِیًا مَعْرِفَۃً بِرَاْسِھَا فِیْ بَیَانِ اَحْوَالِ اَھْلِ التَّلْوِیْنِ لَا تَعَلُّقَ لَھَا بِبَیَانِ الْاٰیَۃِ فَلَا اعْتِرَاضَ عَلَیْہِ بِاَنَّھَا تُخَالِفُ حُکْمَ الْاٰیَۃِ لِاَنَّ الْاٰیَۃَ وَرَدَتْ فِیْ حَقِّ قَوْمٍ وَھٰذِہِ الْمَعْرِفَۃُ بَیَانُ اَحْوَالِ قَوْمٍ اٰخَرِیْنَ وَلَوْ اَنَّ

الواسطي لم يخص الذكرى بأهل التمكين أولا وأثبت الذكرى لأهل التلوين أيضا في حال احتجاجهم بقوله الثاني لما حصل المنافاة بين قوليه ولما ورد اعتراض الشيخ عليه والظاهر عندي أن الكريمة بيان حال الفريقين فمن كان له قلب هم أرباب القلوب الذين تلونت أحوالهم وهم أصحاب التلوين وقوله تعالى أو ألقى السمع وهو شهيد بيان حال أهل التمكين فإنهم ألقوا سمعهم للفهم في حال عين الشهود إلا أن الذكرى للقوم الأول في بعض الأوقات وللثاني في جميع الأحوال كما ترى ولو قال الشيخ قدس سره وهذه الآية تحكم بخلاف هذا الأمر لقوم آخرين أيضا لكان أنسب وكلمة أو لمنع الخلو فلا ينافي الجمع بين الفريقين في الذكرى ثم قال الشيخ بعد ذلك فموضع الفهم محل المحادثة والمكالمة وهو سمع القلب وموضع المشاهدة بصر القلب فمن هو في سكر الحال يغيب سمعه في بصيرته ومن هو في حال الصحو والتمكين لا يغيب سمعه في بصيرته لتمكنه ناصية الحال ويفهم بالوعاء الوجودي المستعد لفهم المقال لأن الفهم مورد الإلهام والسماع والإلهام والسماع يستدعيان وعاء وجوديا وهذا الوجود يكون موهوبا منشأ إنشاء ثانيا للتمكين في مقام الصحو وهو غير الوجود الذي يتلاشى عند لمعان نور المشاهدة لمن جاز على ممر الفناء إلى مقر البقاء انتهى فموضع الفهم محل المحادثة والمكالمة أي مع الله عز وجل يغيب سمعه في بصيرته أي لا يفهم وقت المشاهدة وهو حال أهل التلوين يذهل عند المشاهدة كما قاله الواسطي لا يغيب سمعه في بصيرته أي يفهم في عين المشاهدة وهو حال أهل التمكين يجمع بين المشاهدة والفهم كما مر لمن جاز متعلق بقوله موهوبا أي موهوبا لمن جاز عن الفناء ووصل إلى البقاء لا يخفى أنه ما معنى المشاهدة في أهل التلوين والمشاهدة إنما تكون في الذات كما قالوا وهو غير واصل بعد إلى الذات فالأولى في حقه المكاشفة بالصفات المتحيلة المتلونة وما هو في الذات لا تلوين له ولا تغير وليس في تلك الحضرة المقدسة

ع ٢ يعني لو زاد كلمة الباقي في قوله وهذه الآية تحكم بخلاف هذا الأمر لقوم آخرين كان أنسب ١٢

ع ٣ يعني وكلمة أو لمنع الخلو فلا ينافي الجمع بين الفريقين ١٢

ع ٤ يعني أن الفهم محل المحادثة والمكالمة والسماع محل المشاهدة ١٢

ع ٥ أو لمنع الجمع يعني والحال أن المشاهدة لا تكون إلا مع الجمع ١٢ منه

ع ٦ كلام الشيخ شهاب الدين قدس سره ١٢

ع ٧ إلى الآن ١٢ موصوله

تارة الذهول وأخرى الشعور بل شعور في عين الذهول وفهم في نفس الشهود والظاهر من
كلام الشيخ قدس سره جواز وقوع المشاهدة في الدنيا ببصر القلب وصاحب التعرف قدس سره
وهو امام الطائفة منع رؤيته تعالى في الدنيا بالبصر وبالقلب معا وادعى الاجماع عليه
وقال واجمعوا على انه تعالى لا يرى في الدنيا بالابصار وبالقلوب الا من جهة الايقان
وما قاله صاحب التعرف قدس سره اقرب الى الصواب عندي بل هو الصواب لان ما يتخيل
هو انه سبحانه يرى فانما هي رؤية خيالي كشف صورة في الخيال للايقان الذي حصل
للقلب والموقن به ايضا صورة كوشفت للقلب فانهم جوزوا المثال للحق سبحانه وان
لم يكن له تعالى مثل فلله المثل الاعلى وانما ارتسم في الخيال صورة الايقان وصورة الموقن
به وان لم يكن له تعالى صورة في الواقع لان المعاني الحاصلة للقلب كسائر اللطائف بل
كل ما وجد ويوجد لها صورة في الخيال الذي هو مثال المثال الذي هو اوسع العوالم
كلها فليس ههنا الا ايقان للقلب صورة ايقان وصورة موقن به تمثل في الخيال بصورة
رؤية وصورة مرئي ولا رؤية في الحقيقة للقلب له تعالى فضلا عن ان يكون للبصر و
انما هي رؤية مثالية للقلب تمثل ايقانه بصورة الرؤية وتمثل موقنا به بصورة المرئي
فظن منه انه راه حقيقة وما هي الا رؤية خيالية بل نقول ان صورة الموقن به ليست
صورة مثالية للحق سبحانه بل صورة كشف تعلق الايقان به ظهرت في الخيال وحاشا
لله ان يكون له تعالى صورة ولو في الخيال وانما هي صورة لبعض مكشوفات قلب
السالك من الوجوه والاعتبارات التي لها تعلق بالذات تعالى وهذا اذا وصل العارف الى
الذات تعالى لم يتخيل له مثل هذا الخيال فليس لذاته تعالى صورة ولو في المثال والخيال
وليس له تعالى مثال عندي كما لا مثل له سبحانه اذ الصورة يستلزم الحد والنهاية ولو
في مرتبة من المراتب وهو سبحانه منزه من التحديد والتقييد وجميع المراتب مخلوقة له تعالى

هو

لعل
يعني الشيخ ابا بكر بن ابراهيم الكلاباذي نور الله مرقده اعني صاحب التعرف الشائع ذكره فيما قبل

جواب الامر بالنظر في رسوم التعرف للتعرف الصوفي

الكشف الصوري من الطائف يعني ربما في اللطائف من الروح والسر والخفي والاخفى

صح

فافہم الحمد للہ الذی اعطانا سلطان الخیال وجعلہا مراۃ لحصول صور معانی الکمال و
لولا الخیال لما ادرکنا درجات الاتصال عن درکات الانفصال ولما علمنا واردات الاحوال
فان لکل معنی وحال صورۃ فیہ ان کوشفت یدرک بہا ذلک المعنی والحال فشان اللطائف السبع
السیر والسلوک والانتقال من حال الی حال وشان الخیال رآءۃ درجات السیر والسلوک الحاصلۃ
للسالک بصورہا المرتسمۃ فیہ ورآءتہ تزید الرغبۃ الی الفوق وایضا برآءتہ یحصل السیر
علی بصیرۃ ویتیسر السلوک علی معرفۃ وبسلطانہ یخرج السالک عن الجہل ویکون من
اہل العلم فللہ سبحانہ درہ والسلام علی من اتبع الہدی

مکتوب (۱۱۸) صد و ہزدہم

بمولانا عبد القادر انبالی قال الشیخ رضی اللہ تعالی عنہ فی الباب الثانی من کتاب العوارف فی
بیان الحدیث المرفوع الی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم ما نزل من القرآن آیۃ
الا ولہا ظہر وبطن ولکل حرف حد ولکل حد مطلع ویخالجنی سری ان یکون المطلع لیس
بالوقوف بصفاء الفہم علی دقیق المعنی وغامض السر فی الایۃ ولکن المطلع ان یطلع عند
کل ایۃ علی شہود المتکلم بہا لانہا مستودع وصف من اوصافہ ونعت من نعوتہ فتتجدد
لہ التجلیات بتلاوۃ الایات وسماعہا وتصیر لہ مرایا منبئۃ عن عظیم الجلال الی اخر ما قال
فی تائید ہذا التوجیہ وشرحہ ویخطر ببالی بکرم اللہ المتعالی ان الظہر نظم القرآن البالغ الی
حد الاعجاز والبطن تفسیرہ وتاویلہ علی اختلاف صفاء الفہم علی دقیق المعانی وغامض السر
والحد نہایۃ مراتب الکلام وہو شہود المتکلم بہا وہو التجلی التعینی المنبئ عن عظیم الجلال
والمطلع ما ہو فوق ذلک التجلی التعینی وہو التجلی الذاتی المتعرا عن النسب والاعتبارات اثبت
لحد الکلام ونہایتہ مطلعا فیکون المطلع ورآء الکلام ورآء نہایتہ والکلام صفتہ تعالی

وشهود المتكلم في مرات تلك الصفة تجلي لتلك الصفة وبهايته المرايب كمالها والاطلاع على وراء تلك التجلي يكون بالترقي منه الى تجلي ذاتي لا محالة فالوصول الى الذات ههنا يكون بتوسط صفة الكلام وبتوسل تلاوة النظم القرآني الدال على تلك الصفة فلا بد من الخطوتين خطوة من النظم الدال الى المدلول الذي هو الصفة والخطوة الثانية من الصفة الى الموصوف قال العارف قدس سره خطوتان وقد وصلت وما ذكر الشيخ قدس سره الا الخطوة الاولى واتم بها هذا السير وقيد فائدة التلاوة بها لا غير سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا انك انت العليم الحكيم وقال الشيخ بعد ذلك انه قد نقل عن جعفر الصادق رضي الله تعالى عنه وعن آبائه الكرام ايضا انه خر مغشيا عليه وهو في الصلوة فسئل عن ذلك فقال ما زلت اردد الاية حتى سمعتها من المتكلم بها فالصوفي لما لاحت له ناصية التوحيد والقى سمعه عند سماع الوعد والوعيد وقلبه بالتخلص عما سوى الله تعالى صار بين يدي الله حاضرا شهيدا يرى لسانه ولسان غيره في تلاوة كشجرة موسى على نبينا وعليه الصلوة والسلام حيث اسمعه الله تعالى منها خطابه اياه بانه انا الله فاذا كان سماعه من الله تعالى واستماعه الى الله صار سمعه بصره وبصره سمعه وعلمه عمله وعمله علمه وعاد اخره اوله واوله اخره الى ان قال فاذا تحقق الصوفي بهذا الوصف صار وقته سرمدا وشهوده مؤبدا وسماعه متواليا متجددا قوله فالصوفي لما لاحت له ناصية التوحيد بيان لقول الامام رضي الله تعالى عنه وشرح لسماعه من المتكلم بان الصوفي لما غلب عليه حال التوحيد وزال عن نظره شهود الغير صار بين يدي الله حاضرا شهيدا يجد كلما سمع كلاما من نفسه او من غيره انه سمعه من الله سبحانه ويرى لسانه ولسان غيره كشجرة موسى على نبينا وعليه الصلوة والسلام قال الامام كلما كرر الاية سمعها من نفسه ومن لسانه الى ان لاح له في اثناء التكرار حال التوحيد فسمعها من المتكلم بها وان كان صدر منه ومن لسانه

ع وزيد العارف فاستمد عليه لابد من التغليب ١٢

ل خطوه بالفتح تكبر كام بنات وبالضم كام خطوات بضمتين جم ١٢ منتخب

ل لاح لمزيد ناصية التوحيد ١٢ يعني لاح له نور ناصية الله تعالى فلما انتهى من شاطئ الوادي الايمن

ص قال في الجمعة المباركة من الشجرة ان يا موسى ان انا الله رب العالمين ١٢ القصص

صحيح سلمه الله تعالى

فَإِنَّهُ وَجَدَ لِسَانَهُ حِينَئِذٍ كَالشَّجَرَةِ الْمُوسَوِيَّةِ فَالْكَلَامُ الظَّاهِرُ مِنَ اللِّسَانِ حِينَئِذٍ كَالْكَلَامِ
الظَّاهِرِ مِنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ فِي أَنَّهُ كَلَامُ اللهِ سُبْحَانَهُ أَقُولُ وَبِاللهِ سُبْحَانَهُ الْعِصْمَةُ وَالتَّوْفِيقُ إِنَّ الْمَسْمُوعَ
مِنَ الشَّجَرَةِ الْمُوسَوِيَّةِ كَانَ كَلَامَ اللهِ سُبْحَانَهُ لَا مَحَالَةَ حَتَّى لَوْ أَنْكَرَهُ أَحَدٌ كَانَ كَافِرًا وَ
الْمَسْمُوعُ مِنَ الْأَلْسِنَةِ لَيْسَ فِي الْحَقِيقَةِ كَلَامَ اللهِ وَإِنْ تَخَيَّلَ الصُّوفِيُّ فِي غَلَبَةِ التَّوْحِيدِ أَنَّهُ
كَلَامُ اللهِ تَعَالَى حَتَّى لَوْ أَنْكَرَهُ أَحَدٌ لَمْ يَكُنْ كَافِرًا بَلْ يَكُونُ مُحِقًّا صَادِقًا لِأَنَّهُ حَصَلَ مِنْ
حَرَكَةِ اللِّسَانِ وَاعْتِمَادِ الْمَخَارِجِ وَلَا كَذَلِكَ فِي الشَّجَرَةِ فَإِنَّ أَحَدَ الْكَلَامَيْنِ مِنَ الْآخَرِ فَإِنَّ الْأَوَّلَ
تَحْقِيقِيٌّ وَالْآخَرَ تَخْيِيلِيٌّ وَالْعَجَبُ مِنَ الشَّيْخِ الْأَجَلِّ قُدِّسَ سِرُّهُ أَنَّهُ بَالَغَ هٰهُنَا فِي التَّوْحِيدِ حَتَّى
جَعَلَ التَّخْيِيلِيَّ تَحْقِيقِيًّا وَجَعَلَ الْكَلَامَ الصَّادِرَ مِنَ الْعَبْدِ فِي غَلَبَةِ الْحَالِ صَادِرًا مِنَ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ
وَقَدْ أَنْكَرَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ مِنْ كِتَابِهِ الْأَقْوَالَ الصَّادِرَةَ فِي التَّوْحِيدِ عَنْ أَرْبَابِهَا فِي غَلَبَةِ الْحَالِ وَ
حَمَلَهَا عَلَى الْحِكَايَةِ مِنَ اللهِ سُبْحَانَهُ فِرَارًا عَنْ شَائِبَةِ الْحُلُولِ وَالِاتِّحَادِ وَمَا فَرَّهُمْ هُنَا عَنْ شَوْبِ
الْحُلُولِ بَلْ حَكَمَ بِالِاتِّحَادِ وَالْعَيْنِيَّةِ وَالْحَقُّ فِي هٰذَا الْمَقَامِ أَنَّ الْحُكْمَ بِالِاتِّحَادِ وَالْعَيْنِيَّةِ فِي غَلَبَةِ
الْحَالِ تَخْيِيلِيٌّ لَا تَحْقِيقِيٌّ سَوَاءٌ كَانَ الِاتِّحَادُ فِي الذَّاتِ أَوْ فِي الصِّفَاتِ أَوْ فِي الْأَفْعَالِ فَسُبْحَانَ
مَنْ لَا يَتَغَيَّرُ بِذَاتِهِ وَلَا بِصِفَاتِهِ وَلَا فِي أَسْمَائِهِ بِحُدُوثِ الْأَكْوَانِ وَلَا يَتَّحِدُ مَعَهُ أَحَدٌ وَلَا
يَتَّحِدُ صِفَاتُ أَحَدٍ مَعَ صِفَاتِهِ تَعَالَى وَلَا أَفْعَالُ أَحَدٍ مَعَ أَفْعَالِهِ سُبْحَانَهُ فَهُوَ سُبْحَانَهُ هُوَ هُوَ
وَالْمُمْكِنُ مُمْكِنٌ حَادِثٌ فِي الذَّاتِ وَالصِّفَاتِ وَالْأَفْعَالِ وَالْحُكْمُ بِالِاتِّحَادِ بَيْنَ الْقَدِيمِ وَالْحَادِثِ
مِنْ تَلْوِينَاتِ الْعِشْقِ وَغَلَبَاتِ الْمَحَبَّةِ وَالسُّكْرِ فَلَا يُؤَاخَذُ عَلَيْهِمْ بِشَائِبَةِ الْحُلُولِ وَمَظِنَّةِ الِاتِّحَادِ
الْمُسْتَلْزِمَةِ لِلْكُفْرِ وَالْإِلْحَادِ فَإِنَّهَا غَيْرُ مُرَادَةٍ لَهُمْ وَحَاشَا لِلهِ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ مُرَادُهُمْ مَا هُوَ
غَيْرُ لَائِقٍ بِجَنَابِ قُدْسِهِ تَعَالَى فَإِنَّهُمْ أَوْلِيَاءُ اللهِ وَاجْتِبَاءُ سُبْحَانَهُ الْمَحْفُوظُونَ مِنْ تَجْوِيزِ مَا لَا
يَجُوزُ عَلَى اللهِ تَعَالَى وَالَّذِينَ تَشَبَّهُوا بِهِمْ مِنْ غَيْرِ حَالٍ بِدُونِ صِدْقٍ وَتَكَلَّمُوا بِكَلِمَاتِهِمْ وَفَهِمُوا
مِنْهَا غَيْرَ مُرَادَاتِهِمْ فَوَقَعُوا مِنْهُ فِي الْإِلْحَادِ وَالزَّنْدَقَةِ حَتَّى أَثْبَتُوا الْحُلُولَ وَالِاتِّحَادَ مَعَ اللهِ سُبْحَانَهُ

من

عن

عن وحكموا بصيرورة الممكن واجبا فهم الزنادقة الخارجة من البحث قاتلهم الله انى يؤفكون
ولا يخفى ان ما ذكره الشيخ قدس سره فى بيان قول الامام رضى الله تعالى عنه وان صدق فى حق
قوم من اهل التلوين الذين استولى عليهم السكر وغلب عليهم حال التوحيد لكنى لحسن
ظنى بشان الامام لا اجوز صدقه فى حقه رضى الله تعالى عنه لانه عندى من اكابر ارباب التمكين
والصحو لا يلتبس عنده المتخيل بالمتحقق ولا السماع من الغير بالسماع من الحق سبحانه
فليطلب للكلامه محمل حسن مناسب لحاله غير هذا الوجه وهو انه يمكن ان يسمع العبد كلام
الرب تعالى بلا كيف كما سمع موسى فى الطور على نبينا وعليه الصلوة والسلام فان قلت ما
معنى سماع الكلام من الله تعالى ولا يسمع الا ما هو حرف وصوت قلت ممنوع الا يرى ان الله
تعالى يسمع كلامه بلا حرف وصوت فجاز ان يكون العبد اذا صار متخلقا باخلاقه تعالى
يسمع بلا حرف وصوت والاستحالة بداهة الوهم الناشئة من قياس الغائب على الشاهد مع
وجود الفارق كيف يقاس الشاهد فى مضيق الزمان المقتضى للترتب والتقدم والتاخر و
الغائب لا يجرى عليه زمان ولا تقدم ولا تاخر ولا ترتب فجاز فى الغائب ثبوت اشياء
لا تجوز فى الشاهد فليفهم والله سبحانه اعلم بالصواب والتحقيق ان السماع ان كان فى حاسة
السمع فلا بد وان يكون المسموع حرفا او صوتا واما اذا كان السماع بكل جزء من اجزاء السامع غير مخصوص
بالحاسة فجاز ان يحصل بلا حرف وصوت من المسموع فانا نسمع بكليتنا وبكل جزء من اجزاء نا كلاما ليس
من جنس الحروف والاصوات وان كان يتخيل فى الخيال الحروف والاصوات الخيالية لكنا نعلم ان الكلام
الماخوذ المسموع بجملتنا كان اولا مجردا عن الحرف والصوت وتلبس ثانيا فى الخيال بالحرف والصوت
الخيالى ليقرب الى الفهم والافهام على انا نقول ما هو اعجب منه ان الله تعالى يسمع كلامنا
المركب من الحروف والكلمات المترتبة المتقدمة المتاخرة لكن سماعه تعالى انما يكون
بلا توسط حرف وكلمة وبلا ترتب وتقدم وتاخر لان الكلام المركب المترتب المتقدم

ل يعنى كلام الامام جعفر رحمه الله مفقودان هنا فافهم ۱۲
م يعنى استحالة كون السماع بلا حرف وصوت حكم الوهم بداهة بداهة الوهم
ن فافهم يعنى كيف يقاس الغائب على الشاهد وهما فى مضيق الزمان

المتأخر بقتضي زمانا ولا يجري عليه سبحانه زمان وهو تعالى خالق الزمان فلما جاز سماع
الكلام المركب من الحروف والكلمات بلا توسط حرف وكلمة فاولى ان يجوز سماع كلام ليس
من جنس الحروف والاصوات فافهم ولا تكن من القاصرين ولا من العقلاء الجاهلين
والله سبحانه الملهم للصواب الذي الهمت به ثانيا بعد تسويد هذه السطور في تحقيق
هذا المقام ان فهم العبد المستعد خطابه تعالى واخذه منه سبحانه انما يكون اولا بتلقي
روحاني بلا توسط حرف وكلمة وبلا توسل صوت ونداء ثم تمثل هذا المعنى المتلقى في
سلطان الخيال الذي فيه ارتسم صور الاشياء كلها بصورة حرف وصوت لان الافادة
والاستفادة في عالم الشهادة لا تكون الا بتوسط الالفاظ والحروف ويجوز ان يطلق على
هذا التلقي سماع بلا كيف ايضا لان الكلام بلا كيف فلا بد وان يكون سماعه ايضا بلا كيف اذ
لا سبيل للكيف الى ما لا كيف فيه فصح انه يجوز ان يسمع كلامه تعالى المجرد من الحرف والصوت
بلا كيف ثم بعد ذلك تمثل ذلك الكلام في الخيال بصورة حرف وكلمة ليحصل الافادة والاستفادة
في عالم الاجسام ايضا ومن لم يطلع على هذه الدقيقة زعم بعض منهم وهم احسن حالا انهم يسمعون
كلامه تعالى لكن بتوسط حروف وكلمات حادثة دالة عليه وبعضهم اطلقوا القول بانهم
يسمعون كلامه تعالى ولم يفرقوا بين ما يليق بشانه تعالى وما لا يليق وهم الجهال البطال
لم يعرفوا ما يجوز على الله تعالى عما لا يجوز والحق ما حققت بفضل الله سبحانه واحسانه تعالى
قوله صار سمعه بصره وبصره سمعه الى ان قال وعاد اخره اوله واوله اخره اي اخذ سمعه حكم
بصره وبصره حكم سمعه اي سمع بكليته وبصر بكليته وعلم بكليته لا ان سمع بعضه وبصر بعضه الاخر
مثلا فحينئذ لا يكون السمع عين البصر ثم بين قوله وعاد اخره اوله واوله اخره لخفائه وحاصله
ان الله سبحانه خاطب الذر بقوله الست بربكم فسمعت النداء بلا واسطة على غاية الصفاء
ثم لم تزل الذرات تنقلب في الاصلاب وتنتقل في الارحام حتى برزت الى اجسادها فاحتجبت
بالحكمة عن القدرة وتراكم ظلمتها بالتقلب في الاطوار فاذا اراد الله تعالى بالعبد حسن الاستماع
بان يصيره صوفيا صافيا لا يزال يرقيه في رتب التزكية والتجلية حتى يخلص الى فضاء القدرة

١ منصوب مفعول لفهم العبد او مرفوع تاكيد للضاف اليه والضاف محذوف
٢ عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال لخلق الله الخلق في ظلمة فالقى عليهم من نوره فمن اصابه من نوره اهتدى ومن اخطأه ضل فلذلك اقول جفت الاقلام بما هو كائن
٣ قال الشيخ رحمه الله تعالى
٤ اي الذرات التي كانت كالذر
٥ اي في اصلاب الاباء وارحام الامهات
٦ يعني في طور بعد طور
٧ لعله الصحيح اسلم لله

ویزال عن بصیرتہ النافذۃ حجاب الحکمۃ فیصیر سماعہ بالست بربکم کشفاً وعیاناً وتوحیدہ وعرفانہ تبیاناً وبرہاناً حیث اخذ لسانہ ولسان غیرہ فی حقہ حکم شجرۃ موسیٰ یسمع منہ کلامہ تعالیٰ کما سمع موسیٰ من تلک الشجرۃ فصح انہ عاد اخرہ اولہ واولہ اخرہ حیث سمع کلامہ تعالیٰ اخراً کما سمع اولاً وعلی ھذا حمل قول البعض انہ قال انا اذکر خطاب الست بربکم ای کان ذلک الخطاب الاول مثل ھذا الخطاب الذی اسمع الان منہ تعالیٰ علی الالسنۃ ھذا ولا یخفی علیک ان الخطاب الاول منہ تعالیٰ کان تحقیقاً وسماع الذر منہ تعالیٰ کان علی سبیل الحقیقۃ وھذا الخطاب الماخوذ المسموع من الالسنۃ انما یکون خطاب اللہ علی سبیل التخییل والتوھم کما مر فاین احدھما من الاخر فالعجب کل العجب ان الشیخ قدس سرہ مع جلالۃ قدرہ جعل احدھما عین الاخر ولم یفرق بین المتحقق والمتخیل وما ھو الا عین السکر وصرف التوحید مثلہ مثل قول انا الحق وسبحانی ولیس فی جبتی سوی اللہ وا عجب من ھذا ما قال بعد ذلک فاذا تحقق الصوفی بھذا الوصف صار وقتہ سرمداً وشھودہ مؤبداً وسماعہ متوالیاً متجدداً ولا یذھب علیک ان الصوفی فی ھذا المقام ما تحقق الا بالتجلی المعنوی الصفاتی کما مر وھو مقام التلوین لا غیر فمن این صار وقتہ سرمداً وشھودہ مؤبداً وما الدوام والسرمد للوقت الا فی الوصول الی الذات تعالیٰ وتجلیہ الذاتی وکذا الشھود والمشاھدۃ لا یکون الا للواصل الی الذات تعالیٰ کما قالوا وما حصل فی مرتبۃ الصفات یسمی بالمکاشفۃ فالشھود ودوامہ ھو نصیب ارباب التمکین الواصلین الی الذات لا اھل التلوین المقیدین بالصفات فانھم ارباب القلوب واصحاب التقلب سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت العلیم الحکیم +

الفائدۃ الثانیۃ عشرۃ بادلال المحبۃ بالعین

تعالیٰ

مکتوب (۱۱۹) صد و نوزدہم

بمولانا شیخ مودود محمد قال الشیخ قدس سرہٗ فی الباب التاسع من کتابہ العوارف فی ذکر
من انتمی الی الصوفیۃ ومن جملۃ اولئک قوم یقولون بالحلول خذلھم اللہ سبحانہ
ویزعمون ان اللہ تعالے یحل فیھم ویحل فی اجسام یصطفیھا ویسبق الی
فھومھم معنی من قول النصاری فی اللاھوت والناسوت ومنھم من یستبیح النظر
الی المستحسنات اشارۃ الی ھذا الوھم ویتخایل لہ ان من قال کلمات فی بعض غلباتہ
کان مضمرا الشیء مما زعموہ مثل قول الحلاج انا الحق وما یحکی عن ابی یزید من قولہ
سبحانی حاشا للہ سبحانہ ان نعتقد فی ابی یزید انہ یقول ذلک الا علی معنی الحکایۃ
عن اللہ تعالی وھکذا ینبغی ان یعتقد فی قول الحلاج ذلک ولو علمنا انہ ذکر ذلک
القول مضمرا الشیء من الحلول رددناہ کما نرد ھم انتھی فیا لیت شعری ما معنی
الحکایۃ عن اللہ تعالی وما وجہ تخصیص ارباب السکر بمثل ھذا القول علی معنی الحکایۃ
اللھم الا ان یقال انہ قدس سرہٗ اراد ان القائل بمثل ھذا القول ان کان ھو العبد
کما ھو الظاھر عند الاکثر فلا بد وان یکون حکایۃ من الرب تعالی فان العبد لا یصیر
ربا لکن القائل بہ فی الحقیقۃ ھو الرب سبحانہ ولسان العبد مثل الشجرۃ الموسویۃ فلا
اعتراض علی الحلاج ولا تعرض علی ابی یزید قدس اللہ تعالی اسرارھما والظاھر من عبارۃ
الشیخ انہ لو لم یحمل علی معنی الحکایۃ یفھم منہ الحلول ولیس کذلک اذ یجوز ان یقول
ذلک عند غلبات التوحید واستتار ما سوی الواحد المشھود عند لمعان نور الشھود بلا شائبۃ
حلول واتحاد فمعنی قولہ انا الحق عند اختفائہ عن نظرہ لست انا بشیء وانما الموجود
الحق لا انی متحد مع الحق او حال فی الحق تعالی فانہ کفر ومنافٍ للتوحید الشھودی فان
المشھود فیہ لیس الا الواحد لا احد وعلی تقدیر الحلول والاتحاد المشھود متعدد ولو علی
صفۃ الاتحاد والحالیۃ قولہ ومنھم من یستبیح النظر الی المستحسنات اشارۃ الی ھذا

سبحانہ — افھامھم — سبحانہ — سبحانہ

لہ الاھوت عالم الذات تعالت وتقدست و الناسوت عالم الاجسام

ع المصحح سلمہ اللہ تعالے

الوَهمِ اَیِ الحُلُولِ وَالعَجَبُ مِنَ الشَّیخِ الاَجَلِّ اَنَّہٗ یَفهَمُ مِن اَمثَالِ هٰذِهِ العِبَارَاتِ الاِتِّحَادَ وَ الحُلُولَ وَالحَالُ اَنَّ المُتَبَادِرَ مِن هٰذِهِ الاَقوَالِ الظُّهُورُ وَهُوَ وَرَاءَ الحُلُولِ لِاَنَّ الحُلُولَ کَینُونَۃِ نَفسِ شَیءٍ فِی شَیءٍ مِثلُ کَینُونَۃِ نَفسِ زَیدٍ فِی البَیتِ وَالظُّهُورُ کَینُونَۃِ عَکسِ شَیءٍ فِی شَیءٍ مِثلُ کَینُونَۃِ عَکسِ زَیدٍ فِی المِرآۃِ وَالاَوَّلُ مُحَالٌ فِی مَرتَبَۃِ الوُجُوبِ وَنَقصٌ لِتِلکَ المَرتَبَۃِ المُقَدَّسَۃِ وَالثَّانِی لَا مَنعَ لِثُبُوتِہٖ وَلَا نَقصَ عِندَ حُصُولِہٖ فَاِنَّ الاَوَّلَ یَستَلزِمُ التَّغَیُّرَ المُنَافِیَ لِلقِدَمِ وَالثَّانِی لَا یَستَلزِمُہٗ کَمَا لَا یَخفٰی فَلَو ظَهَرَتِ الکَمَالَاتُ الوُجُوبِیَّۃُ فِی مَرَایَا الاَعدَامِ الاِمکَانِیَّۃِ لَم یَلزَم مِنہُ حُلُولُ تِلکَ الکَمَالَاتِ فِی تِلکَ المَرَایَا وَلَا تَغَیُّرُهَا وَلَا انتِقَالُهَا المُنَافِی لِلقِدَمِ وَاِنَّمَا هُوَ ظُهُورٌ وَاِرَاءَۃُ کَمَالٍ فِی مِرآۃٍ فَتَجوِیزُ شُهُودِ کَمَالَاتِہٖ تَعَالٰی فِی المَرَایَا الاِمکَانِیَّۃِ لَیسَ بِتَجوِیزِ الحُلُولِ تِلکَ الکَمَالَاتِ فِیهَا بَل هُوَ تَجوِیزُ الظُّهُورِ الکَمَالِ فِی المِرآۃِ وَلَا نَقصَ فِیہِ وَاِن کَانَ المُجَوِّزُ لِمِثلِ هٰذَا الشُّهُودِ صَاحِبَ نَقصٍ وَغَیرَ مُستَقِیمٍ عَلَی الجَادَّۃِ لٰکِنَّ المَقصُودَ دَفعُ تُهمَۃِ الحُلُولِ عَنہُ لَا اِثبَاتُ کَمَالِہٖ وَکَونُہٗ عَلٰی شَیءٍ وَاللّٰہُ سُبحَانَہٗ اَعلَمُ بِحَقَائِقِ الاُمُورِ کُلِّهَا +

مکتوب (۱۲۰) صد و بستم

بمیر منصور در بیانِ اختیار کردنِ عزلت اَلحَمدُ لِلّٰہِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِینَ اصطَفٰی صحائف شریفہ اَخوی اَعزّی بتعاقب یکدیگر رسید خوشوقت ساختند حَمدًا لِلّٰہِ سُبحَانَہٗ کہ باوجود اَسبابِ بے مناسبتیہا در محبت و اِرتباطِ فقرا کہ داشتند تلوینے راہ نیافتہ است و منافی و سببِ فتور نگشتہ است بلکہ دران اِرتباط قوت بخشید حضرتِ حق سُبحَانَہٗ در محبتِ این طائفہ استقامت کرامت فرماید کہ سرمایۂ سعادت ست شفقت شعار درین فرصت شوق انزوا غالب آمدہ گوشہ اختیار کردہ است و بغیر از جمعہ بمسجد نمیرود و جماعتِ پنجوقتی درہمان زاویہ منعقد میشود و راہِ ملاقاتِ مردم مسدود گشتہ است

اوقات بسے بجمعیت بسر میرود و متمنائے تمام عمر گویا حالا میسر شدہ حمداً للہ سبحانہ علی ذلک
باقی احوال صوری ہم بعافیت مقرون ست و فرزندان و متعلقان ہمہ بجمعیت میگذرانند جناب خواجہ
عبداللہ پیش از ماہ مبارک رمضان بدہلی تشریف بردند حمداً للہ سبحانہ کہ خواجہ درین آمدن فوائد
بسیار حاصل کردند و ورق را تمام گردانیدند و از غلبات توحید بدریائے تنزیہ غوطہ خوردند و متوجہ
عمق اند و از ظاہر بباطن بلکہ بابطن بطون میروند تفصیل احوال را چون حافظ بہاؤ الدین آنجا آمدہ
اند شاید بتفصیل تر بگویند

مکتوب (۱۲۱) صد و بست و یکم

بمیرزا حسام الدین احمد در حل عبارات مکتوبے کہ متضمن اسرار ست الحمد للہ وسلام علی عبادہ
الذین اصطفی صحیفہ گرامی کہ از روئے شفقت و مہربانی نامزد این فقیر ساختہ بودند بمطالعہ آن
مشرف گشت اندراج یافتہ بود کہ عزیزے بر عبارت مکتوبے کہ در اجمیر نوشتہ بودی اعتراضہا
دارد و در حل آن باید نوشت و بعضے از یاران چون تعیین مواضع اشتباہ نوشتہ بودند باندازہ آن چند
مقدمہ در حل آن اشتباہ بعون اللہ سبحانہ نوشتہ آمد واللہ سبحانہ الہادی الی سبیل الرشاد
مخفی و ماند کہ ما سیر مرادی و سیر مریدی امریست کہ بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد و الزام امرے نیست
کہ بغیر تعلق داشتہ باشد پس حجت و برہان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد مع ذلک کسے کہ حضرت
حق سبحانہ قوت حدسیہ دادہ ست اگر در احوال و اوضاع صاحب آن سیر نیک ملاحظہ نماید و فیوض
و برکات و علوم و معارف الٰہی جل شانہ کہ او بآن ممتاز ست مشاہدہ کند تواند کہ حکم بسیر مرادی او
نماید و ہیچ محتاج بدلیل نبود در رنگ آنکہ بعد از ملاحظہ قرب و بعد و مقابلہ و اجتماع کہ قمر را با شمس ست
حکم کند کہ نور قمر مستفاد از نور شمس ست اگرچہ این معنی بر غیر ارباب حدس حجت نبود و نیز حضرت خواجہ
ما قدس سرہ در اوائل حال سیر این فقیر را سیر مرادی مقرر فرمودہ بودند شاید یاران ہم این معنی را

ع۵ لازم گردانیدن کارے بر غیر

از یشان شنودہ باشند و این ابیاتِ مثنوی مطابقِ حالِ فقیر دانستہ میخوانند

عشقِ معشوقان نہانست و ستیر + عشقِ عاشق با دو صد طبل و نفیر + لیک عشقِ عاشقان تن زہ کند
عشقِ معشوقان خوش و فربہ کند + و از مرادان ہر کہ واصل گشتہ است براہِ اجتبا رفتہ است راہِ
اجتبا مخصوص بانبیا نیست علیہم الصلوات والتسلیمات صاحب عوارف قدس سرہ در
بیانِ مجذوب سالک و سالکِ مجذوب بتصریح باین معنی فرمودہ است و راہِ مریدان را راہِ انابت و راہِ
مرادان را راہِ اجتبا گفتہ قال اللہ تبارک و تعالی اللہ یجتبی الیہ من یشاء و یہدی الیہ
من ینیب آرے راہِ اجتبا بالاصالت مخصوص بانبیاست علیہم الصلوات والتسلیمات و
امتان را در رنگِ سائرِ کمالات بہ تبعیتِ ایشان ست نہ آنکہ اجتبا مطلقا مخصوص بہ انبیاست علیہم
الصلوات والتسلیمات و امتان را ازان اصلا نصیب نیست کہ آن غیر واقع ست مخدوما وصولِ
فیوضِ مر سالک را بتوسط وحیلولتِ خیر البشر علیہ وعلی الہ الصلوۃ والسلام تا زمانے ست کہ
حقیقتِ آن سالک کہ محمدی المشرب ست بحقیقتِ محمدی منطبق نگشتہ است و بآن متحد نشدہ و چون بکمالِ
متابعت بلکہ بمحضِ فضل در مقاماتِ عروجِ این حقیقت را بآن حقیقت اتحادے حاصل شد توسط
برخاست چہ توسط وحیلولت در مغایرت ست و در اتحاد توسط و متوسط و حاجب و محجوب نبود آنجا کہ
اتحادست معاملہ بشرکت ست اما چون سالک تابع و الحاقی و طفیلی ست از قبیل شرکتِ خادم بود با
مخدوم و آنکہ گفتیم کہ حقیقتِ او را با حقیقتِ آنسرور علیہ وعلی الہ الصلوۃ والسلام انطباق و اتحادے
پیدا میشود بیانش آنست کہ حقیقتِ محمدی علیہ وعلی الہ الصلوۃ والسلام جامع جمیعِ حقائق ست
و آنرا حقیقۃ الحقائق گویند و حقائق دیگران در رنگِ اجزا اند مر او را یا جزئیات زیرا کہ اگر محمدی المشرب
حقیقتِ سالک در رنگِ جزئی ست مر آن کلی را و محمول ست بر وے و حقیقتِ غیر محمدی المشرب در رنگِ
جزو ست مر آن کل را و غیر محمول ست بر وے و این حقیقتِ غیر محمدی المشرب را اگر اتحادے در عروج پیدا
شود با حقیقتِ پیغمبرے خواہد بود کہ این بر قدرِ او ست و محمول بران حقیقت خواہد شد و شرکتے در

کمالاتِ مناسبه او پیدا خواهد کرد لیکن از قسمِ شرکتِ خادم بود با مخدوم چنانچه گذشت و چون این جزئی را بعلاقهٔ کمالِ متابعت بلکه بمحضِ فضلِ محبتِ خاص بکلی خود پیدا میشود و شوقِ وصولِ آن در ضمیرِ او میگردد آن قیدیکه کلی را به جزئی آورده بود بفضلِ خداوندی جلّ شانهٗ رو بزوال مے آرد و بتدریج بعد از زوالِ این جزئی را با آن کلی انطباقے و الحاقے حاصل میشود و آنکه گفتیم محبتِ خاص پیدا میشود در رنگِ آنکه بمحضِ فضل این فقیر را پیدا شده بود و در غلباتِ آن محبت میگفت که محبتِ من بحضرتِ حق سبحانهٗ از آن جهت ست که او تعالیٰ ربِ محمد ست صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم و میان شیخ تاج و یارانِ دیگر از ین مقوله تعجب میکرد و ندانستم که از خاطرِ شما هم نرفته باشد و تا این قسم محبت پیدا نشود الحاق و اتحاد چگونه متصور بود ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ و حقیقتِ توسط و عدمِ توسط را بیان مینماید نیک استماع فرمایند طریقِ جذبه را چونکه کشش از جانبِ مطلوب ست و عنایتِ الٰهی جلّ شانهٗ متکفّلِ حالِ طالب ست ناچار قبولِ وساطت نمیکند و در طریقِ سلوک چونکه انابت از جانبِ طالب ست از وجودِ وسائط چاره نبود و در نفسِ جذبه هر چند وسائط درکار نیست امّا تمامیِ جذبه منوط بسلوک ست که اگر سلوک که عبارت از اتیانِ شریعت ست از توبه و زهد و غیرهما با جذبه منضم نگردد جذبه ناتمام و ابتر ست بسیارے از هنود و ملاحده را دیده ایم که جذب دارند امّا چونکه بمتابعتِ صاحبِ شریعت علیہ وعلیٰ آلہِ الصلوٰۃ والسلام متحلّی نگشته اند خراب و ابتر اند و غیر از صورتِ جذب نصیبے ندارند **سوال** حصولِ جذب نحوے از محبوبیت میطلبد پس کفار را که اعداء اللہ اند نصیبے از جذب چگونه تجویز نموده آید **جواب** تواند بود که حقائقِ بعضے از کفار نحوے از معنے محبوبیت داشته باشند که باعثِ حصولِ جذبِ شان شده باشد و چون آنرا بمتابعتِ صاحبِ شریعت علیہ وعلیٰ آلہِ الصلوٰۃ والسلام متحلّی نساختند خاسر و مخذول ماندند و آن جذبه غیر از حجت بر ایشان درست نکرده که اعلام استعدادِ شان نموده که بجهل و عناد آنرا از قوت بفعل نه آوردند **وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوْا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ** و در طریقِ جذبه اگر بتوسطِ متابعتِ صاحبِ شریعت علیہ وعلیٰ آلہِ الصلوٰۃ والسلام که عبارت از

سلوک ست وصولے بمطلوب میسر شود بے واسطہ و بے حیلولتِ امرے خواہد بود گفتہ اند لَوْ دُلِّیتُم بِدَلْوٍ لَوَقَعتُم عَلَی اللّٰہِ یعنی اگر رسیدہ شوید بحضرتِ حق سُبحانہٗ و رسانیدہ شوید باطنِ بطونِ ہر آئینہ درمیانِ شما و درمیانِ حق جَلَّ وَعَلَا حیلولت و حجابِ امرے نخواہد بود و شاید کہ بخاطرِ شریفِ شما ہم ماندہ باشد کہ حضرتِ خواجہ ما قُدِّسَ سِرُّہٗ میفرمودند کہ وصول از راہِ معیت کہ حق راجَلَّ سُلطَانُہٗ با بندہ ست اگر میسر شود ناچار بے توسطِ امرے خواہد بود کہ مناسبِ معیت ست و اگر واسطہ ہست در سلسلۂ تربیت ست کہ عبارت از سلوک ست و راہِ معیت یکے از طُرقِ جذبہ ست و حدیثِ اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ علیٰ صَاحِبِہَا الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ نیز تائید این معنی میفرماید زیرا کہ مرد را با محبوبِ خود چون معیت بثبوت پیوست واسطہ مُرتفع گشت استماع فرمایند ہر ظل را با اصلِ خود شاہراہ ست و ہیچ چیز درمیانِ شان حائل نیست اگر بعنایتِ خداوندی جَلَّ شَانُہٗ ظلے را با اصلِ خود میلے پیدا شود و کششے باو ہویدا گردد و بدولتِ متابعتِ صاحبِ شریعت عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ آن ظل را بآن اصل وصولے و الحاقے حاصل آید ہر آئینہ بے حیلولتِ امرے خواہد بود و چون آن اصل اسمے ست از اسماءِ الٰہی جَلَّ شَانُہٗ ناچار درمیانِ اسم و مُسمّائے او حائلے نخواہد بود و وصولِ ظل ازین راہ باصل الاصل کہ مُسمّائے آن اسم ست بے توسطِ امرے خواہد بود و ایضاً ہر کہ واصلِ حضرتِ ذات ست تعالیٰ بوصولِ بچونی توسط و حیلولتِ امرے در حقِ او مفقود ست ہر گاہ در صورتِ وصول بحضرتِ ذات سُبحانہٗ حیلولت و حجابیتِ صفاتِ واجبی جَلَّ سُلطَانُہٗ مرتفع گردد حیلولت و حجابیتِ غیرِ صفات چہ گنجایش دارد **سوال** صفاتِ واجبی را جَلَّ شَانُہٗ ہر گاہ انفکاکے از حضرتِ ذاتِ او تعالیٰ جائز نباشد ارتفاعِ حیلولتِ صفات از میانِ واصل و موصول الیہ بچہ معنی بود **جواب** سالک را چون وصولے و تحققے با اصلِ خود کہ اسمے ست از اسماءِ الٰہی جَلَّ شَانُہٗ و آن سالک ظلِ اوست حاصل گردد ہر آئینہ درمیانِ او و درمیانِ حضرتِ ذاتِ تعالیٰ ہیچ توسط و حیلولتے نخواہد بود چنانچہ درمیانِ اسم و مُسمّائے او حیلولتِ امرے کائن نیست پس نہ ارتفاع لازم آمد و نہ انفکاک و مثلِ این تحقیق بالا گذشتہ

است دربیانِ اتحادِ حقیقتِ سالک بحقیقتِ محمدی علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام ونیز شمہ
ازین بیان دربیانِ وصولِ ظل باصل ہم گذشتہ تنبیہ سادہ لوحے ازین عدمِ توسط کہ در طریق
جذبہ وغیرہا گفتہ شدہ است استغنائے از بعثت خیر البشر علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام اگرچہ
نسبت بہ بعض بود تو ہم نکند وعدمِ احتیاجے بمتابعت وتبعیتِ او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام
گمان نبرد کہ آن کفر والحاد وزندقہ است وانکارست از شریعتِ حقہ او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ
والسلام وبالا گذشتہ است کہ جذبہ بے توسطِ سلوک کہ عبارت از اتیانِ شریعت ست علی صاحبہا
الصلوٰۃ والتحیۃ ابتر وناتمام ست ونقمت ست کہ بصورتِ نعمت برآمدہ وحجت را بر صاحبِ جذبہ
ناتمام تمام کردہ بالجملہ بکشفِ صحیح والہام صریح نیز بیقین پیوستہ است کہ ہیچ دقیقہ از دقائق این راہ
وہیچ معرفتے از معارفِ این قوم بے واسطۂ او وبے توسطِ متابعت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ و
السلام میسر نیست ومنتہی را در رنگِ مبتدی ومتوسط فیوض وبرکاتِ این راہ بے تبعیت وبے طفیلِ او
حاصل نہ ؎ محال ست سعدی کہ راہِ صفا + توان رفت جز در پئے مصطفےٰ + افلاطون از بیخردی
صفائے کہ در نفسِ خود از ریاضات ومجاہدات یافت خود را از بعثتِ انبیا علیہم الصلوٰات و
التسلیمات مستغنی دانست وگفت نحن قوم مہذبون لا حاجۃ بنا الی من یہذبنا ندانست
کہ این صفا کہ بریاضات بے توسطِ متابعتِ انبیا حاصل شدہ است علیہم الصلوٰات والتسلیمات حکمِ آن
دارد کہ مس سیاہ را زر آنرا دود سازندیا زہر را بشکر غلاف کنند متابعتِ انبیاست علیہم الصلوٰات
والتسلیمات کہ حقیقتِ مس را منقلب گردانیدہ زرِ خالص سازد ونفس را از امارگی باطمینان آرد حکیم
مطلق جل شانہ بعثتِ انبیا ووضعِ شرائع ایشانرا علیہم الصلوٰات والتسلیمات از برائے تعجیز
وتخریبِ امارہ مقرر ساختہ است وخرابیِ او را بلکہ اصلاحِ او را در غیر متابعتِ این بزرگواران ننداشتہ
علیہم الصلوٰات والتسلیمات اگر ہزاران ریاضات ومجاہدات بے متابعتِ این بزرگواران
علیہم الصلوٰات والتسلیمات کردہ شود سرِ موئے از امارگیِ او کم نگردد بلکہ از زیادیِ سرکشی او نماید

شرع ؎ ہر چہ گیرد علتی علت شود ۔ ازالۂ مرض ذاتی او منوط بشرائع انبیاست علیہم الصلوٰت والتحیات وبدونہا خرط القتاد باید دانست کہ جذبہ را ہر چند از سلوک چارہ نیست مقدم باشد جذبہ بر سلوک یا مؤخر اما فضل مرتقدیم جذبہ راست کہ سلوک خادم اوست و در تاخیر جذبہ سلوک مخدوم اوست کہ بدولت سلوک او را جذب میسر شدہ است و در تقدیم جذبہ نہ اینچنین ست کہ او بالذات مطلوب و مدعوست لہذا این مراد آمد و آن مرید و رأس مرادان و رئیس محبوبان محمد رسول اللہ ست صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم کہ مقصود ذاتی و مدعو اولی ازین دعوت اوست علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام و دیگر انرا بالطفیلی او طلبیدہ اند مراد ان باشند یا مریدان لولاہ لما خلق اللہ الخلق ولما اظہر الربوبیۃ کما ورد چون دیگران ہمہ بالطفیلی او باشند و او مقصود اصلی ازین دعوت بود علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام ناچار ہمہ محتاج او باشند و بتوسط او فیوض و برکات اخذ نمایند علیہ وآلہ الصلوٰۃ والسلام و باین معنے اگر ہمہ را آل گویند گنجایش دارد وعلیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ ہمہ پس رو اویند و بے توسط او کمال اخذ نمینمایند چہ ہر گاہ وجود شان بے توسط وجود او صورت نہ بندد کمالات دیگر خود کہ تابع وجود اند بے توسط او چہ صورت دارند علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام و بے محبوب رب العالمین چنین باید استماع فرمایند مکشوف گشتہ است کہ محبوبیت او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بآن محبت واجبی جل شانہ کائن ست کہ بذات بحت او تعالیٰ بے ملاحظۂ شیون و اعتبارات تعلق گرفتہ است و حضرت ذات تعالیٰ بآن محبت محبوب گشتہ بخلاف محبوبیت دیگران کہ بآن محبت کائن ست کہ تعلق بشیون و اعتبارات دارد یا متلبس باسما و صفات ست یا بظلال اسما و صفات علی تفاوت الدرجات

؎ فان فضل رسول اللہ لیس لہ ۔ حد فیعرب عنہ ناطق بفم ۔ علیہ وعلیٰ جمیع اخوانہ من الانبیاء والمرسلین والملئکۃ المقربین الصلوٰت والتسلیمات والتحیات والبرکات تحقیق این مقام آنست کہ توسط آن سرور کائنات علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بدو معنی تواند بود یکے آنکہ او صلے اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم حامل و حاجب بود در میان سالک

توسط آن سرور بدو معنی ست

و درمیانِ مطلوب و معنی دویم آنست کہ سالک بطفیلِ او و بتوسطِ تبعیت و متابعتِ او علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام بمطلوب واصل گردد و در طریقِ سلوک و پیش از رسیدن بحقیقتِ محمدی توسط بہر دو معنی کائن ست بلکہ مے انگارم کہ درین طریق از شیوخ ہر کہ درمیان آمدہ ست متوسط و حاجب مشہودِ سالک ست و اے اگر او اواخرِ حال جذبہ تدارک آن ننماید و معاملہ از پردہ بہ بے پردگی نکشد زیرا کہ در طریق جذبہ و بعد از رسیدن بحقیقۃ الحقائق توسط بمعنی ثانی ست کہ طفیل و تبعیت ست نہ حیلولت و حجاب کہ پردۂ شہود و مشاہدہ و مانند آنہا بود گفتہ نشود کہ ازین عدم توسط اگرچہ بیک معنی بود قصورے بجنابِ حضرتِ خاتمیت علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ لازم مے آید گوئیم کہ این عدمِ توسط مستلزمِ کمالِ آنجناب ست علی صاحبہ الصلوٰۃ والسلام نہ مستلزمِ قصور بلکہ قصور در وجودِ توسط ست زیرا کہ کمال متبوع آنست کہ تابعِ او بطفیل و تبعیت او بجمیع درجاتِ کمال برسد و ہیچ دقیقہ فرو نگذارد و این معنی در عدمِ توسط کائن ست نہ در وجودِ توسط کہ آنجا شہود بے پردہ ست کہ اقتضائے درجاتِ کمال ست و اینجا در پردہ پس کمال در عدمِ توسط بود و قصور در توسط از شوکت و عظمتِ مخدوم ست کہ خادمِ او در ہیچ مقامے از وے تخلف نکند و بہ تبعیت او شریکِ دولتِ ہمگنان او گردد و ازینجاست کہ آن سرور فرمودہ ست علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والسلام علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل علیہم الصلوٰت والتسلیمات رویت اخروی بے توسط و بے حیلولت امرے خواہد بود و در حدیث صحیح آمدہ ست علی صاحبہ الصلوٰۃ والسلام کہ بندہ چون بنماز داخل میشود حجابیکہ درمیانِ بندہ و خداست مرتفع میگردد و لہذا صلوٰۃ معراجِ مومن آمد و حظ وافر ازان نصیبِ منتہی واصل گشت چہ رفع حجاب مخصوص بواصل منتہی ست پس از ارتفاعِ توسط و حیلولت ثابت گشت این معرفت از خواصِ معارفِ لدنیہ این فقیر ست کہ بمحض فضل و کرم آنرا عطا فرمودہ اند و بحقیقتِ آن متحقق ساختہ ؎

من آن خاکم کہ ابر نو بہاری ✦ کند از لطف بر من قطرہ باری ✦ خوش گفت ؎ اگر بادشاہ

ذکرہ القشاشی فی طبقات الحنابلۃ قال رضا حسب التشہیر اقول وبہ یعین ہ حدیث ابن ذر رضی اللہ عنہ قال صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یزال اللہ

مقبلا علی العبد وھو فی صلوتہ مالم یلتفت فاذا التفت انصرف عنہ رواہ احمد وابوداود والنسائی مشکوٰۃ

بر در پیر زن ۔ بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن ۔ مشایخ طریقت قدس اسرارھم در توسط و عدم توسط آن سرور اختلافہا دارند علیہ و علیہم الصلوات و التسلیمات جمعے بتوسط رفتہ اند و گروہے بعدم توسط و ہیچ کدام شان تحقیق توسط و عدم توسط ننمودہ ست و از کمال و قصور شان سخن نگفتہ ارباب ظواہر نزدیک ست کہ عدم توسط را کہ کمال ایمان ست کفر دانند و قائل آنرا نادانستہ تضلیل کنند و توسط را از کمال ایمان تصور نمایند و قائل آنرا از کُمّل تابعان شمرند و حال آنکہ عدم توسط نبی از کمال متابعت ست و توسط مشعر از قصور متابعت کما مر کل ذلک منہم لعدم الدرک عن حقیقۃ الحال قال اللہ تبارک و تعالی بل کذبوا بما لم یحیطوا بعلمہ و لما یاتہم تاویلہ کذلک کذب الذین من قبلہم مخدوما اویسی گفتن انکارے از پیر ظاہر نیست زیرا کہ اویسی کسے ست کہ روحانیان را در تربیت او مدخلیتے باشد حضرت خواجہ احرار قدس سرہ با وجود پیر ظاہر چونکہ امدادے از روحانیت حضرت خواجہ نقشبند قدس سرہ یافتہ بودند اویسی میگفتند و ہمچنین حضرت خواجہ نقشبند با وجود پیر ظاہر چونکہ مددہا از روحانیت حضرت خواجہ عبد الخالق قدس سرہما یافتہ بودند اویسی بودند علی الخصوص شخصے کہ با وجود اویسیت اقرار بہ پیر ظاہر ہم دارد بزور انکار پیر بر سر او بستن عجب انصاف ست مخدوما مراد از ترکیب لفظ عبد الباقی معنی اضافی ست نہ معنی علمی ہر چند بالغ وجوہ اشعارے بمعنی علمی ہم دارد یعنی پیر من ہر چند بندہ باقی ست اما متکفل تربیت من اللہ باقی ست اینجا کدام تحریف ست و چہ سوئے ادب اللہ تعالی انصافے بدہد مخدوما قصور یکہ در معنی سبحانی کہ از بسطامی قدس سرہ در غلبات سکر صادر شدہ ست گفتہ باشد لازم نمے آید ازان کہ آن قصور در قائل آن مستقر و مستمر باشد تا دیگرے از وے افضل بود چہ بسا معارف ست کہ در وقتے بمقتضائے حال آن وقت صادر شدہ ست و در وقت دیگر بعنایت خداوندی جل شانہ چونکہ قصور آن معرفت را دریافتہ ست ازان درگذشتہ و بمقام فوق رسیدہ در مکتوب شریف اندراج یافتہ بود کہ ارباب سکر اگر این قسم سخنان شطح آمیز نویسند گنجایش دارد اما از ارباب صحو اظہار

این سخنان بسیار مستبعدست مخدوما ہر کہ این قسم سخنان نوشتہ است منشأ آن سُکرست و بے مزجِ سُکر درین باب دست بقلم نبردہ غایۃ ما فی الباب در سکر مراتب کثیرہ است ہر چند سکر بیشتر شطح غالب تر سُکرِ بسطامی باید کہ بے تحاشی قولِ لوائی ارفع من لوائی محمد ازان بوجود آید پس ہر کہ صحو دارد گمان نکنند کہ سُکر ہمراہِ او نیست کہ آن عین قصورست صحو خالص نصیبِ عوام ست ہر کہ صحو را ترجیح دادہ است مرادش غلبۂ صحوست نہ صحو صرف و ہمچنین ہر کہ سُکر را ترجیح میدہد مرادش غلبۂ سُکرست نہ سُکرِ خالص کہ آن آفت ست جنید قدس سرہ کہ رئیسِ ارباب صحوست و صحو را بر سُکر ترجیح میدہد چندان عباراتِ سُکر آمیز دارد کہ چہ تعدادِ آن نماید فرمودہ ھو العارف والمعروف و گفتہ لون الماء لون إنائہ و فرمودہ المحدث إذا قورن بالقدیم لم یبق لہ أثر و صاحبِ عوارف کہ از کُمّل ارباب صحوست در کتابِ او چندان معارفِ سُکریہ ست کہ چہ شرح آن دہد و این فقیر در ورقے بعضے معارفِ سُکریہ او را قدس سرہ جمع کردہ است از بقایائے سُکرست کہ تجویز افشاءِ اسرار نمودہ مے آید و از سُکرست کہ مباہات و افتخار کردہ میشود و از سُکرست کہ مزیتِ خود بر دیگرے اظہار کردہ مے آید اگر صحو خالص باشد افشاءِ اسرار آنجا کفر بود و خود را از دیگرے بہتر دانستن شرک باشد بقیۂ سُکر در صحو در رنگِ نمک ست کہ مُصلحِ طعام ست اگر نمک نباشد طعام معطل و بیکار بود ؎ گر عشق نبودے و غمِ عشق نبودے ✦ چندین سخنِ نغز کہ گفتے کہ شنودے ✦ صاحبِ عوارف قدس سرہ کہ قولِ قدمی ھذہ علی رقبۃ کل ولی را کہ از حضرتِ شیخ عبد القادر قدس سرہ صادر شدہ است بر بقیۂ سُکر محمول داشتہ است مرادش قصورِ این قول نیست کما توھم کہ آن عین محمدتِ اوست بلکہ بیانِ واقع نمودہ است یعنی صدورِ این قسم سخن کہ مبنیٔ از مباہات و افتخارست بے بقیۂ سُکر کاین نیست کہ در صحوِ خالص بہ امثالِ این سخنان تکلم نمودن دشوارست این فقیر کہ این ہمہ فاتر در بیانِ علوم و اسرارِ این طائفۂ علیہ نوشتہ است ظاہراً بخاطرِ شریفِ شما قرار یافتہ است کہ از روئے صحوِ خالص نوشتہ است بے مزجِ سُکر حاشا و کلا کہ آن حرام و منکرست و گزاف و سخن بافی ست سخن بافان

لمصحی سکم اللہ تعالیٰ

کہ بصحو خالص متصف اند بسیارند چرا این قسم سخنان نبافند و دلہائے مردم را از جا نبرند ؎

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہر زہ نیست ہم قصۂ غریب و حدیث عجیب ہست

مخدوما این قسم سخنان کہ منبئ از افشائے اسرار باشد و از ظاہر مصروف بود در ہر وقتے از مشائخ طریقت قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم بظہور آمدہ ست و عادت مستمرۂ این بزرگواران گشتہ امرے نیست کہ این فقیر آنرا ابتدا کردہ باشد و اختراع نمودہ لیس ہذا اول قارورۃ کسرت فی الاسلام پس این ہمہ شور و غوغا چیست اگر لفظے صادر شدہ ست کہ ظاہرش مطابقت بعلوم شرعیہ ندارد آنرا باندک توجہ از ظاہر صرف نمودہ مطابق باید ساخت و مسلمانے را متہم نباید کرد اشاعت فاحشہ و تفضیح فاسق ہرگاہ در شریعت حرام و منکر باشد تفضیح مسلمانے بمجرد اشتباہ چہ مناسب بود و شہر بشہر بان منادی کردن کدام تدین باشد طریق مسلمانی و مہربانی آنست کہ کلمہ کہ ظاہرش مخالف علوم شرعیہ است اگر از شخصے صادر شود باید دید کہ قائل آن کیست اگر ملحد و زندیق بود رد آن باید کرد و در اصلاح آن نباید کوشید و اگر قائل آن کلمہ از مسلمانان بود و ایمانے بخدا و رسول داشتہ باشد در اصلاح سخن او باید کوشید و محمل صحیح از برائے آن پیدا باید نمود یا ازان قائل حل آن باید طلبید و اگر در حل آن عاجز آید نصیحتش باید کرد و امر معروف و نہی منکر بر فق اولے ست کہ باجابت نزدیک ست و اگر مقصود اجابت نباشد و تفضیح مطلوب بود امر دیگر ست اللہ تعالیٰ توفیق دہاد و عجب تر آنکہ از مکتوب شریف مفہوم میشود کہ بعد از استماع کتابت فقیر ازان عزیز اشتباہے و انحرافے در ملازمان شما نیز طاری شدہ بود مانا کہ انعکاسے باشد بایستے کہ مظان اشتباہ را ایشان خود حل میکردند و بریں فقیر نمی انداختند و تسکین فتنہ میفرمودند از یاران دیگر چہ گلہ نماید کہ بعضے ازیشان با وجود قدرت دفع اشتباہ خود را معاف داشتند و سکوت ورزیدند ؎ ما زیاران چشم یاری داشتیم ۔ ربنا اتنا من لدنک رحمۃ وہیئ لنا من امرنا رشدا والسلام اولا و آخرا ۔

مکتوب (۱۲۲) صد و بست و دوم

بمولانا حسن دہلوی بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی حقیقت
محمدی علیہ من الصلوات افضلہا ومن التسلیمات اکملہا کہ ظہور اول ست وحقیقۃ الحقائق ست
بآن معنی کہ حقائق دیگر چہ حقائق انبیاء کرام وچہ حقائق ملائکہ عظام علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والسلام
کالظلال اند مر اورا و اصل حقائق ست قال علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام اول ما خلق اللہ
نوری وقال علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام خلقت من نور اللہ والمؤمنون من نوری پس ناچار آن حقیقت
واسطہ بود درمیان سایر حقائق ودرمیان حق جل وعلا ووصول بمطلوب احدے را بے توسط او
علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام محال باشد فہو نبی الانبیاء والمرسلین وارسالہ رحمۃ
للعالمین علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات آنجاست کہ انبیاء اولوا العزم با وجود اصالت
تبعیت او میخواہند وبآرزو داخل امتان او میگردند کما ورد علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات والتحیات
سوال کدام کمال ست کہ مربوط بامت شدن اوست علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام وانبیا
را با وجود دولت نبوت میسر نشدہ علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات **جواب** آن کمال
وصول واتحادست بآن حقیقۃ الحقائق کہ منوط بہ تبعیت وراثت ست بلکہ موقوف بر کمال فضل اوست
تعالی کہ نصیب اخص خواص امتان اوست علیہ وعلی اتباعہ الصلوٰۃ والسلام وتا امت نشود باین
دولت نرسد ورفع حجاب توسط نگردد کہ بوسیلہ اتحاد میسر ست مگر از ینجا فرمودہ ست جل شانہ
کنتم خیر امۃ + فہو علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام کما ہو افضل من کل فرد من الانبیاء
الکرام والملائکۃ العظام افضل من الکل من حیث الکل علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات
زیرا کہ اصل را بر ظل خود فضل ست اگرچہ آن ظل متضمن الوف ظلال بود چہ وصول فیوض ازان حضرت
جل شانہ مر ظل را بتوسط وطفیل اوست این فقیر در رسائل خود تحقیق کردہ ست کہ نقطۂ فوق را بر جمیع
نقطہائے تحت کہ کالظلال اویند فضل ست وقطع کردن عارف آن نقطۂ فوق را کہ کالاصل ست زیادہ
ست از انکہ جمیع نقط تحت را کہ کالظلال اویند قطع نماید **سوال** ازین بیان لازم مے آید فضل خواص

۴ وفی مرغوب ۱۲
۴ یعنی کہ السید الشریف الجرجانی فی التعریفات وغیرہ شان آن
معرفت ست نہ نبوت و
وراثت بلکہ موقوف ست
بر کمال فضل حق جل وعلا
نصیب اخص خواص امتان
اوست صلی اللہ علیہ وسلم
۵ اشارت ست بایں
کہ واقع ست در سورۂ آل
عمران و آغاز رکوع سوم
انبیاء را ان شاء اللہ
۵ یعنی در رسائل ظلال
نقطۂ فوق را
سلمہ اللہ تعالی

این اُمت را بر انبیا علی نبینا وعلیہم الصلوات والتسلیمات **جواب** ہیچ لازم نے آید این قدر ثابت شد کہ خواص این امت با انبیا در آن دولت شرکت دارند مع ذلک کمالات دیگر بسیار ست کہ انبیا را بآن مزیت و اختصاص ست علی نبینا وعلیہم الصلوات والتسلیمات اخص خواص این امت اگر بسیار ترقی نماید سر او تا پائے پیغمبرے کہ ادون پیغمبران ست نرسد مساوات و مزیت چہ گنجایش دارد قال اللہ تعالیٰ ولقد سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین علیہم الصلوات والتسلیمات و اگر فردے از اُمتان بطفیل و تبعیت پیغمبر خود از بعضے پیغمبران بالا رود بعنوان خادمیت و تبعیت خواہد بود و معلوم ست کہ خادم را با ہمگنان مخدوم غیر از خادمیت و تبعیت چہ نسبت خواہد بود کہ خادم و طفیلی در ہمہ وقت طفیلی ست و حقیقت محمدی علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ حقیقۃ الحقائق ست آنچہ در آخر کار بعد از طی مراتب ظلال برین فقیر منکشف گشتہ است تعین و ظہور حبی ست کہ مبدء ظہورات و منشاء خلق مخلوقات ست در حدیث قدسی کہ مشہور ست آمدہ است کنت کنزاً مخفیاً فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف اول چیز یکہ از ان گنجینہ مخفی بر منصہ ظہور آمد حب بودہ است کہ سبب خلق خلائق گشتہ اگر این حب نبود در ایجاد نمے کشود و عالم در عدم راسخ و مستقر میبود سر حدیث قدسی لولاک لما خلقت الافلاک راکہ در شان خاتم الرسل واقع ست علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات اینجا باید جست و حقیقت لولاک لما اظہرت الربوبیۃ را درین مقام باید طلبید

سوال صاحب فتوحات مکیہ تعین اول کہ حقیقت محمدی ست حضرت اجمال علم را گفتہ ست و تو در رسائل خود تعین اول تعین وجودی گفتہ و مرکز آن را کہ اشرف و اسبق اجزائے اوست حقیقت محمدی قرار دادہ و تعین حضرت اجمال را ظل این تعین وجودی انگاشتہ و اینجا مینویسی کہ تعین اول تعین حبی ست و آن حقیقت محمدی ست وجہ توفیق درمیان این اقوال چیست **جواب** ظل شے بساست کہ خود را با اصل شے وانماید و سالک را بخود گرفتار سازد پس آن دو تعین ظلال تعین اول اند کہ در وقت عروج بر عارف باصل تعین اول کہ تعین حبی ست ظاہر گشتہ **سوال** تعین وجودی را ظل تعین حبی گفتن چگونہ راست

لہ یعنی وصول و اتحاد بحقیقۃ الحقائق

مہ یعنی ادنیٰ تردد در نبوت پیغمبران ست تا لازم نفس قاطع ست در ذات و صفات و افعال ست در سورۃ والصافات و غیرہا و ای قدرت لفادی معناہ

سے مکتوبات امام ربانی دفتر سوم

مستفاد من قولہ تعالیٰ وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ای لیعرفون کما فسرہ ابن عباس رضی اللہ عنہ

ف تفصیل البیان بتعین بین تعین قرآن و تعین اجمال علم تعین

ص حضرت اجمال علم تعین

ق اختلاف در اصل حقیقۃ الحقائق

آید وحال آنکہ وُجود را بر حُبّ سَبقت ست چہ حُبّ فرعِ وُجود ست **جواب** این فقیر در رسائل خود تحقیق کردہ است کہ حضرتِ حق سُبحانہٗ وتعالیٰ بذاتِ خود موجود ست نہ بوجود وہمچنین صفاتِ ثمانیہ او تعالیٰ بذاتِ واجب موجوداند جلّ شانہٗ نہ بوجود کہ وجود بلکہ وجوب را نیز در آن مرتبہ گنجایش نیست کہ وُجوب و وجود ہر دو از اعتبارات ست اوّل اعتباریکہ پیدا شد از برائے ایجادِ عالم حُبّ ست بعد ازان اعتبارِ وجود کہ مقدّمۂ ایجاد ست چہ حضرتِ ذات را جلّ شانہٗ بے اعتبارِ این حُبّ و بے اعتبارِ این وُجود از عالم و از ایجادِ عالم استغناست اِنَّ اللّٰہَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ نصِّ قاطع ست وتعیّنِ علمی جملی را ظلِّ آن دُو تعیّن گفتن باعتبارِ آنست کہ آن دُو تعیّن باعتبارِ حضرتِ ذات ست تعالےٰ بے مُلاحظۂ صِفات و درین تعیّن ملحوظ صفت ست کہ کالظل ست مر ذات را عزّ شانہٗ باید دانست کہ در تعیّنِ اوّل کہ تعیّنِ حُبّی ست چون بدقّت نظر کردہ میشود بفضل اللہ سُبحانہٗ معلوم میگردد کہ مرکزِ آن تعیّن حُبّ ست کہ حقیقتِ محمدی ست علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسّلام ومحیطِ آن کہ کالدائرہ ست صورتِ مثال و آن محیط کالظل ست مر آن مرکز را خُلّت ست کہ حقیقتِ ابراہیمی ست علیٰ نبیّنا وعلیہ الصلوٰۃ والسّلام پس حُبّ اصل آمد و خُلّت کالظل شد مر او را و این مجموعِ مرکز و محیط کہ یک دائرہ است تعیّنِ اوّل ست و مُسمّیٰ ست باشرف و اسبق اجزائے او کہ مرکز ست کہ عبارت از حُبّ ست و در نظرِ کشفی نیز باعتبارِ اصالت و غلبۂ آن جزء تعیّنِ حُبّی ظاہر میگردد و چون محیطِ دائرہ کالظل ست مر آن مرکز را و ناشی ست ازان و آن مرکز اصل و منشأ اوست آن محیط را اگر تعیّن ثانی گویند ہم گنجایش دارد امّا در نظرِ کشفی دو تعیّن نیست یک تعیّن ست کہ مشتمل بر حُبّ و خُلّت ست کہ مرکز و محیطِ یک دائرہ است و تعیّن ثانی در نظرِ کشفی تعیّنِ وُجودی ست کہ کالظل ست مر تعیّنِ اوّل را چنانچہ گذشت و چون مرکز اصلِ محیط آمد ناچار محیط را از توسّطِ مرکز در وصول بمطلوب چارہ نباشد چہ وصول بمطلوب از راہ مرکز ست کہ اصل و اجمالِ دائرہ است ازین بیان مُناسبت و اتّحادِ حضرتِ حبیب اللہ بحضرتِ خلیل اللہ باید دریافت عَلَیْہِمَا وَعَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ وچون اصل واسطہ است

در وصولِ ظل مطلوب لاجرم حضرتِ خلیل اللہ توسّط حضرت حبیب اللہ را درخواستہ است و آرزوے آن فرمودہ کہ در اُمّتِ او داخل شود کما وردَ علیہما وعلی جمیعِ الانبیاءِ الصلوٰاتُ والتحیّاتُ اتمّہا واکملہا

سوال چون معاملہ چنین باشد حضرت حبیب اللہ را امرِ متابعتِ ملتِ حضرتِ خلیل اللہ چہ معنی بود علیہما الصلوٰاتُ والتسلیماتُ و آن حضرت در بیانِ صلوٰۃ و سلام بر خود کما صلّیتَ وکما سلّمتَ علی ابراہیمَ چرا فرماید علیہما الصلوٰاتُ والتسلیماتُ **جواب** حقیقتِ شئے ہر چند بلند تر بود و بہ تنزیہ اقرب باشد مظہرِ آن حقیقت در عالمِ عناصر پست تر بود و بصفاتِ بشریت بیشتر متلبّس باشد پس وصولِ این مظہر بطریقِ عروج بآن حقیقت متضمّنِ عُسر بود و ملّتے کہ بحضرتِ ابراہیم علی نبیّنا وعلیہ الصلوٰۃُ والسلامُ عطا شدہ است شاہ راہ است بوصولِ حقیقتِ ابراہیمی کہ در جوارِ حقیقتِ محمدی واقع شدہ است چنانچہ گذشت و حضرتِ ابراہیم ہمان راہ با آنجا رسیدہ است بنابران امر شدہ کہ بمتابعتِ آن ملت نمودہ بحقیقۃ الحقائق وصول فرماید و آن سرور کما صلّیتَ فرمودہ علیہ وعلی آلہِ الصلوٰۃُ والسلامُ کہ صلوٰۃ و رحمت بروے علیہ السلام بعد از حصولِ ولیت و وصولِ حقیقت ست با آنکہ گوئیم گاہ ہست کہ فاضل را بمتابعتِ مفضول امر کنند و ازین امر متابعت ہیچ قصوری در فاضلیتِ او لازم نیاید قال اللہ تعالیٰ لنبیّہ علیہ وعلی آلہِ الصلوٰۃُ والسلامُ وشاورہم فی الامرِ امر بمشورت با اصحاب خالی از تضمّنِ امرِ متابعتِ شان نیست والّا مشورت را چہ فائدہ باشد بدانند کہ حقیقتِ حضرتِ صدّیق یعنی ربّ از اسماءِ الٰہی جلّ شانہٗ کہ مبدأ تعیّنِ اوست بے توسّطِ امرے ظلِ حقیقتِ محمدی ست بر نہجے کہ ہر چہ دران حقیقت کائن ست بطریقِ تبعیت و وراثت دران ظل ثابت آید ازینجاست کہ او رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکمل و افضل وارثانِ این اُمّت آمد قال علیہ وعلی آلہِ الصلوٰۃُ والسلامُ ما صبّ اللہُ شیئًا فی صدری الّا وقد صببتُہ فی صدرِ ابی بکرٍ و نیز لائح گشت کہ حقیقتِ اسرافیلی علی نبیّنا وعلیہ الصلوٰۃُ والسلامُ نیز ہمان حقیقتِ محمدی ست علیہ وعلی جمیعِ اخوانہِ الصلوٰۃُ والسلامُ نہ بطریقِ اصالت و ظلیت در رنگِ حقیقتِ حضرت صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ ظل ست مر آن

حقیقت را بلکہ اینجا ہر دو اصالت دارند ظلیتے درمیان حائل نیست اگر فرق ست بکلیت و جزئیت ست
چہ آن سرور کل ست علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام لہذا آن حقیقت مسمّٰی باسم اوست علیہ وعلی
الہ الصلوٰۃ والسلام وحقائق ملائکہ کرام علی نبینا وعلیہم الصلوات والتسلیمات ناشی ازان
حقیقت اسرافیلی ست علی نبینا وعلیہ وعلی جمیع اخوانہ الکرام الصلوٰۃ والسلام **سوال**
عارف را از حقیقت خود کہ عبارت از اسم الٰہی ست جلّ شانہ کہ رب او ست ترقی بعد از وصول
بآن حقیقت جائز ست یا نہ **جواب** وصول بآن حقیقت بعد از طی مراتب سلوک کہ عبارت از
تمامی سیر الی اللہ گفتہ اند بر دو نوع ست نوعے ست کہ وصول در آنجا بہ ظلے از ظلال آن اسم ست
کہ در مظاہر و مجوبیہ خود را بحقیقت خود وانمودہ ست و برنگ اصل برآمدہ و این اشتباہ درین راہ بسیار
ست و عقبہ عظیمہ است مر سالک را مگر بمحض فضل ازین عقبہ مخلصی میسر شود و شک نیست کہ ترقی ازین
ظل حقیقت نما جائز ست بلکہ واقع و اگر وصولے بنفس حقیقت خود واقع شد ترقی ازان بے طفیل و
تبعیت دیگرے جائز نیست کہ آن حقیقت نہایت مراتب استعداد ذاتی او ست امّا اگر بطفیل او را
بحقیقت دیگرے کہ فوق حقیقت او ست رسانند جائز ست بلکہ واقع این سیر گویا سیر قسری ست
کہ ماورائے سیر طبیعی و استعدادی ست چنانچہ شمّہ ازین در ماسبق در بیان وصول بحقیقت محمدی
گذشتہ است علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام **سوال** ترقی از حقیقت محمدی کہ حقیقۃ الحقائق
است و حقیقتے از حقائق ممکنات فوق آن نیست جائز ہست یا نہ و تو در رسائل خود نوشتہ کہ ترقی
از حقیقت محمدی واقع شد حقیقت این معاملہ چیست **جواب** جائز نیست زیرا کہ فوق آن مرتبہ
مرتبۃ لاتعین ست کہ وصول و الحاق متعین بآن محال ست و وصول و الحاق بے تکیف گفتن مجرد
تفوہ ست کہ پیش از رسیدن بحقیقت معاملہ بآن تسلی نمودہ مے آید امّا بعد از وصول بحقیقت کار
حکم بعدم وصول و الحاق لازم ست کہ ریب را در آنجا شائبہ نیست و آنکہ نوشتہ ام کہ ترقی از حقیقت
محمدی واقع شد مراد ازان حقیقت ظل آن حقیقت بودہ است کہ عبارت از اجمال حضرت علم گفتہ اند

ومُعبّر بوحدت کردہ دران وقت اشتباہِ ظل بود باصل وچون بمحض فضلِ خداوندی جلّ سلطانہٗ ازان ظل وازسایرِ ظلال مخلصی میسّر شد دانست کہ ترقی ازان حقیقۃ الحقائق واقع نیست بلکہ جائز نہ کہ قدم ازانجا برداشتن وپیش نہادن قدم در وجوب ماندن ست وازامکان برآمدن کہ محالِ عقلی ست و شرعی سوال ازین تحقیق لازم مے آید کہ حضرتِ خاتم الرُّسُل را عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیمَاتُ نیز ازان حقیقت ترقی واقع نشود جواب آنحضرت عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ نیز باعلوشان وباآن جاہ وجلال ہمیشہ ممکن ست وہرگز ازامکان نخواہد برآمد وبوجوب نخواہد پیوست کہ مستلزم تحقق ست بالوہیت تَعَالَی اللّٰہُ اَنْ یَّکُوْنَ لَہٗ نِدٌّ وَّ شَرِیْکٌ ۵ دَعْ مَا ادَّعَتْہُ النَّصَارٰی فِی نَبِیِّہِمُ الخ سوال از تحقیقِ سابق واضح گشت کہ دیگر ازانبیز بطفیل و وراثت و عَلَیْہِ وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیمَاتُ وصولے بحقیقۃ الحقائق والحاقے واتحادے بآن ثابت ست وشرکتے درکمالِ خاصِ او کائن پس برین تقدیر فرق درمیانِ متبوع وتابع ودرمیانِ اصلی وطفیلی درین کمال کہ متضمن رفع حجاب وارتفاعِ واسطہ است وفوق جمیع کمالات ست چہ بود وکدام مزیت باشد در متبوع واصیل کہ در تابع وطفیلی نیست جواب وصول والحاق دیگران بآن حقیقت از قبیلِ الحاقِ خادم ست بمخدوم ووصولِ طفیلی ست بہ اصیل اگر واصل از اخص خواص ست کہ اقلّ قلیل اند خود خادم ست واگر از انبیاست عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیمَاتُ ہم طفیلی ست وخادم کہ اولش خورست اوراچہ شرکت ست بمخدوم وکدام عزت وآبروست درجنبِ او وطفیلی ہرچند جلیس وہم لقمہ ست اما طفیلی طفیلی ست خادمان کہ بانکہ عالیہ بہ تبعیتِ مخدوم میرسند واز اطعمہ مخصوصہ او اولش میخورند وعزت واحترام میابند از بزرگیِ مخدوم ست واز حلوۂ متابعتِ اوست گویا مخدوم را باوجودِ عزتِ ذاتی عزتِ دیگر از راہِ الحاقِ خادمان پیدا میشود واز دیادِ ارتفاعِ شانِ او مینماید نیک استماع نما کہ در حدیث نبوی آمدہ ست عَلٰی صَاحِبِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَنْ سَنَّ سُنَّۃً حَسَنَۃً فَلَہٗ اَجْرُھَا وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِھَا پس متبوع را در سنتِ حسنہ او ہرچند تابعان بیشتر باشند اورا مثل

اُجُورِ شان زیادہ تر بود و مُوجِبِ ازدیادِ مَنزلت او باشد پس تابعان را با متبوع چہ شرکت باشد و کدام مُساوات متوہّم گردد بشنو بشنو روا ست کہ جمعے در یک مقام باشند و شریکِ یک دولت بوند اما با ہر کدام شان مُعاملہ جُدا باشد و ہیچ یکے را از دیگرے اِطّلاع نبود از ازواجِ مطہّرات در بہشت بآن سرور در یک مقام باشند و از یک طعام و شراب تناوُل فرمایند عَلَیہِ وَعَلٰی اَہلِ بَیتِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ لیکن مُعاملہ کہ بآن سرور باشد با آنہا نباشد و التذاذے و سُرورے کہ او را باشد ایشان را نبود عَلَیہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ و اگر ایشان را در جمیعِ اُمور آنجا شرکت با او بود افضلیّتِ ایشان نیز در رنگِ افضلیّتِ او بر ہمہ لازم آید عَلَیہِ وَعَلٰی اَہلِ بَیتِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کہ افضلیّت اینجا بمعنے کثرتِ ثواب عند اللہ ست **سُوال** این تعیُّنِ حُبّی کہ تعیُّنِ اوّل ست و حقیقتِ محمّدی ست عَلَیہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ممکن ست یا واجب حادِث ست یا قدیم صاحبِ فصوص تعیُّنِ اوّل را کہ حقیقتِ محمّدی گفتہ است و تعبیر ازان بوحدت کردہ و ہمچنین تعیُّنِ ثانی را کہ واحدیّت گفتہ است و اَعیانِ ثابتہ کہ آنرا حقائقِ ممکنات گوید در آن مرتبہ اثبات نمودہ ہر دو تعیُّن را تعیُّنِ وجوبی میگوید و قدیم میداند و سہ تنزُّلِ دیگر را کہ روحی و مثالی و جسدی بود تعیُّنِ امکانی مُعتقدِ تو درین مسئلہ چیست **جواب** نزدِ این فقیر ہیچ تعیُّنے و مُتعیَّنے نیست کدام تعیُّن بود کہ لاتعیُّن را متعیّن سازد این الفاظ مُوافقِ مذاقِ حضرتِ شیخ محیی الدین و تابعانِ او ست قَدَّسَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَسرَارَہُم در عبارتِ فقیر این قسم الفاظ اگر واقع شود از قبیلِ صَنعتِ مُشاکلہ باید دانست بہر حال گوئیم کہ آن تعیُّنِ تعیُّنِ امکانی ست و مخلوق و حادِث ست قَالَ عَلَیہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰہُ نُورِی و در احادیثِ دیگر تعیُّنِ وقتِ خلقتِ آن نور نیز آمدہ ست چنانچہ فرمودہ قَبلَ خَلقِ السَّمٰوٰتِ بِاَلفَی عَامٍ و اَمثالہ و ہر چہ مخلوق ست و مسبوق بعدم ست ممکن ست و حادِث و چون حقیقۃ الحقائق کہ اَسبقِ حقائق ست مخلوق و ممکن گشت حقائقِ دیگران بطریقِ اَولیٰ مخلوق خواہند بود و امکان و حدوث خواہند داشت عجب ست کہ شیخ قُدِّسَ سِرُّہٗ حقیقتِ محمّدی را بلکہ حقائقِ جمیعِ ممکنات را

کہ اعیانِ ثابتہ گفتہ است از کجا حکم بوجوب شان میکند و قدیم میداند و التزام خلافِ قول پیغمبر مینماید
عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ممکن باجزائے خود ممکن ست و بصورت و حقیقتِ خود ممکن
تعیّنِ وجودی حقیقتِ ممکن برائے چہ بود حقیقتِ ممکن البتہ باید کہ ممکن باشد کہ ممکن را با واجب تعالے
اشتراکے و انتسابے نیست غیر ازانکہ ممکن مخلوقِ اوست و او تعالے خالقِ او و شیخ چون درمیانِ
واجب و ممکن تمیز نمیکند و خود میفرماید لِعَدَمِ التَّمْیِیْزِ بَیْنَہُمَا اگر واجب را ممکن گوید و ممکن را واجب
باک ندارد اگر معذورش فرمایند کمالِ کرم و عفوست رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَّسِیْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا

سوال تو در رسائلِ خود درمیانِ واجب تعالے و ممکن نسبتِ اصالت و ظلیّت اثبات کردہ
و ممکن را ظلِّ واجب تعالی گفتہ و نیز واجب را تعالی باعتبارِ اصالت حقیقتِ ممکن کہ کا الظِّلِّ
اوست نوشتہ و معارفِ کثیرہ بران متفرّع ساختہ اگر باین اعتبار شیخ قُدِّسَ سِرُّہٗ نیز واجب
را تعالے حقیقتِ ممکن گوید چہ محظور لازم مے آید و چرا ملام بود **جواب** این قسم علوم کہ اثباتِ
نسبت نماید درمیانِ واجب تعالے و ممکن و شرع بہ ثبوتِ آنہا وارد نشدہ ست ہمہ از معارفِ
سکریہ است و از نارسائی ست بحقیقتِ معاملہ ع ممکن چہ بود کہ ظلِ واجب باشد + تعالے و
واجب را تعالی چرا ظل بود کہ ظل موہم تولید بمثل ست و منبی از شائبہ عدمِ کمالِ لطافتِ اصل
بارگاہ محمد رسول اللہ را از لطافت ظل نبود خدائے محمد را چگونہ ظل باشد موجود در خارج بالذات و
بالاستقلال حضرتِ ذاتست تعالی و صفاتِ ثمانیہ حقیقیہ او تعالی و تقدس و ماسوائے
آن ہر چہ باشد بایجادِ او تعالے موجود گشتہ است و ممکن و مخلوق و حادث ست و ہیچ مخلوقے
ظلِّ خالقِ خود نیست و غیر از مخلوقیت ہیچ انتسابے بخالق تعالے ماورائے آن نسبت کہ شرع
بآن وارد ست ندارد و این علم بظلیّتِ عالم سالک را در راہ بسیار بکار مے آید و کشان کشان باصل
مے برد و چون بکمالِ عنایت منازلِ ظلال را طے کردہ باصل برسد بمحض فضلِ او تعالی مے یابد کہ
این اصل ہم حکمِ ظل داشتہ است و شایانِ مطلوبیت نبودہ کہ بداغِ امکان متسم ست و مطلوب

یعنی نگارندہ خلیفہ قدس
خداوندی شیخ را امین
قول و اعتقاد معتمد داند
کمال کرم و عفو حق ست
تعالی و تقدس
قولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام
کردہ شد
قولہ یعنی بالضم و کسر
دوم نداشتہ و تولید
نکردن را مانند
قول ثبوت ظل حق را
بسجانہ و تعالی
اندازد و کی نسجانہ از

ماورائے حیطۂ ادراک و وصل و اتصال ست ربنا آتنا من لدنک رحمۃ وھیئ لنا من امرنا رشدا ط

فصل فضائل مآب کمالات دستگاہ مولانا حسن کشمیری دہلوی حسن اللہ سبحانہ احوالہ وحصل امالہ رسالہ نوشتہ بفقیر فرستادہ بود و درانجا اسولہ چند اندراج نمودہ طلب حل آن کردہ و چون حل آنہا متضمن اظہار بعضے اسرار بودہ است با بعضے موانع دیگر فقیر در جواب آنہا جرات نمیکرد و تعلل میگذرانید چون مشار الیہ را بر فقیر حق عظیم بودہ است کہ بحسن دلالت ایشان بدولت حضور ولایت پناہ ہادی طریق اندراج النہایۃ فی البدایۃ مشرف شدہ است و سبق الف و بائے این طریق را ازیشان اخذ کردہ و فیوض و برکات بے اندازہ را در خدمت ایشان استفادہ نمودہ ناچار بحل بعضے اسولہ را کہ مناسب علوم این رسالہ بودہ است در ذیل این رسالہ درج کردہ واللہ سبحانہ الہادی الی سبیل الرشاد پرسیدہ بودند کہ کمالات صوری و معنوی ظاہری و باطنی علمی و عملی دنیوی و اخروی ہر چہ در نوع بشر ممکن باشد در حضرت خیر البشر علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام الی یوم الحشر بالفعل حاصل و متمکن ست چنانچہ از حدیث نفیس انا سید ولد آدم ولا فخر و آدم ومن دونہ تحت لوائی یوم القیمۃ و تعلمت علم الاولین والآخرین و امثال آنہا فہم میشود و آنچہ مشروط بچیزے یا موقوف بر وقتے خواہد بود ہم باحسن وجوہ جلوہ خواہد نمود پس بین تقدیر حزن آن سرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم کہ بدوام و بکثرت موصوف و معروف ست چرا ست و از اسباب چیست چہ حزن را سبب البتہ فقدان چیزے ست کہ آنرا میخواہد مخذ و ما استبعاد حزن و فقدان کمالے از ان حضرت خاتمیت علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والتحیۃ نظر بجاہ و جلال محمدی و نظر بعنایت خداوندی جل سلطانہ کہ شامل حال خیر مآل اوست علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام مسلم و مستحسن ست و چون نظر بعبدیت و عبودیت و عجز و بشریت او صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وسلم نمودہ آید و ملاحظۂ عزت و جلال و عظمت و کبریائی و استغنائے ذاتی او تعالیٰ کردہ شود حصول حزن و فقدان کمالے از کمالات بے نہایت او تعالیٰ در حق آن سرور نیز علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام ہیچ مستبعد نبود بلکہ

قال رسول اللہ صلعم

شایانِ جلالِ بندگی باشد کریمہ وَلَا یُحِیطُونَ بِهٖ عِلْمًا و کریمہ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ ہر دو بریں معنی گواہ عدل اند و اثباتِ فقدان در حقِ کُل مینمایند بلے ممکن ہر چند بدرجاتِ علیا رسد از حقیقتِ واجب چہ دریا بد و حادث از قدیم چہ فراگیرد و متناہی چگونہ احاطۂ غیر متناہی نماید و آنکہ نوشتہ اند کہ ہر کمال کہ در نوعِ بشر ممکن ست در حضرت خاتمیت بالفعل حاصل ست عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بلے فضل کلی بر کُل مخصوص بآن سرور ست عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ اما کمالے باشد کہ راجع بفضلِ جزئی بود روا ست کہ مخصوص بہ بعضے انبیائے کرام و ملائکہ عظام باشد عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیمَاتُ و ہیچ قصورے در فضلِ کلی او نکند عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ در احادیثِ صحاح آمدہ ست کہ بعضے از کمالات در افرادِ امتان باشد کہ انبیا غبطہ آن نمایند عَلَیْهِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیمَاتُ و حال آنکہ فضلِ کلی مر انبیا راست بر جمیعِ افرادِ امتان و نیز در حدیث آمدہ ست کہ شہدا فی سبیل اللہ بہ چند چیز بر انبیا مزیت دارند شہدا را احتیاج بغسل نیست و انبیا را غسل باید داد و بر شہدا نماز جنازہ نیامدہ ست چنانچہ مذہب امام شافعی ست و بر انبیا نمازِ جنازہ باید کرد و در قرآن فرمودہ کہ شہدا را شما موتے نہ پندارید کہ احیا اند و انبیا را موتے فرمودہ این ہمہ فضائلِ جزئیہ اند قصورے در فضلِ کلی انبیا ندارند پس تواند بود کہ بسببِ فقدانِ بعضے ازین فضائلِ جزئیہ حزنے و اندوہے نسبت بآن سرور عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ طاری گردد کہ سببِ حصولِ استعداد و وصولِ آن فضائل شود مثلاً با نبوت درجۂ شہادت جمع شود و اگر مسلّم داریم کہ جمیعِ کمالاتِ جمیعِ افرادِ انسانی در آن حضرت بالفعل حاصل ست عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ گوئیم کہ چون ہمتِ علیائے آن سرورِ بلند افتادہ ست عَلَیْهِ وَعَلٰی اٰلِهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ بآن کمالات اکتفا نمے نماید و هَلْ مِنْ مَّزِیْدٍ گویان شوقِ فوق میفرماید و چون کمالاتِ فوق از امکانِ حصولِ بشری خارج اند ناچار دوامِ حزن و افراطِ اندوہ نقدِ وقت ست تحقیقِ این مبحث آنست وَاللّٰهُ سُبْحَانَهٗ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَةِ الْحَالِ کہ مدارِ کار در طریقت و حقیقت و در قربت و معرفت بر فناست و بر زوالِ صفاتِ بشریت

بیت

واحکامِ امکان ؎ ہیچکس را تا نگردد او فنا + نیست ره دربارگاہِ کبریا + ہر قدر کہ از وجودِ بشریت باقی ست حجاب راہ ہمان قدر ست و از ارتفاعِ صفاتِ بشریت بالکل در کُل ممکن نیست چہ در خواص وچہ در اخص خواص شیخ عطار فرماید ؎ نمے بینی کہ شاہے چون پیمبر + نیافت او ز فقر کُل تو رنج کم بر از فقر کُل زوالِ صفات بشریت و امکان بالکل خواستہ کہ حصولِ آن متصور نیست کہ مستلزمِ قلبِ حقائق ست چہ ممکن اگر ترقی نمودہ از امکانِ خود منخلع گردد ہرآئینہ واجب شود و آن محالِ عقلی ست و شرعی و آنچہ بزرگے گفتہ است ؎ چو ممکن گرد امکان برفشاند + بجز واجب در و چیزے نماند محمول بر تمثیل و تشبیہ ست نہ محمول بر تحقیق و تقریر کہ آن غیر واقع ست عزیزے فرماید ؎ سیہ روئی ز ممکن در دو عالم + جدا ہرگز نشد واللہ اعلم + **سوال** بقائے احکام و آثارِ امکان در مقامِ قاب قوسین ظاہر ست کہ قوسِ امکان و قوسِ وجوب آنجا برپاست اما در مقامِ اَوادنیٰ کہ بالاصالت مخصوص بآن سرور ست علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام بقائے احکامِ امکان بچہ معنے ست **جواب** ما بہ الامتیاز در وجوب و امکان عدم ست کہ طرفے از امکان ست چہ طرف دیگر از امکان کہ وجود ست قدرِ مشترک ست درمیانِ وجوب و امکان و در مقامِ اَوادنیٰ احکامِ آن عدم رو بزوال مے آرد و رفعِ امتیازِ قوسین مینماید نہ آنکہ امکان بالکل مرتفع میگردد و انقلاب بوجوب مینماید کہ آن محال ست کما مرّ این قدر ہست کہ در مقامِ قاب قوسین از حجبِ ظلمانی نہ برآمدہ است کہ از آثارِ عدم ست و در مقامِ اَوادنیٰ اگر حجب ست نورانی ست و از راہ طرفِ وجودِ امکان آمدہ است و برین توجیہ توان حمل کرد معنے بیتِ آن بزرگ را کہ بالا گذشتہ است و از فشاندنِ گردِ امکان زوالِ احکامِ عدم آنکہ سراسر کدورت ست مراد توان داشت **سوال** ہرگاہ طرفِ عدم از امکان زائل گشت و ما بہ الامتیاز کہ درمیانِ امکان و وجوب بود مرتفع شد و غیر از وجود کہ طرفِ دیگر امکان ست قدرِ مشترک ست درمیانِ وجوب و امکان در انجا نماندہ راست آمد کہ امکان از حقیقتِ خود منخلع گشتہ بوجوب کہ وجودِ صرف ست ملحق شد و قلبِ حقیقت لازم آمد و معنے بیتِ آن بزرگ کہ مذکور شد

بجز واجب در وجود چیزے نماند + بر حقیقت محمول گشت **جواب** این وجود که در طرف ممکن کائن ست ظلّ آن وجود ست که در وجوب ثابت ست نه عین آن وجود و این وجوب که از زوال طرف عدم در ممکن پیدا شده است وجوب بالغیر ست که قسمے از ممکن ست نه وجوب بالذات تا قلب حقیقت لازم آید چه ارتفاع این عدم از راه ذات ممکن نیامده است تا واجب بالذات گردد و محال لازم آید بلکه ارتفاع این عدم در ممکن بواسطه استیلائے وجود حضرت واجب الوجود و قهر مان حضرت وجوب ست تعالیٰ و تقدّس بر ذات ممکن و متبادر از وجوب که در مصرع سابق واقع شده است وجوب ذاتی ست نه وجوب بالغیر و وجود را قدر مشترک گفتن در وجوب و امکان از قبیل اشتراک لفظی ست نه معنوی اگرچه آنرا کلّی مشکک گویند چه وجود ممکن را با وجود واجب تعالیٰ فی الحقیقت هیچ شرکتے نیست تا کلّیّه و جزئیّه متصوّر شود **سوال** فنا و بقا که صوفیه علیه گفته اند و ولایت را عبارت ازان ساخته بچه معنی ست هرگاه از ارتفاع صفات بشریت متصوّر نباشد فنا چه گنجایش دارد **جواب** آن فنا که در ولایت معتبر ست باعتبار شعور و شهود ست که عبارت از نسیان ماسوائے حق ست سبحانه نه از ارتفاع ماسوے غایه ما فی الباب صاحب آن فنا در غلبات سکر عدم شعور اشیا را عدم اشیا مے انگارد و آنرا از ارتفاع ماسوے مے فهمد و بآن تسلّی مے یابد و اگر بمحض فضل او را ترقی داده بدولت صحو مشرّف سازند و صاحب تمیز کنند میداند که آن فنا نسیان اشیا بوده است نه اعدام اشیا و ازین نسیان اگر زائل گشته است گرفتاری باشیاست که تمکّن داشته و مذموم بوده نه نفس اشیا که اشیا برهمان صرافت بر جاد بر پاست و از نفی و اعدام او ممتنع الانتفا ست سیاهی از حبشی کے رود که خود رنگ ست + و چون بفضل این دید و این تمیز عطا شد آن تسلّی زائل گشت و بجائے آن حزن و اندوه و بے آرامی نشست و دانست که بود او مرضے ست که بسعی و اهتمام او نابود نشود و یافت که در رنگ دو پائے طاؤس که همیشه جانکاه اوست نقص امکان و قصور حدوث همواره جانکاه او خواهد بود عجب معامله ست عارف هر چند بالاتر میرود و

ترقیات و عروجات بیشتر مینماید این دید نقص در وے زیادہ تر میگردد و قصور بیشتر در نظر او مے درآید و بیقرار و بے آرام میسازد ہمان قصہ شاگرد درسن تاب ست کہ از روے تعجب باستاد خود گفت کہ ہر چند کار بیشتر میکنم دور تر مے افتم مگر از ینجاست کہ آن سرور فرمودہ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ کَمَا وَرَدَ یَا لَیْتَ رَبَّ مُحَمَّدٍ لَمْ یَخْلُقْ مُحَمَّدًا و نیز فرمودہ عَلَیْہِ وَعَلٰی اٰلِہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ مَا اُوْذِیَ نَبِیٌّ مِثْلَ مَا اُوْذِیْتُ یا نا کہ مراد ازین ایذا ایذائے ہمین دید نقص و قصور ست کہ موجب کمال حزن و اندوہ ست چہ ایذائے دیگر در انبیائے دیگر تواں گفت کہ بیشتر بودہ عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ حضرت نوح عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ نہ صد و پنجاہ سال در میان قوم بودہ و دعوت کردہ و ایذاہائے گوناگون کشیدہ منقول ست کہ قوم او عَلَیْہِ السَّلَامُ در وقت دعوت آن قدر سنگ بروے میزدند کہ از بسیاری سنگ باری بیہوش شدہ مے غلطید و مے افتاد و در تہ سنگہا مستور میگشت و چون بحال مے آمد شروع در دعوت میکرد و قوم با او ہمان قسم معاملہ پیش میکردند اِلٰی اَنْ یَبْلُغَ الْکِتَابُ اَجَلَہٗ باید دانست کہ این دید نقص و قصور نہ از دوری ست بلکہ از قرب و حضوری ست چہ کدورت اندک در محل صفا و نورانی بسیار بنظر مے درآید و کدورت بسیار در محل کدر و ظلمانی اندک و آنکہ در ماسبق گفتہ شد کہ مدار کار قربت و معرفت بر فناست نہ بر آنکہ سالک تا از خود فانی نشود و بالکل از صفات بشریت و امکان خود نہ برآید بمطلوب نرسد چہ جمع او با مطلوب از قبیل جمع و نقیض ست کہ در امکان ثبوت عدم ضروری ست و در وجوب سلب عدم ضروری فتا بمطلوب نرسد از کمالات مطلوب چہ دریابد و کمال او را غیر از مماثل کمال خود چہ درک کند لَا یُدْرِکُ الشَّیْءَ بِمَا یُضَادُّہٗ وَیُغَایِرُہٗ قضیہ مقررہ ارباب معقول ست صبی کہ بلذت جماع نرسیدہ است اگر از کمال آن گوید شیرین خواہد گفت نہ تلخ و شیرینی آنرا در رنگ شیرینی نبات خواہد دانست کہ وجدانی او غیر آن نیست و این کمال کمال او نیست بلکہ کمالیست کہ مجعول و مخترع آن صبی ست کہ فی الحقیقت راجع باو ست نہ بآن پس ہر چہ از مطلوب از قبل خود بے اعلام او گوید از خود گفتہ باشد و ہر چہ از و

---

۴۷ یعنی کاش بر او دگر رحم نباید فرمود اھ منہ

الحدیث ملا کو فی کتب الصوفیۃ وحل معناہ شرف الدین احمد الحاجی المنیری وذکر معناہ عماد الدین الناکوری فوائد الفواد ثم ذکر فی جواہر من عین الصفاۃ الحدیث ۴۸ رواہ البانی وابن احمد والترمذی وابن حبان من طریق حماد عن انس رفوعا الحدیث

۴۹ اوذیت فی اللہ وما یوذی احد واخفت فی اللہ وما یخاف احد الحدیث ۵۰ تشبیہ چہ نفس دریاں خود نہ بیند کہ او نیز بیکرد و علم کمال مثل و شبہ خود در یافت مشود ۵۱ قولہ نبات مفعول ثانی نون مفتوح بر وجود نوع اشعۃ نصفا کہ بعض اہل عربیہ آنرا اصری گویند

تصحیح سلمہ اللہ تعالیٰ

ستاید خود را ستودہ باشد اینجا عارف فرماید تواند بود کہ در کریمہ وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ ضمیر حَمْدِہٖ راجع بشئے باشد یعنی ہیچ چیز تسبیح و تقدیس و ستایش نمے نماید مگر خود را لِهٰذَا قَالَ الْبِسْطَامِیُّ سُبْحَانِیْ لِاِعَادَۃِ التَّسْبِیْحِ اِلَیْہِ خوش گفت ؎ اے شدہ ہم در جمالِ خویشتن + مے پرستی ہم خیالِ خویشتن + قسم خلقان زان جمال و زان کمال + ہست گر بر ہم نہی مشت خیال + گر ز معشوقت خیالے در سرست + نیست معشوق آن خیالِ دیگرست + صاحب فصوص فرماید وَالتَّجَلِّیْ مِنَ الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَۃِ الْمُتَجَلّٰی لَہٗ فَالْمُتَجَلّٰی لَہٗ مَا رَاٰی سِوٰی صُوْرَتِہٖ فِیْ مِرْاٰۃِ الْحَقِّ وَمَا رَاَی الْحَقَّ وَلَا یُمْکِنُ اَنْ یَّرَاہُ عدمِ امکانِ رویت را از روئے مبالغہ گفتہ است نہ از روئے تحقیق زیرا کہ رویت در دنیا جائز نیست و در آخرت واقع و چون فنائے کلیت سالک ممتنع شد وصول و اتصال مطلوب بے آن ممنوع گشت و معرفت بے وصول صورت نہ بست ناچار عجز از معرفت لازم آمد و عجز از معرفت عین معرفت گشت گفتہ نشود کہ عجز از معرفت چگونہ معرفت باشد کہ نقیض اوست زیرا کہ عجز از معرفت عبارت از معرفت ست بِاَنَّہٗ لَا یُعْرَفُ قَالَ الصِّدِّیْقُ الْاَکْبَرُ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ اَلْعَجْزُ عَنْ دَرْکِ الْاِدْرَاکِ اِدْرَاکٌ + فَسُبْحَانَ مَنْ لَمْ یَجْعَلْ لِلْخَلْقِ اِلَیْہِ سَبِیْلًا اِلَّا بِالْعَجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِہٖ بزرگے فرماید ؎ سبحان خالقے کہ صفاتش ز کبریا + بر خاکِ عجز مے فگند عقلِ انبیا + ہر گاہ انبیا علیہم الصلوٰت والتسلیمات در معرفتِ صفاتِ کبریا عاجز آیند و ملائکہ کرام علی نبینا وعلیہم الصلوٰت والتسلیمات گویند سُبْحَانَکَ مَا عَرَفْنَاکَ حَقَّ مَعْرِفَتِکَ و صدیق اکبر کہ رئیس و رأس این امت خیر الامم ست اعتراف بعجز نماید دیگرے چہ بود کہ دم از معرفت زند مگر کہ جہل مرکب خود را معرفت انگارد و غیر حق را حق شناسد و این عجز از معرفت نہایت نہایاتِ مراتبِ عروج ست و منتہائے غایاتِ مدارجِ قرب و تا بہ نقطۂ آخر نرسد وطی مراتبِ تجلیات و ظہورات ننماید وصل و اتصال را کہ مدتہا بآن خورسند بود عین فصل و انفصال نیابد بدولتِ این عجز مشرف نشود و از خدا ناشناسی خلاص نگردد و غیر حق را حق نداند

سوال پس وجوب معرفتِ خدا جَلَّ شَانُہٗ بچہ معنے بود **جواب** وجوب معرفت بآن معنی ست
کہ ہر چہ شرع بآن وارد شدہ است در معرفتِ ذات و صفاتِ واجبی جَلَّ شَانُہٗ شناختن آن واجب
ست و ہر معرفتے کہ از غیر شریعت مستفاد میگردد نزدِ فقیر آنرا معرفتِ خدا گفتن جرأت ست و
بظن و تخمین بر حق حکم کردن جَلَّ وَعَلَا اَتَقُوْلُوْنَ عَلَی اللّٰہِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ مگر از ینجا گفتہ باشد سراجِ
اُمّت و امامِ ائمہ امام اعظم کوفی رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ سُبْحَانَکَ مَا عَبَدْنَاکَ حَقَّ عِبَادَتِکَ
وَلٰکِنْ عَرَفْنَاکَ حَقَّ مَعْرِفَتِکَ اگرچہ این قول بر اکثرے گران ست امّا قابلِ توجیہ وجیہ ست زیرا کہ
حقِ معرفت آنست کہ حق سُبْحَانَہٗ را بجمیع آنچہ شریعت بآن ناطق گشتہ است از کمالات و
تنزیہات و تقدیساتِ او تعالی شناختہ شود چہ ماورائے آن از معرفت چیزے نماندہ ست کہ
مانعِ حقِ معرفت گردد **سوال** درین معرفت عوام و خواص شرکت دارند بلکہ مساوات و لازم مے آید
کہ معرفتِ عوامِ مومنان مثلِ معرفتِ خواصِ انبیا باشد عَلَیْہِمُ الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ کہ ہمہ را حقِ معرفت
حاصل ست این مسئلہ در رنگِ آن مسئلہ است کہ حضرتِ امام اعظم فرمودہ است لَا اِیْمَانَ لَا یَزِیْدُ وَلَا
یَنْقُصُ و در آنجا گفتہ اند کہ ازین عبارت لازم مے آید کہ ایمانِ عامۂ مومنان مثلِ ایمانِ انبیا بود عَلَیْہِمُ
الصَّلَوَاتُ وَالتَّسْلِیْمَاتُ **جواب** حلِّ این شبہ قویہ مبنی بر دقیقہ است کہ این فقیر را بمحض فضل و کرم
بآن مُہتدی ساختہ اند و آن دقیقہ آنست کہ حقِّ معرفت آنست کہ بآن معارفِ شرعیہ عارف را عجز
از معرفت لاحق شود مثلاً شریعت وارد گشتہ است بثبوتِ صفتِ علم مر واجب را تعالی و آن علم در
رنگِ ذاتِ واجب تعالی بچون و بیچگونہ است و از حیطۂ ادراکِ ما بیرون اگر آن علم را قیاس بعلمِ خود
کردہ بشناسد نشناختہ باشد بلکہ آنجا شناختِ مجعول و مخترعِ خود ست نہ معرفتِ علمِ حق کہ صفتِ کمالِ
اوست سُبْحَانَہٗ پس درین صورت نفسِ معرفت نیست حقِ معرفت چہ بود و اگر معاملہ او از قیاس و
تخمین بہ عجز آید و بہ وجدان و حال یابد کہ آنرا نمے تواں شناخت و داند کہ نصیب ازان غیر از ایمان بثبوت
این صفتِ کمال ہیچ نیست این زمان ہم معرفت حاصل گشت و ہم حقِ معرفت پس فی الحقیقت اصل

معرفت ہمین حق معرفت آمد و آنچہ حق معرفت نیست اصل معرفت ہم نیست پس عوام را در حق معرفت با خواص شرکت نشد مساوات چہ گنجایش دارد **سوال** چون حق معرفت نفس معرفت بود باید کہ عوام را نفس معرفت ہم نبود کہ حق معرفت ہم نیست **جواب** معرفت را صورتے ست و حقیقتے آن معرفتے کہ عین حق معرفت ست حقیقت معرفت ست کہ مربوط ست بعجز از معرفت و صورتش آنکہ بحد این عجز نرسد و از شائبۂ مقایسہ صفات امکان نرہد چنانچہ گذشت از کمال فضل ست کہ صورت معرفت را نیز در نفس ایمان اعتبار کردہ اند و نجات را بآن مربوط ساختہ چنانچہ صورت ایمان را نیز معتبر داشتہ اند و دخول جنت را بران مترتب ساختہ در صورت ایمان صورت معرفت کافی ست و در حقیقت ایمان از حقیقت معرفت چارہ نبود پس ازین تحقیق معلوم شد کہ ایمان را نیز دو فرد ست صورت و حقیقت و آنچہ نصیب عوام ست صورت ست و آنچہ بخواص عطا شدہ حقیقت پس ایمان عوام مثل ایمان انبیا نشد کہ اخص خواص اند علیہم الصلوات والتسلیمات چہ آن ایمان دیگر ست و این ایمان دیگر و با یکدیگر مماثلت ندارند و در حقیقت ایمان چون عجز از معرفت ماخوذ ست و معرفت بانہ لا یعرف موجود ہر آئینہ زیادتی و نقصان آنجا مفقود باشد چہ در معرفت سلب معرفت احتمال تفاوت درجات نیست ثبوت ست کہ آنجا تفاوت درجات ست پس در حقیقت ایمان احتمال زیادتی و نقصان نبود واللہ سبحانہ اعلم بحقیقۃ الحال **سوال** ازین تقریر لازم آمد کہ علوم و معارف کشفیہ صوفیہ علیہ از حیز اعتبار ساقط باشند و معرفت حق جل و علا بآنہا ہیچ مربوط نبود کہ حق معرفت بعلوم و معارف شرعیہ حاصل شد و معرفتے نماند کہ صوفیہ آنرا بتلاش اکتساب نمایند پس صوفیہ را از علما در معرفت حق جل شانہ ہیچ مزیت ثابت نگشت **جواب** علوم و معارف کشفیہ صوفیہ معدات اند مر آن عجز را کہ بنہایۃ النہایۃ منتہیان ایشان را میسر میگردد و این بزرگواران بزینہائے این معارف کشفیہ بدولت آن عجز مشرف میشوند پس معارف این برگزیدگان معتبر باشد کہ وسیلہ حصول حق معرفت ست

---

۱ یعنی قیاس کردن بصفات حق و از صفت بنعم و نعم و از نعم بعین بحق در رائع و وسائل

۲ سر

۳ و اکتساب و بجہات از عرف

۴ بفتح اول و علا

۵ قوله الحمد

وذریعهٔ وصول بایمانِ حقیقی **سوال** چون عجز از معرفت ثابت شد و کمال منحصر در عجز آمد پس صوفیهٔ علیه که مراتبِ سه گانه اعتبار نموده اند چه معنی بود و از علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین چه مراد باشد **جواب** این فقیر را درین مسئله با قوم مشاجره است این بزرگواران این مراتبِ سه گانه را نسبت بذات حق جَلَّ وَعَلَا اعتبار کرده اند و علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین در آن حضرتِ جَلَّ سُلطَانُهٗ اثبات نموده و در تمثیل که آورده اند علمِ آتش را که باستدلال از دُخان حاصل شود علم الیقین نسبت با آتش گفته اند و دیدنِ آتش را عین الیقین تصور نموده اند و متحقق شدن با آتش حق الیقین و این فقیر این مراتبِ سه گانه را در آیاتے که دَوَال اند بر حضرتِ ذاتِ واجبی جَلَّ سُلطَانُهٗ فرود آورده است و علم و عین و حق در دَوَال گفته نه در مَدلول که آن از علم و عَین و حق برتر است و در تمثیلِ علم و عَین و حق نسبت بدُخان دانسته نه نسبت با آتش چه اگر علمِ دُخان باستدلال حاصل گشته است علم الیقین ست نسبت بدُخان که مُستلزمِ آتش ست و اگر دُخان را دیده است و از آنجا استدلال بوجودِ آتش کرده عَین الیقین ست نسبت بدُخان و اگر بدُخان متحقق گشت و از آنجا استدلال بوجودِ آتش کرده حق الیقین ست نسبت بدُخان و این استدلال اتم ست از استدلالِ سابق که آن استدلال از آفاق ست و این استدلال از انفُس که بدُخان متحقق گشته است و ایضاً در عَین الیقین دُخان واسطه است و در حق الیقین واسطه نیست بلکه همان نسبتے که دُخان را با آتش کائن ست اورا نیز همان نسبت حاصل میگردد و باعلائے مَدارجِ قرب میرسد که ماورائے علم و عَین و حق ست گفته نشود که چون واسطه مُرتفع گشت رویت متحقق شد که عَین الیقین ست زیرا که گوئیم از ارتفاعِ واسطه در تحقق رویت کفایت نمیکند چیزهائے دیگر باید که وجودِ آن مفقود ست و چون مراتبِ یقین همه راجع بآیات گشت و معرفتے نماند که راجع بمدلول باشد ناچار عجز از معرفت در مَدلول لازم آمد و معرفتے غیر از سَلبِ معرفت آنجا متحقق نگشت و اگر این مراتبِ سه گانهٔ یقین راجع بآیات کرده نشود و بمدلول راجع باشد عجز از معرفت چه صورت دارد و سَلبِ معرفت را چه معنے بود +

مکتوب (۱۲۳) صد و بست و سوم

بنور محمد تہاری در بیان آنکہ راہہائے کہ موصل اند بجناب قدس دو اند بسم اللہ الرحمن الرحیم
الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفی راہہائے کہ بجناب قدس موصل اند دو اند راہیت
کہ بقرب نبوت تعلق دارد علی اربابہا الصلوٰۃ والسلام و موصل اصل اصل ست و اصلان این
راہ بالاصالۃ انبیا اند علیہم الصلوات والتسلیمات و صحابہ ایشان و از سایر امتان تا کرا باین
دولت بنوازند اگرچہ قلیل بوند بلکہ اقل و درین راہ توسط و حیلولۃ نیست ہر کہ ازین و اصلان
فیض میگیرد بے توسط احدے از اصل اخذ مینماید و ہیچ یکے دیگرے را حائل نیست و راہیت
کہ بقرب ولایت تعلق دارد و اقطاب و اوتاد و ابدلا و نجبا و عامہ اولیاء اللہ بہمین راہ واصل اند و
راہ سلوک عبارت ازین راہ ست بلکہ جذبہ متعارفہ نیز داخل ہمین ست و توسط و حیلولت درین
راہ کائن ست و پیشوائے و اصلان این راہ و سرگروہ اینہا و منبع فیض این بزرگواران حضرت علی
مرتضے ست کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم و این منصب عظیم الشان بایشان تعلق دارد
درین مقام گویا ہر دو قدم مبارک آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بر فرق مبارک
اوست کرم اللہ تعالیٰ وجہہ و حضرت فاطمہ و حضرات حسنین رضی اللہ تعالیٰ عنہم درین
مقام با ایشان شریک اند آنگاہ کہ حضرت امیر قبل از نشاۂ عنصری نیز ملاذ و ملجا این مقام بودہ
اند چنانچہ بعد از نشاۂ عنصری ہر کرا فیض و ہدایت ازین راہ میرسید بتوسط ایشان میرسید چہ
ایشان نزد نقطۂ منتہائے این راہ اند و مرکز این مقام بایشان تعلق دارد و چون دورہ حضرت
امیر تمام شد این منصب عظیم القدر بحضرات حسنین ترتیبا مفوض و مسلم گشت و بعد ازیشان
ہمان منصب بہر یکے از ائمہ اثنا عشر علی الترتیب والتفصیل قرار گرفت و در اعصار این بزرگواران
و ہمچنین بعد از ارتحال ایشان ہر کرا فیض و ہدایت میرسید بتوسط این بزرگواران بودہ و بحیلولۃ

۱ بدانکہ این ہم اصناف اند از خواص بندگان حق جل وعلا علے تفاوت الدرجات وللتفصیل مقام آخر ۱۲
۲ یعنی امام حسن و امام حسین ابنے علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہم ۱۲
۳ یعنی اول بامام حسن و بعد ازان بامام حسین رضی اللہ عنہما ۱۲
۴ یعنی ازبانی دوازدہ امام دایشان این امر

بل ان واصلان اصلی

مکتوبات امام ربانی دفتر سوم

اول امام حضرت علی مرتضی
امام حسن دوم امام حسین
چہارم امام زین العابدین
پنجم امام محمد باقر
ششم امام جعفر صادق
ہفتم امام موسی کاظم
ہشتم امام علی رضا
نہم امام محمد تقی
دہم امام علی نقی
یازدہم امام حسن عسکری
دوازدہم امام محمد مہدی
رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین

ایشانان ملجا وملاذ ایشانان

ایشانان ہر چند اقطاب و نجبائے وقت بودہ باشند وملاذ وملجا ہمہ ایشان بودہ اند چہ اطراف را غیر از لحوق بمرکز چارہ نیست تا آنکہ نوبت بحضرت شیخ عبد القادر جیلانی رسید قدس سرہ وچون نوبت باین بزرگوار شد منصب مذکور باو قدس سرہ مفوض گشت و مابین امر مذکورین وحضرت شیخ ہیچکس برین مرکز مشہود نیگردد و وصول فیوض و برکات درین راہ بہر کہ باشد از اقطاب و نجبا بتوسط شریف او مفہوم میشود چہ این مرکز غیر او را میسر نشدہ از ینجاست کہ فرمودہ شعر اَفَلَتْ شُمُوْسُ الْاَوَّلِیْنَ وَشَمْسُنَا ۔ اَبَدًا عَلٰی اُفُقِ الْعُلٰی لَا تَغْرُبُ ۔ مراد از شمس آفتاب فیضان ہدایت و ارشاد ست و از افول آن عدم فیضان مذکور وچون بوجود حضرت شیخ معاملہ کہ باوّلین تعلق داشت باو قرار گرفت او واسطہ وصول رشد و ہدایت گردید چنانچہ پیش از وے اوّلین بودہ اند و نیز تا معاملہ توسط فیضان بر پاست بتوسل اوست ناچار راست آمد کہ اَفَلَتْ شُمُوْسُ الْاَوَّلِیْنَ وَشَمْسُنَا الخ سوال این حکم منتقض ست بمجدد الف ثانی زیرا کہ در بیان معنی مجدد الف ثانی در مکتوبے از مکتوبات جلد ثانی اندراج یافتہ است کہ ہر چہ از قسم فیض در آن مدت پامتنان برسد بتوسط او باشد ہر چند کہ اقطاب و اوتاد باشند و بدلا و نجبا وقت بوند جواب گوئیم کہ مجدد الف ثانی درین مقام نائب مناب حضرت شیخ ست و بہ نیابت حضرت شیخ این معاملہ باو مربوط ست چنانکہ گفتہ اند نُوْرُ الْقَمَرِ مُسْتَفَادٌ مِّنْ نُوْرِ الشَّمْسِ فَلَا مَحْذُوْرَ سوال معنی مجدد الف کہ بالا مذکور شد مشکل ست زیرا کہ در مدت مذکورہ حضرت عیسے علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام خواہند نزول فرمود و حضرت مہدی علیہ الرضوان نیز خواہند ظہور نمود و معاملہ این بزرگواران برتر ازان ست کہ بتوسط احدے اخذ فیوض نمایند جواب گوئیم کہ معاملہ توسط مربوط براہ دومی ست از دو راہ مذکور کہ عبارت از قرب ولایت ست و در راہ اوّل کہ عبارت از قرب نبوت ست معاملہ توسط مفقود ست ہر کہ بآن راہ واصل گشتہ است ہیچ حائلے و متوسطے درمیان ندارد و بے توسط احدے اخذ فیوض

فلک

خواہد

خواہد

لعل اللہ یحدث بعد ذلک امرا

وبرکات مینماید توسط وخیلولت در راہِ اخیرست فقط معاملۂ آن موطن علاحدہ است چنانچہ گذشت وحضرتِ عیسے علیٰ نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام وحضرتِ مہدی علیہ الرضوان براہِ اول واصل اند چنانچہ حضراتِ شیخین رضی اللہ تعالیٰ عنہما براہِ اول واصل گشتہ در ضمنِ آن سرور اند علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام وآنجا شانِ خاص دارند علی تفاوتِ درجاتہما

تنبیہ باید دانست رواست کہ شخصے از راہِ قربِ ولایت بقربِ نبوت برسد ودر ہر دو معاملہ شریک باشد وبطفیلِ انبیا علیہم الصلوات والتسلیمات اورا آنجا ہم جا بدہند وکارخانہ باو مربوط سازند وایجا ہم معاملہ باو منوط گردانند ۵ خاص کند بندۂ مصلحتِ عام را +

ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِينَ +

مکتوب (۱۲۴) صد وبست وچہارم

بشیخ محمد طاہر بدخشی الحمد للہ وسلام علیٰ عبادہ الذین اصطفیٰ اخوی شیخ محمد طاہر بدخشی استفسار نمودند کہ در رسالۂ مبدأ ومعاد واقع ست کہ صورتِ کعبہ چنانچہ مسجودِ صورتِ محمدی ست حقیقتِ کعبہ نیز مسجودِ حقیقتِ محمدی ست علیہ وعلیٰ آلہ الصلوات والتسلیمات ازین عبارت افضلیتِ حقیقتِ کعبہ معظمہ لازم مے آید از حقیقتِ محمدی علیٰ مظہرہا الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ وحال آنکہ مقرر ست کہ مقصود از خلقتِ عالم اوست علیہ الصلوٰۃ والسلام وآدم وآدمیان ہمہ طفیلِ وے اند علیہ الصلوٰۃ والسلام کما ورد لولاہ لما خلقت الافلاک ولما اظہرت الربوبیۃ باید دانست کہ صورتِ کعبہ عبارت از سنگ وکلوخ نیست چہ اگر فرضاً سنگ وکلوخ درمیان نباشد کعبہ کعبہ است ومسجودِ خلائق ست بلکہ صورتِ کعبہ باآنکہ از عالمِ خلق ست نہ در رنگِ خلقِ اشیا بلکہ امریست منبطن کہ از حیطۂ حس وخیال بیرون ست از

۵ جائکہ این مکتوب در بعض نسخ خطی با فرشتہ فاختاوہ وضاوہ خاتمۃ المکاتیب وخواجہ معصوم قدس سرہ در نسبت باین مکتوب فرمودہ اند کہ آن مکتوب داخل علوم ما نیست قدسی آیات نشدہ

۵ اخرج البیہقی فی مسند الفردوس عن ابن عباس رفعہ یقول اللہ وعزتی وجلالی لولاک ما خلقت الدنیا ولولا لما خلقت الجنۃ ولولا لما خلقت سماء مبنیۃ ولا ارضا مدحیۃ ولا بحرا یشق ولا فلکا یدور ولا ملکا صافا ولا شمسا ولا قمرا منیرا

عالمِ محسوسات ست و ہیچ محسوس نے و متوجہ الیہا ست مر اشیاء را و ہیچ در توجہ نے ہستی ست
کہ لباسِ نیستی پوشیدہ است و نیستی ست کہ بکسوتِ ہستی خود را وانمودہ ست در جہت بے جہت
و در سمت بے سمت باجملہ این صورتِ حقیقت منشِ اعجوبہ ست کہ عقل در تشخیص آن عاجز ست و
عقلا در تعیینِ آن حیران گویا نمونہ از عالمِ بیچونی و بیچگونی دارد و نشانہ از بے شبہی و بے نمونی
در وے تعبیہ ست بلے اگر چنین نباشد شایانِ مسجودیت نبودے و بہترینِ موجودات علیہ
و علی آلہ الصلوات و التسلیمات بشوق و آرزو او را قبلہ خود اختیار نفرمودے فِیْہِ آیَاتٌ
بَیِّنَاتٌ در شانِ او نصِ قاطع ست وَمَنْ دَخَلَہٗ کَانَ اٰمِنًا در حقِ وے قرآن مادح بیت اللہ ست
کہ کینونۃ خاص مر صاحب خانہ را جل شانہ باو ست و اتصال و نسبتِ مجہول الکیفیت بیچون
و بیچگونہ را با او وَلِلّٰہِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی در عالمِ مجاز کہ قطرہ حقیقت ست بیت مبنی از بیوت
ست کہ جائے قرار و آرام گاہِ صاحبِ خانہ است اہلِ دول را ہر چند نشستگاہ بسیار ست و اکملہ
نشست و خاست بیشمار اما خانہ خانہ است کہ از مزاحمتِ اغیار بیگانہ و متمکن و مکان و آرامگاہِ
جانانہ است اگرچہ بحکمِ حدیثِ قدسی وَلٰکِنْ یَسَعُنِیْ قَلْبُ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ قلبِ عبدِ مومن گنجایشِ
ظہورِ بیچونی پیدا کند لیکن نسبتِ بیتیت کہ مبنی از بیوتیت ست از کجا پیدا کند و منع از مزاحمتِ
اغیار کہ از لوازمِ بیت ست از کجا آرد و چون غیر و غیریت را دران موطن مدخل نشود ناچار سجود گاہِ
خلائق باشد کہ غیرے را سجدہ نبود و غیریت منافی مسجودیت بود محمد رسول اللہ بجانب خود سجدہ
تجویز نفرمودہ و بجانبِ بیت اللہ بشوق و رغبت سجدہ نمودہ سرِ تفاوت را از اینجا دریاب شتان
مَا بَیْنَ السَّاجِدِ وَالْمَسْجُوْدِ اے برادر چون شمہ از صورتِ کعبہ معلوم نمودی اکنون لختے از حقیقتِ
کعبہ بشنو حقیقتِ کعبہ عبارت از ذاتِ بیچون واجب الوجود ست کہ گردے از ظہور و طلب بوے
راہ نیافتہ است و شایانِ مسجودیت و معبودیت ست این حقیقت را جل سلطانہا اگر مسجودِ
حقیقتِ محمدی گویند چہ محذور لازم آید و افضلیتِ آن از ین چہ قصور دارد آرے حقیقتِ

محمدی از حقائق سایر افرادِ عالم افضل ست اما حقیقت کعبہ معظمہ از عالم عالم نیست تا بوے این نسبت نمودہ آید و در افضلیتِ او توقف کردہ شود عجب ست کہ تفاوتِ صورِ این و صاحب دولت بساجدیت و مسجودیت عقلائے ذوفنون را بے تفاوتِ حقائق ایشان نبردہ است کہ در مقامِ اعراض ماندہ اند و بہ طعن و تشنیع کشادہ حضرتِ حق سبحانہ انصاف شان بدہد کہ نافہمیدہ ملامت نکنند ربنا اغفر لنا ذنوبنا واسرافنا فی امرنا وثبت اقدامنا وانصرنا علی القوم الکفرین والسلام علی من اتبع الھدی ۔ ھذا وقد تم الدفتر الثالث فی القسمین وبہ تم الکتاب المستطاب بعون الملک الوھاب وقد وقع الفراغ من طبعہ فی سنۃ الف وثلثمائۃ واربع وثلثین من الھجرۃ النبویۃ علی صاحبھا الف الف صلوٰۃ وسلام وتحیۃ ۔ اللھم صل علی محمد النبی وازواجہ امھات المؤمنین وذریتہ واھل بیتہ کما صلیت علی ابراھیم انک حمید مجید ۔ اللھم صل علی محمد عبدک ورسولک وعلی المؤمنین والمؤمنات وعلی المسلمین والمسلمات اللھم انزلہ المقعد المقرب عندک یوم القیمۃ ۔

قطعاتِ تاریخِ طبعِ مکتوباتِ حضرتِ امامِ ربانی مجددِ الفِ ثانی از طبعِ کاتبِ این کتابِ مستطاب فقیر محمد عبد اللہ نقشبندی مجددی غفر اللہ لہ ولوالدیہ

مکاتیبِ آن شاہِ عالی نسب	کہ در الفِ ثانی ست امامِ ہمام	کلامے ست گنجے ز اسرارِ حق	علوم جلی و خفی زو تمام
بایمائے ذی حسنِ اخلاق و خلق	بعلم و عمل - نورِ احمد بنام	بطرزِ خوش و صحت و حسنِ خط	بطبع آمد اکنون بصد اہتمام
بامدادِ یزدان و فضلِ کریم	ہمہ کارش آمد چو بر اختتام	دلم غوطہ زن بہر تاریخ شد	کہ آرد بکف زود دُرِ مرام
سرودش از سرِ لطف سالش نمود	**ولہ ایضاً مشتمل بر لفظِ طریقت**		کلامِ شہان ست شاہِ کلام
ز مکتوب ہائے مجددِ امام	دلِ طالبانِ ہدے بر شگفت	خرد سالِ طبعش ز قلبِ ہدے	گلِ گلستانِ طریقت بگفت
	ولہ ایضاً باشتمالِ لفظِ حقیقت		
چو ن کتابِ امامِ ربانی	طبع گشتہ بخوبی و رونق	ہاتفِ غیب از پے سالش	گفت سر چشمۂ حقیقتِ حق
	ولہ ایضاً متضمن بر لفظِ عرفان		
چو ن مکاتیبِ امام و شیخ ربانی لقب	آنکہ او در الفِ ثانی شد مجدد رہنما	حسبِ امرِ عالمِ علام نورِ احمد بنام	از پئے مسکین رقم گردیدہ شد طبع انتما
بسکہ شد در صحت و خوبی خطِ سعی بلیغ	گشت حسنِ صورتش بالحسنِ معنی ہمرِدا	سالِ طبعش از خرد جستم زروئے انتساب	گفت برخوان چشمۂ اسرارِ عرفان و لقا

(خورشید عالم مصحح سنگ)

واخر دعوانا ان الحمد للہ رب العلمین

بعون اللہ تعالیٰ مصحح
وزرقہ فاروق
اللھم
اللھم ارض عنہ وعنا
آمین

اعلام

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَکَفٰی وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِہِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی اما بعد مخفی مباد کہ طالبان حق را جل وعلا قدیماً وحدیثاً بہ علم تصوف چہ دلبستگیہاست بنابران مقبولان بارگاہ یزدانی ومحبوبان درگاہ سبحانی در تحصیل فرائض مساعی جمیلہ بکار بردہ اند ودر طی این ممر صعب جان نثار یہا نمودہ اند وبمطالعہ وسیر کتب تصوف واوراد عزیز خود را صرف نمودہ اند علی الخصوص مکتوبات قدسی آیات حضرت غوث محققین قطب عارفین عارف ربانی عالم دقائق مثانی الشہیر عند الاقاصی والادانی الشیخ احمد السرہندی النقشبندی الاویسی الزمانی مجدد الالف الثانی قدس اللہ سرہ ونور روحہ ونور ضریحہ بیت

لَا یُدْرِکُ الْوَاصِفُ الْمُطْرِیْ خَصَائِصَہٗ ۔ وَاِنْ یَّکُ سَابِقًا فِیْ کُلِّ اَوْصَافٖ

کہ ہر یکے از انہا بلکہ ہر جملہ از انہا در نہایت متانت ومتین وایں از ضیق میدان عبارت وقصور باع چہ نسبت خاک را با عالم پاک ۔ سیرش سالکان ہویت بحتہ را دلیل ہدایت وشیفتگان ذات حقہ را بادہ بیست کافی صدہا اولیائے عظام از فہم مضامینش بہرہ یاب گشتہ وہزارہا صلحائے کرام بمطالعش فائز المرام شدند ولیکن الا اللہ المشتکی از غار تگری نساخین کہ نسخ را بجائے مسخ رسانیدند وفرق میان من وانی ندانستند بسیار از تصرفات ایشان در اکثرے از تحریفات معدن گشتہ بود واز دست رس مطابع چہ غارتہاست کہ برو نتاختہ واز لغزش قلمہا کدام تصرفہاست کہ بر عالم نیفراختہ بنائر علیہ داعیہ تصحیح آن در سر این مسکین ہیچ در ہیچ بلکہ کم از ہیچ از حق سبحانہ وتعالیٰ ناشی گشت وآنرا وسیلہ نجات اخروی دانستہ بتفحص وسیع وتصفح بلیغ نسخہائے خطی کثیر التعداد از اطراف اکناف فراہم آوردہ بکمال جد وتمام جہد جملہ وحرف حرفش را بارہا مقابلہ نمودہ بفضل اللہ وحسن توفیقہ باہتمام خود ہر سہ جلد را در نہ حصہ (جلد اول پنج حصہ ۔ دوم دو حصہ ۔ سوم دو حصہ) بحلیہ طبع متحلی ومتزین گردانیدہ ہدیہ ناظرین پرتمکین برعایت امور ذیل گذرانیدہ اول آنکہ متنش را بنسخہائے عدیدہ خطی بکرات ومرات مقابلہ نمودہ شد دوم آنکہ حتی الوسع در مواقع اختلاف ہیچ نسخہ فرو نگذاشتہ شد سوم آنکہ حتی الوسع تخریج احادیث مندرجہ کتاب کردہ شد چہارم آنکہ حل الفاظ مشکلہ وربط عبارات مبہمہ بالتزام تمام نوشتہ شد پنجم آنکہ فہرست جدید کہ آنرا اجمال مکتوبات توان گفت بآن ملحق کردہ شد ششم آنکہ غالباً بکاسیکہ بعبارات عربی بودہ اند تراجم آنہا را بفارسی نوشتہ شد تسہیلاً للطلاب وتیسیراً للنظار ہفتم آنکہ در بعضے جا ہا ولو اقل قلیل بدفع توہمات باطلہ وخیالات فاسدہ حسب الفہم برمز واشارت تعرض نمودہ آمد ہشتم آنکہ غالباً تراجم عبارات عربی وآیات قرآنی بتعیین سورہ وجزو واحادیث نبوی بحاشیہ نگاشتہ شد نہم آنکہ عبارات عربی را معرب گردانیدہ شد ورعایت حرکات اضافیہ توصیفیہ خصوصاً در مقامات مبہمہ نمودہ شد دہم آنکہ حال بعضے از اکابر کہ اسمائے گرامی ایشان جا بجا مذکور ست از کتب قوم تلاش نمودہ بحاشیہ درج کردہ شد علاوہ ازین دیگر خصوصیات کہ بملاحظہ ناظرین متعلق ست مرعی داشتہ شد وَالْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلٰی ذٰلِکَ حَمْدًا کَثِیْرًا طَیِّبًا مُبَارَکًا عَلَیْہِ مُبَارَکًا فِیْہِ وَصَلَّی اللّٰہُ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَّاٰلِہٖ وَاَصْحَابِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ ۔ پس حضرات کہ ارادہ خریداری این گوہر آبدار دارند بعنوان ذیل طلب فرمایند ۔

امرتسر چوک فرید مسجد حاجی شیخ بدھا مرحوم خاکسار نور احمد عفی عنہ قیمت حصہ ہم مندرج ذیل ست

درجہ خاص کاغذ سفید ولایتی ..... بلے ر

درجہ اول کاغذ سفید دمئی ..... عار

درجہ سوم کاغذ بادامی ..... عہ ۸

قیمت ہر سہ جلد کامل بہ تفصیل ذیل ست

درجہ خاص ..... عہ ۲۴

درجہ اول ..... عہ ۱۶

درجہ سوم ..... عہ ۱۲

التماس

محصول ڈاک فیس منی آرڈر وپیکنگ وغیرہ بذمہ خریدار ۔ تعمیل فرمائش بذریعہ وی پی یا بصورت وصولی قیمت نقد خواہد شد ۔

الحمد للہ والمنۃ کہ حصہ ہم مکتوبات امام ربانی رح بکتابت فقیر محمد عبد اللہ عفی عنہ وعن والدیہ بماہ جمادی اولی سنہ ۱۳۳۴ھ تمام شد